51964

tiszatáj

1975. JAN. • 29. ÉVF.

1

JATE KÖZPONTI KÖNYVTÁRA Folyóirat Szerkesztőség

1975 JAN 13

Illyés Gyula, Baka István, Szilágyi Domokos, Tornai József versei;

Mocsár Gábor kisregénye;

Illés Endre Tamási Áronról;

Németh László tanulmánya

tiszatáj

IRODALMI ÉS KULTURÁLIS FOLYÓIRAT

Megjelenik havonként

Főszerkesztő: ILIA MIHÁLY

Főszerkesztő-helyettes: ANNUS JÓZSEF

Kiadja a Csongrád megyei Lapkiadó Vállalat. Felelős kiadó: **Kovács László**

Szerkesztőség: 6740 Szeged, Magyar Tanácsköztársaság útja 10. Táviratcím: Tiszatáj Szeged, Sajtóház. Telefon: 12-330. Postafiók: 153. Terjeszti a Magyar Posta. Előfizethető bármely postahivatalnál, a kézbesítőknél, a posta hírlapüzleteiben és a Posta Központi Hírlap Irodánál (KHI 1900 Budapest, József nádor tér 1. sz.) közvetlenül vagy postautalványon, valamint átutalással a KHI 215-96162 pénzforgalmi jelzőszámra. Egyes szám ára 6 forint. Előfizetési díj: negyedévre 18, fél évre 36, egy évre 72 forint. Kéziratot nem őrzünk meg és nem adunk vissza. **Indexszám: 25 916.**

74-5443 — Szegedi Nyomda

József Attila Tudományegyetem
Irinyi János Kollégium
Szeged, Április 4 útja 4.

Tartalom

XXIX. ÉVFOLYAM, 1. SZÁM

1975. JANUÁR

ILLYÉS GYULA: Bercsényi juhásztánca (vers) 3
SZILÁGYI DOMOKOS versei: Játékok I., Játékok II. 4
MOCSÁR GÁBOR: Ég alatt, föld felett (kisregény, I.) ... 7
TORNAI JÓZSEF: Üvegdarabok (vers) 28
KALÁSZ MÁRTON versei: Költőim, Írás, bokályra, Szavunk 30
BAKA ISTVÁN versei: Ősz, November 31
KOVÁCS ISTVÁN: Norwid (vers) 32

HAZAI TÜKÖR

BAKOS ISTVÁN: Falvak és városok kapcsolata hazánkban 33

ÖRÖKSÉG

ILLÉS ENDRE: Test és lélek (Tamási Áron leveleiből) 42

TANULMÁNY

NÉMETH LÁSZLÓ: Szabó Lőrinc 72

KELET-EURÓPAI NÉZŐ

Csehszlovákia — Dél-Szlovákia szlovák szemmel (Kiss Gy. Csaba) 79

KRITIKA

VEKERDI LÁSZLÓ: Jakó Zsigmond Erdélyi fénikse ... 83
Gulyás János: Bizonytalan vendég 85
ÁGH ISTVÁN: Kormos István mágiája 88
CS. VARGA ISTVÁN: Tamás Menyhért: Szövetségben a fákkal 90
MISKOLCZY AMBRUS: George Barit magyar levelezése 92
BENEDEK ANDRÁS: Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek 93

Szerkesztői asztal 96

ILLUSZTRÁCIÓ

Novák András rajzai a 6., 27., 32., 41., 78., 82., 95. és a 96. oldalon

Képek Tamási Áronról (Illés Endre felvételei), valamint Tamási-kéziratok hasonmása a 63. oldalon és a műmellékleten

ILLYÉS GYULA

Bercsényi juhásztánca

(A GRÁNICON)

Duda a kézben, dali-dal a szájon:
— hej ihajlárom —
magyar nép,
virradtig járom,
mivel hogy immár vigadnék,
magam próbálom,
mert hol a nyájom
— haj ihajlárom —
vajh mi zivatar zavart szét,
hol is a nyájom,
— hej ihajlárom —
szökkenhetek, mert ím nyughatnék,
bokázhatok paraszt pásztorképp,
mert hogy végre békén alhatnék,
mert hogy immáron
fejem és vállom
mi is nyomhatná baj s gond még,
— hej ihajlárom —
éljen a párom,
ahol tud és ahogy óhajt még
— hej ihajlárom —
járd bundában nyáron,
télben mezétlábon.

SZILÁGYI DOMOKOS

Játékok I.

1

Európát játszottam. Kusza játék.
Északot, Délt, Keletet, Nyugatot.
Egyik félt. Másik röhögött. És
simogatott. És rúgott. Ugatott.
Melyik hogy. Simultam és féltem.
Vagy négykézláb lihe-loholtam.
Vagy tán Európa voltam én magam,
föltámadásra várva, holtan.

2

Játsszunk életesdit —
játékomat esdd itt,
játékodat esdem,
nélküled elesten,
hogy sátán, se isten
föl már nem emelhet,
s mint az anyamellet
csecsemő (ki mellett
csak a szárazdajka):
kéri, el nem éri:
én is, mint affajta
kisded, gyámolatlan,
kérlek számolatlan
szókkal, kérdlek: látsz a mi
játékunkban (boldog
és elnyűtt koboldok)
játékon-is-túlit —
(jaj, az idő múlik —
„a k a r s z - e j á t s z a n i ?").

3

Írom írom' a papíron.
Tarka szarka farkatolla
jár, mint a motolla.
Arcom pötty-pötty, csupa szeplő,
szájam csak kereplő.
Kócmadzag a fakilincsen
öröklötte kincsem.
Kéretlen költőnek írja
ceruzája és papírja.
Írom, írom, írom, írom
az írt a papíron.

4

Hát játsszunk ismét Európát.
Úgyis csak játékra jó.
„Szárazföld helyett a tenger,
kocsi helyett hajó."
Hogy mindig csak valami helyett.
Vakvilágba, vakon.
Még az utolsó ítéletet is
átalhatom.

Játékok II.

1

Játsszuk, ami nincs, de lehetne.
Játsszuk, ami nincs, de szeretne
lenni. Esendő mimagunkat.
Társaink meg mikor unnak?
Játsszunk — nem gyermeki babra (= babrálás),
nem, nem megy a játék babra,
hogy megfőzve az ember megenné:
ó, építő, ne éhezz!

Az építés is véres.

Tanú rá Kőműves Kelemenné.

2

Játsszuk, ami nincs, ami volt,
játsszuk, ami nincs, ami lesz.
Poklot s mennyet, hol a holt
közel érzi magát földijeihez.
Földet, hol a menny s a pokol.
Játsszuk meg a Nap meg a Hold
ragyogását — játsszuk, ahol
játszanunk adatott.

Légy élő, a jövőt sose félő,
akár az időt a halott.

3

Játsszunk, az idő amíg enged.
Játsszunk jámborka türelmet,
játsszunk dugvást belenyugvást,
játsszunk, ha tudunk, ha tudunk, mást,

játsszunk e megunt
golyóbison éteri álmot,
örökös zeniten a megállott
Napot. Játsszunk, ha tudunk.

4

San Franciscót vagy Oslót,
Párizst, Stockholmot, szertefoszlott
— vagy eljövendő? — álmokat.
A játék kábít, álmot ad.
S reményt is, „égiekkel játszót".
Olyat, hogy fejbúbunk se látszott
ki. Ó, omega s alfa.
És keresvén rokonait,
fölütheted Csokonait,
hol írva vagyon: vak és csalfa.

MOCSÁR GÁBOR

Ég alatt, föld felett

I.

Ment, lépkedett fölfelé a vaslépcsőn.

Sokszor végiggondolta:

„Én nem is tudom, hogyan vagyok én a tornyokkal. Más gyerek is kiválaszt magának egy foglalkozást — persze, csak úgy gyerekésszel —, és akkor elhatározza, hogy ő az lesz. Postás. Matróz. Pilóta. Én mindig harangozó akartam lenni. Miért? Azért, mert az odafent lehet a toronyban, lenéz onnan, látja a falut, a házak tetejét, belát az udvarokba, ki hova megy, mit csinál — és akit figyel, az nem is sejti, hogy valaki onnan fentről nézi, látja őt, és azt gondol róla, amit akar.

Ez az: azt gondol, amit akar. Egy kicsit akár Istennek is képzelheti magát. Miért ne? Hát vajon az emberek miért épp azt találták ki, hogy az Isten az égben lakik, vagyis fent, a magasban? Mert ha az Isten mindenható, vagyis ha mindenkiről mindent tud, mindent lát, akkor annak nagyon magasról kell figyelnie az embereket, ki milyen életet él, ki a bűnös, ki az ártatlan. De hát ezeken a dolgokon én nem szoktam törni a fejemet, hagyom a papoknak meg a templomjáró öregaszszonyoknak. De azért lehet benne valami. Szerintem. Hiába mondták azt nekem, hogy a harangozás nem valami fényes pálya, meg hogy meg fogok siketülni a harangzúgástól, pont a fejem fölött zúg-búg a harang — milyen a gyerek? Egyszermásszor sikerült felmásznom a toronyba, órákig képes lettem volna onnan lefelé bámészkodni, ha az öreg Kósa, a harangozó, le nem kerget. — Ide — azt mondta — szigorúan tilos a feljövetel, mert ha valaki leesik, őt veszik elő. Igen, mert úgy talált rám, hogy derékig kihajolva lesegettem lefelé, és a mi falunkban nem volt a torony ablakán védőrács, mint más rendes helyeken.

— Te, idefigyelj! — mondtam egyszer annak a piszok Kanalasnak, a nevéből is látszik, hogy cigány volt az illető, de nem azért volt ellenszenves, nem vagyok én olyan, hogy eleve lenézzem őket, hanem tényleg piszok alak volt, jellemtelen, és lopott is, nem is tűrtük meg magunk között sokáig, mondtam neki, ha még egyszer beleköpsz a levesembe, már nem emlékszem, miféle piszok dolga volt neki éppen akkor, hát akkor én a zsebembe teszek egy félkilós anyáscsavart, és pontosan a fejedre ejtem innen fentről, a kapcsolóállásból, és soha se lesz az istennek az a rendőrsége, aki megállapítja, mibe ütötted bele a fejedet, mitől lehelted ki azt a pocsék lelkedet. Nem is egy embert intéztem én már el így, innen fentről a kapcsolóállásból — mondtam neki, ami persze nem volt igaz, egyáltalán nem volt igaz. De neki ennyi is elég volt, másnaptól szigorúan hordta a védősisakot, pedig kényelmetlen viselet, csak akkor tesszük fel, ha valami fejes jön ellenőrizni, vagy miniszter meg efféle. Nemsokára a munkakönyvét is kikérte, sose láttuk többé, bár az is lehet, hogy amúgy is meglépett volna, mert az az ember nem találta köztünk a helyét. Piszkos munka, nehéz munka, nem vitás, nem cigánynak való, ezt se azért mondom, viszont az is tény, hogy az isten se tudta volna ellenőrizni, hányadik volt ez a munkahelye, sehol sem találta a helyét, vannak ilyen emberek. Őutána jött az-

tán közénk a Ladikos, nem is hittem volna, hogy úgy beleilleszkedik a partiba, azzal a hosszú hajával. Pedig beleilleszkedett. Na ezt csak arra mondom, hogy aki felül van, bizonyos esetekben helyzeti előnyből kifolyólag fenyegetőleg felléphet.

Visszatérve az Istenhez, aki állítólag az égben lakik: az miket láthat onnan fentről, ha csakugyan onnan kuksizik lefelé! Ha én annyi mindent látok ebből a toronyból, bár ez még akkora sincs, mint a mi templomunk a régi faluban. Hogy miket látok? Azt persze képtelenség még végiggondolni is, hát még végigbeszélni. Csak egyet említsek, de csak úgy általában. Az emberek. Innen fentről nézve. Ahogyan jönnek-mennek. Mindig a lábuk elé, az orruk elé néznek, meg ne botoljanak. Milyen kicsik! Ha ismerősök találkoznak, megállanak, kezet fognak, megérintik egymást, éppúgy, mint a hangyák, amikor találkoznak, a csápjaikat összeértetik, olvastam valahol, hogy ilyenkor cserélik ki az értesüléseiket, hol, milyen ennivalót lehet lelni. Mondom, mint a bogarak..."

És akkor távolabbra pillantott. Tanyák bújtak meg ezen a tájon, gyümölcsfák közé. Kiültek a dűlőutak mellé, onnan pislogtak bele a világba, mint életunt, fáradt öregemberek. Gáspár érdeklődőn figyelte életüket: értett a tanyák nyelvén, szinte olvasni tudott innen fentről bennük. Csak odapillantott, felmérte, egy nézéssel szinte leltárba vette állapotukat, megpróbálta kitalálni, kik lakják, hogyan élnek — mit főznek ebédre. Ő maga is élt ilyen helyen, életének egy rég elhagyott időszakában — innen az ismeretség. Ha látott tanyaudvart, melyet felvert a gaz, ellepett a porcsinfű vastag szőnyege, s csak egy bizonytalanul tévelygő vékonyka kitaposott ösvény indult ki a házból, összefűzve a tyúkólat, fásszínt, rozzant istállót — akkor ő ebből már tudta, hogy ha nyílik az ajtó, s kijön a házból valaki, az vagy öregember lesz, vagy öregasszony: görbe lábakon billegve totyog át az udvaron, talán maga sem tudja hová, miért. Csak hogy tegyen-vegyen valamit — ez tartja életben, mint a tanyát az emlékezés, emlékezés régi időkre, zajos napokra, az eltűnt ifjúságra. Persze akadnak másfajta lakhelyek is errefelé — virulók, pöffeszkedők, nagy udvarúak, teli baromfival, s a kocsiszínből ugrásra készen tolja ki villámlóan fényes orrát a Wartburg. Vagy a Skoda. Beleszamuklál szinte a világba.

Most ezt a tanyát nézzük csak. Érdekes. Még nem tudta pontosan felmérni, kik lakják, pedig elég közelről figyeli őket. Háromszáz méter? Háromötven? Legtöbbször egy öregembert látni, amint jön-megy, ténfereg az udvaron, bot van a kezében. A nagyobb lakóépülettel szemben van egy kisebb ház, abból szokott kijönni, oda húzódik vissza. Láthatólag semmi hasznos dolga nincs, megáll a kerítésnél, megfogja a léceket, s úgy figyel, a fejét félrebillentve, idefelé. Gáspárnak jött egy olyan gondolata, hogy az öreg nem lát. Vak. Emiatt tartja olyan különösen a botot — nem támaszkodásra használja, hanem mintha előrenyújtva tapogatná vele maga előtt az utat. Mennyire ismerheti már az udvart. Az téveszti meg az embert, hogy néha vizeskannát visz az öreg, a kúthoz ballag, a botot a betonhoz támasztja, a vödröt megmeríti, felhúzza, teleönti a kannát, a botot kézbe veszi, s viszi be a vizet a házba, biztosan tartja az irányt, mintha látna. Vagy talán csakugyan lát, de akkor meg minek a tapogató bot a kezében? Fát is visz be a tőke mellől, a tyúkólat bezárja, a malacokat vályúhoz engedi — közel kellene menni hozzá, megnézni a szemét, csakugyan lát-e. Vagy csak a megszokás vezetgeti olyan biztosan ide-oda az udvaron?

Nézd csak, a kisfiú. Öt-hat éves lehet, nem több. Feketére égett a bőre, apró kis vasgyúró, fekete klottgatya van rajta, semmi más. Bátran suhogtat valami pálcával. Megy egyenesen a libák közé, pedig azok ilyenkor tavasszal a kislibákat féltve őrzik. Sziszegve fogadják a hősködő kisfiút. Nyakukat meredten előrenyújtva rezegtetik a farktollukat. Gáspár visszaemlékszik rá, egyszer őt is kisfiú korában, úgy összecsipkedték a libák, hogy vizes borogatást kellett a combjára, fenekére rakni. Na most, mi lesz? A kisfiú már érzi a bajt; ahogy a libák dárdanyakukat előremeresztik, hangjuk idáig nem hallik, pedig bizonyára dühösen sziszegnek. Nyí-

lik a ház ajtója, kifut egy asszony, nyilván a kisfiú anyja, megy a gyerekért, elkapja a karját, magához rángatja, néhányat dühösen a kisfiú fenekére sóz. Aztán becibálja a házba. A kisfiú bőg, furcsán kapkodja apró, zömök, zsurmók lábait, ahogy az erőszaknak engedve vonszolódik vissza a házba. Kik ezek? S milyen kapcsolat van az öregember, az asszony és a kisfiú között? Az ilyen dolgok fölött szeret Gáspár fenn a toronyban, ha ideje engedi, elmélázni.

Az öregember, ahogy szokta, megmarkolt két kerítéslécet, arcát arra felé fordította, ahonnan a fúrótorony zümmögése idáig szűrődött. Ő legalábbis úgy vélte, hogy hallja a torony zaját. Aztán elfordult a kerítéstől, a tornáchoz ballagott, a tornác téglaoszlopát a bot végivel megkopogtatta, hogy vajon jó helyen áll-e, és beszólt a konyhába.

— Eta! Hallod? Hallod, amit mondok?

— Hallom hát. Mondja csak.

— Mit csinálnak azok most?

— Kik?

Az öregember hátraintett.

— Azok ott, annál a toronynál vagy minél.

Az asszony kilépett a tornácra, és a torony felé nézett. Honnan tudná ő, hogy ott éppen most mi történik? Egy férfit látott a toronyban, vaskorlát van körülötte, azon belül dolgozik, a vaskorlát bizonyára azért van ott, hogy az az ember le ne szédüljön.

— Zúgatják a motort... Ahogy szokták.

— Azt hallom.

— Csöveket húznak kifelé a földből. Máskor meg visszanyomják. A fene törődik vele, hogy mikor mit csinálnak.

— Hát igen. Furkálnak bele a földbe. Csak aztán valami baj ne legyen ezekből a furkálásokból. — Menni akart megint valahova, valamiért az öreg, azonban felkapta a fejét. — Hanem a kertbe! Abba nem járnak bele? Nem vetted még észre a nyomukat, hogy bejárkálnának?

Az asszony hangja felcsattant.

— Tudom én? Van nekem arra időm, hogy a nyomukat lessem? Még azt is én figyeljem?

— Mert te látsz. Te meglátnád a nyomukat, ha bejárnának a kertbe. Hozzányúlnának... barackhoz... ribizlihez... málnához... — Megfordult, indult hátra, örökös útjainak egyikére, közben dünnyögött, motyogott magában. — Mert ezektől minden kitelik. Mert én ismerem a fajtájukat. Mert én annyi mindent láttam az életemben, hogy nem is kívánok többet látni. Ismerem ám én az ilyeneket...

A toronybeli ember — ha a munkája engedte — odafigyelt erre a szűk kis tanyai világra. A ház mögött gyümölcsöskert. Megismeri a fákat a lombjukról: almafák, őszibarackok. Olyan vidéken nőtt fel — a Tiszántúlon —, ahol nemigen termeltek gyümölcsöt, legföljebb néhány öreg diófa a templomkertben, hernyó rágta, göcsörtös, girbe-gurba szilvafák a kertek sarkában. Azóta persze bejárta a fél országot, dolgozott, lakott gyümölcsös tájakon is. Eger környéki szőlőskertekben, de annyi barackot, és olyan szépeket, mint itt, a Duna—Tisza közén, el sem tudott képzelni. Mert itt a sztár — a barack. Ilyenkor már érik a gyümölcs, a barackost kerítés védi az illetéktelen behatolóktól — s a toronybeli ember nagyon jól tudja, miféléket gondolnak őróluk, vándorló olajmunkásokról ezekben a megszeppent, gyanakodva lapuló apró tanyákban. Mennyire féltik tőlük a gyümölcsösöket. Dolgoztak valahol, harmadik határban innen, elküldték egy kanna vízért az örökké mélabús Danyit — mert más egyébre aligha lehetett használni —, s mikor Danyi visszajött, elmesélte, mit csinált a paraszt a tanyában, amíg ő vizet húzott a kútból:

felment a padláslétrán, lakatot tett a padlásajtóra, azután meg elvette a létrát, nehogy bemászhassanak a padlásra az olajosok. Eközben a felesége leszedte a kötélről a száradni kitett ágyneműt, sőt arra is képes volt, lakatra zárta a kertajtót. „Az anyja szőröstalpú parasztját" — dünnyögött Danyi, aki mielőtt az olajosokhoz szegődött volna, éppolyan szőröstalpú paraszt volt, s talán ő is elvette volna a padláslétrát, ha efféle gyanús népség keveredik a közelébe.

Ahogy megfigyelte, úgy találta: hárman élnek abban a tanyában. Az öregember, a kisfiú meg az asszony. Az öregember láthatóan céltalanul ténfereg az udvaron, olykor az arcát errefelé fordítja, megkapaszkodik a kerítés lécében, és idefelé figyel. Talán néz, talán hallgatódzik. Mindenesetre érdeklődő kisöreg lehet — véli Gáspár, a toronyban. El kellene menni egyszer hozzájuk, csak úgy, egy üres kannával, vízért. Megállapítani: vak-e csakugyan.

A szél mintha erősödne. És éppen onnan fúj, ahonnan Gáspár nem szereti. A háta mögül. Ez a szél persze még nem annyira bolond, hogy akadályozná a munkában, de szoktak olyan vadlökésű szelek harsogni — s itt fenn a toronyban még inkább érzik az ereje —, hogy meg tudja nyomni a hat-hét tonnás lengőcsigát is, és akkor légy észnél, Gáspár! Mint az a bizonyos trikós ember a cirkusz kupolája alatt, fenn a magasban, aki a nagy ívben feléje repülő társának a csuklóját repülés közben elmarkolja, éppúgy kell kiszámítani a lengés ütemét. Ha nem tudja épp a kellő pillanatban összecsukni a szállítószék két karját, ha elvéti a mozdulatot, meg kell várni, amíg újra feléje leng az az iszonyú tömeg, és akkor kell azt a két nehéz acélkart összecsukni, abban az alig érzékelhető pontos pillanatban, de akkor már harsog lentről a jel, ahogy Dan, a főnök a szájába dugja azt a két koszos ujját, és megfújja: „fijjjúúúú!" — kiabál felfelé, de hát ki érti ebben a süvítő zajban, és rázza az öklét, ó hát az isten bocsássa meg neked, nem látod, mekkora e szél, hogy majd kihúz a toronyból?

Tehát a kíváncsi kisöreg meg az az asszony. Azt is érdemes megfigyelni: örökké lót-fut. Mennyit tudnak dolgozni ezek a tanyasi asszonyok, régről tudja. Ez a sorsuk, ebbe szoktak bele, néha tisztára értelmetlennek látszik, de csinálják. Egyik percben — látni a toronyból — még a kisfiúról rángatja le az összekoszolódott kisgatyát, a másik percben már ő is átöltözve biciklire pattan, hátul a tisztába tett gyerek, s karikázik elfelé a tanyából. Hová? Micsoda útjai lehetnek? És a ház körül mennyi dolga? Gáspár pontosan fel tudta mérni, mennyi. Régi emlékek szivárogtak fel benne, ha ilyen örökké lótó-futó tanyasi asszonyt látott. Az anyjára emlékszik, aki úgy maradt meg az emlékében, amint hol mosléktól csepegő kézzel rohan hátra, a kert végébe, mert a kotló őrült kotácsolással jelzi, héja kering felette, hol könyékig tésztás karral — mert kenyérnekvalót dagasztott — szalad a kiskapuhoz, hogy beengedje a legelőről hazatérő tehenet, a tehén tőgyéből már csepeg a tej, és bőg szegény, mert feszül a tőgye, azonnal fejni kellene, de előbb vizet húzni a vályúba, mert szomjas az állat. És közben ő, a kicsiny Gáspár, takonytól, könnyektől összemaszatolt képpel bőg, ordít, mert a hasas koca nekirontott, felbuktatta, kimarta a kezéből a zsíros kenyeret, és egy falással megette.

De aztán egy szombat reggel, úgy nyolc óra tájban, éppen kiszerelés közben, ami nagy odafigyelést kíván, tehát csak futólag odapillantva, észrevette, hogy az ábra megváltozott. Mégsem hárman élnek ezek abban a tanyában. Azt a férfit, aki úgy jött ki a házból, hogy pucér volt a felsőteste, a haja borzas, mint aki most bújt ki az ágyból, rövid szárú klottgatyát viselt mindössze, már öltözéke alapján is a tanyához tartozónak vélhette. A férfit az a kisfiú követte, akit látásból már ismert, pontosan hasonló öltözékben, tehát pucér felsőtest, fekete klottgatya — úgy kocogott a férfi mellett, az udvar hátuljába, hogy arcát oda-odafordította. Nyilván beszélgettek.

Most nem lehetett odapillantani. Jön fölfelé a kiszerelt cső, vagyis a dublébа összecsavarozott kettős csőrakat, most kell jól odafigyelni, a pillanatra is, a mozdulatra is, már elhaladt az arca előtt a mozgó csigasor surrogó, hatalmas tömege, most kell összecsapni a szállítószék két acélkarját, aztán behúzni, berakni a csöveket a toronyba, a többi mellé: megy ez. A mozdulatok, a munka mozdulatai már

az izmaiban vannak, örökre beették oda magukat, ha behunyná a szemét, talán akkor is sikerülne. A cső a helyén — oda lehet pillantani.

A férfi, aki a házból kijött, a kerítés mellett áll, és a dolgát végzi. Nem zavartatja magát. „Ha tudná, hogy én éppen őt figyelem..." De nem zavarja az sem, hogy a kisfiú ott áll mellette, és nézi, hogy ő mit csinál. „Flegma pasas lehet, annyi szent" — állapította meg Gáspár, és nem törődött tovább a férfival.

Megfejtette az ábrát. Nem vitás, ez a férfi annak a tanyabeli asszonynak csakis a férje lehet. A szeretője volna? Lehetetlen. Akkor nem járkálna ilyen nyugodtan, ilyen öltözékben az udvaron, nem végezné a dolgát ennyire közönyösen a kerítés mellett, és az a kisfiú sem baktatna mellette ilyen bizalmasan. Csakis a férj viselkedik így. S hogy egész héten nem mutatkozott? Gáspár előtt az ábrának ez az oldala is megvilágosodott. Ez az ember eljár valahová dolgozni. Most szabad szombatja van, hazajött a családhoz. Látogatóba. Pihenésre. Tiszta ruháért. Gáspár számára ez az állapot a világ legtermészetesebb állapota: hány éven át élte éppen ezt a fajta életet! Míg volt hova hazajárnia, ő is éppen ilyen borzasan jött ki reggelenként a házból, ő is csak egy klottgatyát viselt, és őutána is így baktatott ki, hálás és rajongó szemmel apjára pillantgatva, hogy egy percet se veszítsen a rövid másfél napból, amíg apja közelében lehet, a kisfiú. Csak annyi a különbség, hogy őutána nem egy kisfiú baktatott, hanem kettő. A nagyobbik, Gazsi jobb felől — azért Gáspár az is, hogy a családban ez a keresztnév meg ne szakadjon —, a kisebbik, Bandi, bal felől.

A szél felerősödött és megfordult. Szembefújt. Ezzel magyarázható, hogy Gáspár a szeméhez nyúlt a zsebkendőjével.

— Érdekes — nyitott be a férfi a konyhába, ahol a felesége már reggelihez kezdett teríteni —, ahogy az éjjel hazafelé jöttem, nem vettem észre ezeket.

— Kiket? — kérdezte az öregember, aki szokott helyén, a sarokban üldögélt, fonott karosszékben.

— Ezeket — intett maga mögé, az udvarra —, azzal a francos toronnyal.

— Nem csodálom — szólalt meg kedvetlenül az asszony —, elég nagy fejed volt ahhoz, hogy ne vedd észre.

— Sötétben! — védekezett a férfi.

— Ki van az úgy világítva éjjel, akár egy karácsonyfa. A vak is meglátná — replikázott az asszony, de aztán megbánta, hogy ezt mondta, mert az öregember alatt megreccsent a szék.

— Hát pedig én nem látom — s düh bujkált az öregember hangjában —, csak a hangjukat hallom. Pláne, ha onnan fúj a szél.

— Mikor jöttek ezek ide?

— Negyedik napja? Ötödik? Úgy lehet, ötödik napja — felelt békülékeny hangon az asszony, sajnálta már, hogy megbántotta a vak öreget.

— Volt akkor zúgás! Én, ugye nem láttam, csak a hangjukat hallottam, de Eta mondja, hogy azok a rettenetes gépezetek úgy felvágták, hogy szinte megdarálták az utat.

„Azért botladoztam hát annyit az éjjel az állomásról hazafelé jövet — ez jutott a férfi eszébe —, én pedig azt hittem, azért, mert a vonaton beszedtem egy-két löketet." S hangosan hozzátette: — Hát akkor most már beette ide is őket a fene.

— Be — állapította meg az öreg. — Csak azt az egyet nem tudom, hogy miért éppen ott, a Bagiék kertje véginél zúgatják ezek azt a gépezetet, hát mit gondolnak, mit szólnak ehhez azok a Bagiék.

— Ez az, amivel ők a legkevesebbet törődnek — állapította meg a férfi. — Mert ezek nem ismernek sem istent, se embert, ha arról a büdös olajról van szó.

— Mondtam Etának, azt is mondtam Etának, hogy figyelje a kertet, nézegesse, hogy nem lát-e nyomokat, mert ezektől minden kitelik, érik lassan a barack, a málna, a ribizli... bejárnak, hozzányúlnak, ellopkodják... mert ezektől minden kitelik.

József Attila Tudományegyetem
Irinyi János Kollégium
Szeged, Április 4 útja 4.

— Az kellene még! — fortyant fel a férfi. — Hogy itt akármihez hozzányúljanak. Azt adná nekik az a nagyon jó isten! Hogy ide bejárjanak!

— Azt a drága barackot! Arra vigyázni kell ám. Én, ha látnék, vigyáznék rá, de így... Mondtam is Etának... — de az asszony nem hagyta befejezni. Szinte csattant a hangja.

— Azt az istenverte barackot! Még vigyázzak is rá? Nem elég, hogy azt is nekem kell elhordani a felvásárlóhoz? És akkor ezek is — fejével a torony felé intett, szinte gyűlölködőn sziszegte — felszántották a dűlőutat. Hogy fogom én eltolni ott a kézikocsit, megrakva barackosládákkal? Csak a kínszenvedés, meg a baj, meg a nyűg, szakadhat majd le a két karom. És akkor még ráadásul azon spekulál, hogy vegyünk nyulakat, hogy még azokkal is én kínlódjak...

A család békétlenül, morcos kedvvel reggelizett. A kisfiú kakaót ivott, vajas kenyérrel, az anyja tejeskávét, hozzá szalonnát eszegetett, az öregember azt kívánta, hogy melegítsenek meg neki egy kis lábossal az esti gulyásleves maradékából, azt kanalazgatta nagy óvatosan, a férfi pedig piros szélű tányérból rántottát evett, jó sok hagymával, szép pirosra paprikázva, hat tojásból volt a rántotta, boros teát kortyolgatott hozzá, ezt nagyon szerette. Mindegyik másfélét evett, s mindegyiknek máson járt az esze. A kisfiúnak azon, hogy milyen jó lesz neki, ha mint anyja ígérte, beviszi őt a faluba, legyen ott egy ideig a nagyanyjánál, az anyja ugyanis nem tudja kire hagyni, amikor majd hordja a barackot a telepre. Az asszony a nyulak miatt háborgott magában: hát hogy képzeli ez az ember, egy falka nyulat akar itt az istállóban ketrecekben tartani, mert azt mondja, látta egy kollégájánál Rákosszentmihályon, hogy milyen kevés gonddal jár a nyúltenyésztés, mégis milyen szép haszon van belőle. A fene enné őket. Hordhatná nekik a füvet, káposztát, takarmányt — s ráadásul nem is szereti a nyúlhúst. Az öregember gondolatai csak a tányér körül motoztak, minden figyelmét lekötötte az evés, kanalával úgy kotorászott, válogatott az ételben, hogy hús is, krumpli is egyaránt kerüljön a kanalába. Ő csak erre gondolt. A férfi — az öregember fia, meg az asszony férje, a kisfiú apja — elégedetten eszegetett, bízott benne, hogy mint máskor, most is rendbe hozza másnapos gyomrát a kiadós tojásrántotta. S már eleve jó érzés fogta el, mert arra gondolt: milyen jóízűt fog szundítani ebéd előtt kinn, a ház végénél, az árnyékban, a fűvön. Mégis jók ezek a hazajövések. Ki tudja magát aludni az ember. Hogy aztán este induljon vissza abba a rohadt messzeségbe, rohadt melóba.

Az öregember a térdét átkulcsolva üldögélt a fűvön, a fia meg hanyatt fekve heverészett.

— Ha jól értettem — mondta az öreg —, Eta nem akar vállalkozni a nyulak etetésére.

— Úgy látszik — dünnyögte a fia.

— Folyton azt hajtogatja, hogy ő mennyit dolgozik, hogy mindenre egyedül van, majd elhányja, azt mondja, kezét-lábát, és akkor még azt mondja... nyulakat is vállaljon? ! Pedig az még mellékkeresetnek sem lenne rossz. Szerintem.

— Hát, volna benne fantázia, az nem vitás.

— Azt mondod, annak a rákosszentmihályi embernek sok nyula van. Attól lehetne venni bakot is, nőstényeket is. Ha ugyan jó fajtájú nyulakat tart.

— Persze. Úgy hívják, hogy fehér gyöngy. Fehérek is, mint a hó. Direkt úgy szerezte őket Gödöllőről, ahol a nyulakat nemesítik.

— Ez az Eta! — méltalankodott az öreg. — Pedig itt aztán volna nekik mit enni. Helyük is volna bőségesen. Igaz-e, fiam?

— Persze. Ott áll üresen az a nagy lóistálló. Rengeteg ketrec elférne benne.

— Nagyon! Lovad neked már úgy sem lesz ebben az életben.

— Áh! Kéne a fenének. Hogy én még egyszer lovat hajtsak, ebben az életben... annak már befellegzett. Lőttek!

Így beszélgettek a ház végénél, ahova ilyenkor nem süt a nap, majd csak estefelé. Itt szoktak beszélgetni mindenféle dolgokról, ami éppen eszükbe jut. Most a

nyulak jöttek szóba. János voltaképpen már elég régóta forgatja a fejében a gondolatot, hogy az üres istállót nyúlfarmnak kéne berendezni — újságban is olvasta, meg személyesen is tapasztalta, hogy arra nem lehet ráfizetni. Húsa, bőre egyaránt értékesíthető. De hát a nyulakat etetni kéne, takarmányt kellene nekik hordani, a ketreceket takarítani. Eta erre nem hajlandó, ő pedig egész héten, olykor két héten, sőt adódik alkalom, hogy három héten át is oda van. A nyulak akár éhen is dögölhetnének, ha nincs, aki gondozza őket.

— Nézzed csak, János — folytatta a témát az öregember —, mit szólnál hozzá, ha én elvállalnám a nyulak gondozását?

— Maga? — kérdezte meglepődve a fia. De aztán a dolgot jól meggondolva, úgy találta, hogy az öreg ajánlatában — bár a vakság miatt első hallásra meghökkentő — van fantázia. Lehet benne fantázia. De azért nem kell mindjárt megörülni neki, nehogy az a látszat legyen, hogy ő egy vak emberre, a vak apjára számít a nyulak dolgában. — Hogy gondolja? Ugyan, menjen már!

— Én azt úgy gondoltam, hogy legalább nem lennék teljesen hasznavehetetlen a háznál. Borzasztó dolog az, hogy az ember azt érzi, csak teher a családján. Még akkor is, ha a fiáról van szó. Látod — s karjait széttárva, szinte kiabált —, láthatod, hogy ami kitelik tőlem, azt megcsinálom, vizet hozok a kútról, a tyúkólat reggel kinyitom, este becsukom, körbejárom az udvart, megtapogatom, hogy a kapuk be vannak-e zárva éccakára, fát hozok a színből, már még az is előfordult, hogy felmentem a padlásra, mert eszembe jutott, hogy lenni kell ott egy befonatlan üvegkorsónak, gondoltam, unalmamban megpróbálom befonni, mert hallottam én azt, hogy vannak világtalanok, akik kosarat fonnak, fűzfából széket, fotelt fonnak...

Abbahagyta. Csak hosszas szünet után tette hozzá:

— Abból élnek.

Megint hosszabb szünet után:

— Mindent körültapogattam, de nem találtam azt a korsót.

A fia is eltöprengett apja kesergésén. Arra gondolt, hogy csakugyan keserves lehet az öregnek: egész életében örökké csak a dolog, a munka, a tevés-vevés, a felelősség, most meg, hogy a zöldhályog ellepte a szemét, látását fokozatosan elvesztette, minden kiesett a kezéből. Nemcsak sötét, hanem üres is lett az élete. Márpedig ő gyakran lát Pesten, a Thököly úton, ahol a szállása van, világtalanokat, olyan pontosan közlekednek az utcán, kísérő nélkül is átmennek az úttesten, beállnak a járdaszigetre, és anélkül, hogy bárkitől megkérdeznék, hányas villamos jön, talán a kocsi zörgéséből megállapítják, melyikre kell felszállniok. És soha nem tévednek.

A házból kiszivárgott a piruló hagyma sokat ígérő illata. Odabent Eta most készíti az ebédet, lehet nyugodtan beszélgetni. Az asszony nem ér rá kijönni, hogy a társalgást valamiképpen megszakítsa.

— No és, a nyulakkal hogyan gondolja? Mert azt mondja, elvállalná a gondozásukat. De hogyan? Hogyan gondolja?

— Nézzed csak! — Az öreg nagy lélegzetet vett, két tenyerét a térdére csapta. Hangjában izgalom remegett. Olyan határozottan sorolta, miképpen bánna a nyulakkal, hogy fiában bizonyossá vált: apja ezt már sokszor végiggondolta magában. — Először is ketrecekről kellene gondoskodni. Vékony deszka is megfelelne, olyan, amilyenből régen a cukrosládákat csinálták, arra én jól emlékszem, milyen deszkából voltak régen a cukrosládák. Az eleje persze dróthálóból lenne, sűrű szeműből, nehogy a pici nyulak kibújhassanak. És kinyitható ajtaja lenne, feltétlenül kinyitható, ahol az élelmet be tudnám nekik rakni. Füvet, szénát, káposztát, répát, mifenét.

— Mostanában már — vetette közbe a fia —, tápot is adnak a nyulaknak. Hogy gyorsabban fejlődjenek.

— Helyes. Mint a csirkéknek. Namármost, a ketrec hátulját pedig úgy gondoltam ki, hogy felcsapható lenne. Be tudjak nyúlni egy kis seprűvel, amikor a piszkukat ki akarom takarítani. Ne félj, vigyáznék ám nagyon, nehogy valamelyik ki tudjon ugrani takarítás közben. Egyik kezemmel hátraterelném őket, a másik ke-

zemben lenne a kis cirokseprű... — egészen belefáradt az izgalomba, a lehetőségek szinte megmámorosították, fantáziája nekilódult, mintha egy új világ kapuja nyílna meg előtte, kezével eljátszotta a sokszor elképzelt mozdulatokat, ahogy benyúl a ketrecbe, a nyulakat hátratereli...

— Hááát — dünnyögött a fia —, nem mondom azt, hogy nincs benne fantázia, de azért...

Az öreg valósággal felrikkantott.

— Nehogy azt hidd! Csak jól meg kell szerkeszteni azokat a ketreceket. Hogy én is tudjak velük bánni. Elmennél ahhoz a rákosszentmihályi emberhez, levennéd a méreteket, szerintem akár hat, sőt hét sort is lehetne egymás fölé rakni, annyit, hogy a legfelsőt is el tudjam érni. A többit aztán bízd rám...

Még jó ideig tanakodtak a nyulakról, ketrecekről, takarmányról — ráértek. De az ebéd odabent elkészült, Eta kiugrasztotta a kisfiút értük: lehet ebédelni. A hírre az öregember gyorsan talpra állt, fogta a botját, s szinte szeles vidámsággal lépett be a konyhába. Etát meg is lepte a szokatlan, jókedvű rikkantás:

— De jó szagút főztél, Eta lányom! De vajon az íze! Az íze! Mert azon múlik minden! Minden azon múlik!

Ebéd közben is fecsegett. Elmesélte, hogy ő egyszer látott nyulakat az erdő szélében, amint éppen bagzáshoz készülődtek. Megleste őket.

— Hát azt látni kellett volna. A bak folyton csak dobbantotta, püfölte a hátsó lábával a földet. Úgy verte, mintha bizony isten dobolnának. Csakúgy dübbent a föld, amikor odavágta a hátsó lábát, utána aztán fogta magát, ráugrott a nőstényre, mak... mak... mak... így makogott, két első lábával átölelte, akkor aztán neki, de úgy...

— Na de, papa — itt már Eta közbeszólt. — Evés közben! Meg a kisgyerek előtt!

— Mi van abban? Hát nincsen abban semmi! — S rákezdett egy-egy újabb történetre. Amit legalább harmincszor elmesélt már. Senki sem figyelt oda. Etának azon járt az esze: vajon mitől van az öregnek ilyen beszédes kedve? Máskor szótlanul hörpöli a levest, szomorúan tologatja tányérján ide-oda az öregételt. Csakis attól ilyen — gondolta —, amit odakint beszélgettek. De vajon miről társalogtak, amíg ő az ebédet főzte? Nem kérdezte, úgyse mondanák meg. Ehhez ő már hozzászokott. Őneki csak a futkosás, a nyűg, a főzés, az öregről való gondoskodás, a jószág, a kert — ezek meg kihevernek vasárnap a hűvösbe, diskurálva várják, míg megfő az ebéd. Oda se figyelt, amit az öreg nyammogva, szája sarkából piros zaftot csurgatva, evés közben fecsegett. Minek beszélni evés közben, pláne, ha vak az ember? Csak akkor figyelt jobban oda, amikor az öreg arról kezdett volna beszélni — a téma ismerős, nem először hallják —, hogy odalent Szerbiában, az első háborúban ő maga is evett abból az ételből, amit halotti torra főztek, sűrű levű finom birkahús: ottani szokás szerint belefőzték a halott levágott lábaujját — no, ekkor már dühösen leintette az öreget.

— Ugyan, tessék már hagyni az ilyen beszédeket, ne vegye el az étvágyunkat.

Férje hátradőlt a széken, úgy nevetett. Őelőtte mondhatnak akármit, az ő étvágyát nem lehet elvenni semmivel.

Hétfőn reggel Gáspár odapillantott a tanyaudvarba — semmi különös. Az öreg — ahogy szokta — baktat ide-oda az udvaron, rója-rovogatja megszokott útjait, kikoptatva a füvet, valóságos ösvényt csapva háztól a kerítésig, fásszínig, kútig, meg hátra, a kertbe. Ennyi ennek a vak öregembernek a kimért pályája, bolyong benne szakadatlanul, háztól kerítésig, kerítéstől fásszínig, onnan a kertkapuig, megragadja azt a két kerítéslécet, idefordítja az arcát, és bizonyára hallgatódzik, hallgatja a kompresszor fel-felharsogó dübörgését, ami ott már bizonyára úgy hallik, mint bogárdöndülés. Mint mikor a darázs elhúz az ember füle mellett. Ennyi is élet? Ez is élet? Gáspár belegondolt: vajon, amíg látott az öreg, milyen ember lehetett? Járkált-e, mozgott-e sokat a világban, vagy akkor is megelégedett tanyája szűk

korlátaival? Járta-e a vékonyka, szelíd dűlőutakat a szekerével, eljutott-e életében valaha is például Pestre?

„Nekem már — ezt is sokszor elgondolta — annyi út, meg táj, meg ágy, meg vacok, meg szállás van a hátam mögött, hogy ahhoz fogalom nincs. Uramisten, ha én egyszer ráadnám a fejem, és az elejétől kezdve végigjárnám azokat a helyeket, ahol megfordultam, megháltam, megszálltam! Micsoda út lenne az — ember ilyet ne is képzeljen. Megbántam? Nem bántam? Ez már nem kérdés. Így történt. Az embert egyszer valami meglódítja, egyszer valaki megjelenik, beleszól az életébe, s minden úgy következik, mintha valaki egy könyvben előre megírta volna, hogy attól kezdve Gáspár, veled pedig ez meg ez történik. De viszont az, aki — mondjuk — az én életembe beleszólt, tehetett róla? Neki meg az volt előírva, hogy engem kimozdítson. Meglökjön. Elhatározásra kényszerítsen."

— Nézze csak, Monyók János — mondta Gáspárnak az az alacsony, lódenkabátos, köpcös ember —, én magát nem ismerem. Én csak annyit tudok, hogy én alá fogok íratni magával egy papírt, amelynek értelmében maga kijelenti, hogy önként, szabad akaratából kéri a felvételét a hamarosan megalakuló, még nem tudom milyen nevű termelőszövetkezetbe. És ahogy én magamat ismerem, ha cigánypurdék potyognak is az égből, alá fogom íratni magával azt a papírt. Maga gondolhat, amit akar, én is gondolok, amit én akarok. Én ezt gondolom. Értjük egymást, Monyók János?

— Nem értjük egymást, tisztelt elvtárs, mert én nem vagyok Monyók János.

— Nem Monyók János? Ide, nekem, erre a listára fel van írva, hogy Monyók János, Legelőszél 23. Kilenc és fél hold földje van. Nos kérem, ez itt Legelőszél 23., nemde? Monyók János. Aki nekem ezt itt alá fogja írni.

— Minden stimmel. Csak az nem stimmel, hogy én Monyók János lennék.

— Nem Monyók János? Hát ki?

— Én neki a veje vagyok. Rívó Gáspár.

— Jó név. — Gyanakvón Gáspárra pillantott, hogy vajon nem gúnyból mondta-e ezt a nevet, hogy Rívó. Hát akkor maga fogja itt ezt nekem aláírni. — És tömpe, kövér ujjaival valami papirost böködött.

— Gondol az elvtárs, amit akar, én is gondolok, amit akarok. Én azt gondolom, hogy én semmiféle papirosnak alá nem írok.

— Neeem? — kérdezte meghökkenten a köpcös. — Miért?

— Azért, mert erre én nem vagyok illetékes. Én a Monyók János-féle kilenc és fél hold földről, se semmiről nem dönthetek. Én itt vő vagyok, egyéb semmi.

— Ahá! — A köpcös gondolkozóba esett. — Akkor tehát következzék az, aki illetékes. Hol van Monyók János? Aki nekem ezt itt alá fogja írni.

Kérdése metszően éles volt és logikus. Monyók Jánost meg kell keresni. Alá kell vele íratni azt a papirost. De akkor már Monyók Jánosné, vagyis Gáspár anyósa a konyhában az asztalra borulva sírt, Monyók Emma pedig, Gáspár felesége az anyját simogatta, ölelgette, hogy ne sírjon, ne ríjon, holott ő is sírt. Mindannyian megérezték, hogy ez a köpcös, szívós látogató meg fogja keresni és meg is fogja találni Monyók Jánost, a föld alól is előkeríti, mert az ő dolga az, hogy aláírasson Monyók Jánossal egy papirost.

— Nézzék csak — mondta a köpcös —, nekem az ilyesmiben gyakorlatom van. Engem hiteles forrásból úgy tájékoztattak, hogy Monyók János ma délben még itthon tartózkodott. És azóta nem látták hazulról elmenni. Namármost. Két eset lehetséges. Vagy a padláson búját meg, vagy pedig az istállóban, a jászolban hever, széna van rárakva. Ismétlem: nekem az ilyesmiben gyakorlatom van. Ez közismert a járásban. Ez a két eset lehetséges. Ha elbújási ügyekről van szó, a mi prosztóink fantáziája meglehetősen szegényes. Vagy a padlás, vagy a jászol.

A harmadik, nem sejtett lehetőség bizonyult valóságnak. Monyók Jánosnak, úgy látszik, mégiscsak van némi fantáziája, mert nem a padláson, nem is a jászolban búját el az aláírás elől. A koszos, tetves, tyúkganéval vastagon borított tyúkólból piszkálta elő a konok kitartású köpcös. A gondolat — hogy Monyók János talán épp a tyúkólban tartózkodik — akkor jutott eszébe, amikor az istállóból

gondterhelten kifelé tartva — nincs se padláson, se a jászolban — észrevette, hogy milyen sok tyúktoll, kacsatoll van itt az udvaron. Szanaszét. Akkor itt sok a baromfi.

Ebben a pillanatban a homlokára csapott, és bebújt a tyúkólba. S ott kucorgott a keresett Monyók János. Négykézlábra ereszkedve néztek egymással farkasszemet.

— Nézze csak — mondta hűvösen s vészjósló nyugalommal a köpcös Monyók Jánosnak —, én elismerem a maga jogát ahhoz, hogy oda bújik, ahova akar. Viszont maga is ismerje el az én jogomat ahhoz, hogy onnan húzzam elő, ahova bújik. Ismeri a slágert: nekünk találkozni kellett.

A javakorabeli Monyók János majd egy óra hosszát kucorgott a tyúkólban, tehát alaposan ellepték a tyúktetvek, emiatt vakaróznia kellett volna, de minthogy nem rugalmasak már az inai, kimászáskor a tyúkülőkbe kapaszkodott, tenyerei tyúkszarosak lettek, a nadrágjához dörzsölte kezét, úgy próbált a ganétól szabadulni — mindenképpen védtelen, megszorított és megalázott állapotú partnerként állt a köpcössel szemben. Felesége, lánya és veje — Rívó Gáspár — a tornácról figyelték (figyelték? — szorongták!) végig a jelenetet, melynek vége az lett, hogy Monyók János szó nélkül otthagyta látogatóját, akinek rejtelmes mondataiból semmi sem hatolt az agyába. Behaladt a házba, és lehányta magáról a ruházatot. Anyaszült meztelenre vetkőzött, hogy a tetvektől megszabaduljon. A köpcös belátta, hogy ilyen viszonyok között aláírásról ma már aligha lehet szó, s különben is, a mai napon még hátravolt jó néhány „alany", elköszönt azzal, hogy másnap újfent tiszteletét teszi, kifejezve azt a reményét, hogy megfelelő körülmények között és kellő méltánylással fogadják.

Másnap azonban hiába jött. Potyára fáradt. Monyók János ugyanis este szépen lemosakodott, megborotválkozott, fehérneműt váltott, ünneplő ruhába öltözött, tisztára kefélt, ragyogó csizmát húzott. Feleségének azt mondta, hogy elmegy a bátyjához, a szomszéd faluba, megbeszélni, hogy s mint legyen hát az életük sorja. Írják alá, vagy ne írják alá. A házból kiment, de nem a szomszéd faluba indult, ahova ígérte, hanem egy óvatlan pillanatban oda, ahol az elbújáskor a köpcös megtalálni remélte: a ház padlására. És ott egy már kiszuperált, de azért még elég erős kötélistrángra felakasztotta magát. Ez úgy derült ki, hogy a kutya — Tisza nevű kuvasz — hajnalban a padlásajtó elé települt, szakadatlanul és rémesen remegő szomorúsággal vonított, vonított és vonított. Mint mikor halott van a háznál. Gáspár azóta is sokszor emlékezetébe idézi azt az estét, amikor apósa ünneplőbe öltözött, és azt a hajnalt, amikor a kötélen csüngő tetemet megpillantotta. Hibáztatja magát: miért nem ötlött fel benne a gyanú a tisztálkodás, ünneplőbe öltözés láttán. Tudnia kellett volna, hogy apósa nagy dologra készülődik.

Így aztán Rívó Gáspár sorsa is dűlőre jutott. Őneki az apósféle földhöz köze nincs, majd lesz vele, ami lesz, ő függetleníti magát. Anyósának persze ez nem tetszett, azóta is úgy emlegeti Gáspár döntését, hogy: „A vőm a farka alá rúgott — bele a vakvilágba, mint a bogárzó bika." Mert Gáspár úgy döntött, hogy ott hagyja a falut, nem lesz paraszt, se egyéni, se szövetkezeti. Az olajosok munkást kerestek, Gáspár közéjük állt, fellépkedett a toronyba, ahova mindig is vágyott. Ennek most tizenkét esztendeje.

Ebédelés közben Gáspár megjegyezte, hogy úgy látszik, abban a tanyában az ábra megváltozott.

— Amennyiben? — kérdezte tőle Dan, a fúrómester. Mert Dannak Gáspár el szokta mondani, miket lát odafentről. Beszélt neki a vak öregről, az asszonyról, a kisfiúról és arról a férfiról is, aki nyilván nem lehet más, mint az asszony férje.

— Amennyiben nem látom az embert. Se az asszonyt. Se a kisfiút. Csak az öregember botorkált egész délelőtt az udvaron ide-oda.

— Na és? Mennyit törődsz velük!

— Szerintem — folytatta Gáspár —, csakis úgy lehet, ahogy az ábrát megfejtettem. Az ember hazajött szabad szombatra, vasárnapra, este meg visszament a

gyárba, ahol dolgozik. Pestre vagy mit tudom én. De vajon az asszony? Meg a kisfiú? Azok hova lettek?

— Az istenedet, Gazsi, mit érdekel az téged, hogy hova lettek? Ide ástam el őket, ni, a bódé alá — sarkával nagyot dobbantott a bódé vaspadlóján.

Csak ők ketten eszegettek idebent. A többiek elhúzódtak, ahova tudtak. Hűvösbe ültek, fűbe heveredtek. Kócsag Pista, az első kulcsos görbült nyaka miatt úgy leseget bele a táskájába, mint mikor a kacsa lesi az égen a sasmadarat, az örökké álmos második kulcsos, Kun Albert gyorsan fal, hogy minél hamarabb hortyoghasson egyet a hűvösben, a hallgatag Makai Jozsó, a harmadik kulcsos rendszerint a bódé hátsó vasfalához telepszik, ahol hátát megvetheti, s betekintheti a környéket, mélázhat hallgatagon, hol mit volna érdemes termelni, melyik talaj mire legalkalmasabb, evés közben is sajog a szíve, mert nem érti: miért nem kapnak a mezőn dolgozó olajmunkások háztáji földet, hiszen amikor az állami gazdaságban dolgozott, járt neki a háztáji föld, itt miért nem jár? „Nem ér ez a mi mostani szakszervezetünk egy pipabagót sem, ha még ezt sem tudja elintézni. Az a régi, az állami gazdaságban miért tudta elintézni?" Nem érti. Ladikos, aki hosszú hajával lázadóan kirí ebből az öreges, tempós partiból, félrehúzódva eszeget, ki tudhatná, mi jár az eszében. „Nesze neked józan ész!" — szokta válaszolni Dan, amikor Ladikos, más néven Pauló Pista felemelt karral elharsogja már-már unalmas jelszavát: „Minden hatalmat a fiataloknak!" Ettől függetlenül hihetetlen bár, de nincs vele semmi baj, elvégzi a dolgát tisztességesen, amikor ide jött, senki sem hitte volna, hogy segédmunkási beosztásában akár két hétig kihúzza. Nyolcadik hónapja van itt, naponta — ki törődik már vele — heccből is, meg ha jó kedve van, teljesen váratlanul, akár hatszor is elrikkantja jelszavát: minden hatalmat a fiataloknak! Aztán csinálja tovább, rendesen, amit kell. Egyik ide húzódott, a másik oda — csak télen, meg ha esett az eső, húzódtak be mindannyian a bódéba, nem szerették a bódé vasszagát, a felakasztott göncökből párálló izzadásszagot, olajbűzt, de ők ketten, Dan meg Gáspár nem törődtek vele. Megszokták.

— Főnök, te is tudhatod, hogy nem hülyeség az, ha onnan fentről megfigyel az ember valamit. Emlékszel a kutyára? Nyilván.

— Miféle kutyáról beszélsz? — kérdezte a fúrómester, és bekattintotta a bicskáját. Az evést befejezte. Mindig ő fejezi be először, ezt a szokását a többiek nem szeretik.

— Amelyik a szájába vette a kölykét, és átúszott vele a csatornán.

— Hát igen — mondta a főnök, amivel egyúttal azt is elismerte, hogy csakugyan nem hülyeség, ha valaki onnan fentről megfigyel valamit, és elgondolkozik a látottakon. Azt a kutyát — a rizsőr kutyáját — ugyanis Gáspár szintén a toronyból látta meg. A rizsőr vagy gátőr, vagy kifene olyan helyen lakott, ahol háromfelé iramodtak az öntözőcsatornák.

A három csatorna összefutásánál, a csatornák által határolt zugban állt a ház. A torony helyét, a fúrási pontot a geológia úgy jelölte ki, hogy a ház még inkább bezáródott, mintegy elreteszelődött, ha akart volna, sem tudott volna elfutni. Kétoldalt a csatorna, a harmadik oldalon az addig oly csendes tájat vad zajokkal beharsogó torony zárta be a menekülés útját.

A rizsőr még bírta valahogy, a kutyája nem. Éjjel-nappal vonított, szűkölt, farkát behúzta, nézett az égre, panaszkodott a holdnak, a csillagoknak. Fekete szuka kutya volt, akkoriban kölykezett. Képzelhető, mit állt ki, hogyan féltette kölykeit ettől a dübörgő iszonyattól, azoktól a vadító szagoktól, bűzöktől, melyeket a szél, ha onnan fújt, az orrába csapott. A kutya ötöt kölykezett. Négyet a rizsőr a csatornába dobott, majd a víz elviszi a pici testeket, az ötödiket meghagyta. Kan volt és fekete a kiskutya. Orrán és a mellén, meg a jobb lába fején egy-egy fehér petty. Az orrán villogó fura kis petty miatt irgalmazott meg neki a rizsőr. Csuda mókás volt tőle a pofája, de ez mind mellékes.

Az a fontos, hogy egy délután, alkonyat felé, amikor nagyon sok minden függ attól, honnan esik fény a dolgokra, a lemenő nap úgy világította meg a rizsőr házát, hogy Gáspár pontosan és élesen odalátott. Minden csendes és mozdulatlan —

nem csoda, ha az egyetlen mozgó valamire felfigyelt. A kutya volt. A szájában vitt valamit. Mi az öregördögöt lophatott az a kutya? Ha a kutya visz a szájában valamit, ki ne gondolná: lopta. Gáspár kíváncsian követte a kutya útját. A kutya a csatorna felé ügetett. Határozottan és egyenesen, nyújtott kocogással. Ahogy a csatornához ért, mint akinek ez a legtermészetesebb dolga, belelépkedett a vízbe, aztán úszni kezdett, azt a valamit, amit a szájában vitt, kitartotta a vízből. A kutya — tudvalevő — nagyszerűen úszik. Ahogy átért a vízen, felkapaszkodott a töltés oldalán, azt a valamit letette maga elé a földre, a fű közé, aztán megrázta magát. Gáspár a toronyban szinte hallotta, mint csattog a kutya füle. Kirázta a vizet a szőréből. És Gáspár, aki már nagyon kíváncsi volt rá, hogy mi az ördögöt visz az a kutya a szájában, azt látta, hogy az a valami — mozog. A kutya azt a kis mozgó valamit megszagolgatta, aztán elindult. Kocogott elfelé a töltésen, a kis mozgó valami meg utána. A kölyke! Persze hogy a kölyke — villant Gáspár agyába a felismerés. Az a kutya a kölykét a szájába vette, átúszott vele a vízen, és elhagyta azt a házat, amelyet eddig őrzött.

— Már akkor is mondtam neked, főnök, hogy ez nem tiszta dolog. Normális kutya ilyet nem csinál. Elhagyni a házat, amit őriz! Akkor is mondtam, hogy az a kutya valamit érez. Baj lesz azzal a házzal, nem ezt mondtam, főnök?

— De azt mondtad. Pontosan ezt mondtad.

— Mire te? Kiröhögtél. Hogy én megint jövök a babonákkal, kísértethistóriákkal, a macska képibe bújt boszorkányokkal, meg hogy amikor a keresztanyámat temettük, akkora vihar kerekedett, fekete forgószél, az ég egyik felén sütött a nap, a másik felén meg azok a rettenetes fekete fellegek, meg az a süvöltő forgószél, ami majd elvitte a koporsót... Emlékszel? Ugye, hogy emlékszel!

Dan, a fúrómester felnevetett.

— Hogy az égbe ne! A boszorkány keresztanyád. Meg annak a térdekalácsa.

— Szerintem, igenis, a temetésén, abból a fekete forgószélből bizonyosodott be, hogy az volt. És mit szólsz hozzá, hogy amikor az utolsó lapát földet rádobták, megállt a szél, és kisütött a nap. Igenis, kisütött! De te kiröhögtél azzal is. Hogy ugye, megint jövök ezekkel a klerikális históriákkal.

Dan a fejét csóválta és nevetett, dühítően tovább nevetett.

— A keresztanyád temetése meg az a forgószél, az nem klerikális. Nem vagy tisztában a fogalmakkal. Az a forgószél egészen egyszerűen egy meteorológiai jelenség volt, és kész.

— Okos. Nagy okos vagy. Főokos. Na de gondolj csak bele annak a kutyának a dolgába!

— Megint jössz azzal a kutyával. Fantáziálsz! Az a kutya egészen egyszerűen nem bírta a zajt, a büdösséget, a sok idegen szagot, azért úszott át a csatornán. Azért ment el a háztól.

Gazsi gúnyosan megkérdezte: — Azért? Ahogy te tévedsz!

Nem folytatták tovább. Az evést befejezték — milyen volt ez az ebéd is? Gáspár főtt disznófejet evett, Dan, a fúrómester meg ropogósra sült szalonnát, apró zöld hagymákat ropogtatott hozzá — mehet tovább a munka. A többiek is szedelőzködtek.

— Ezek szerint — mondta Gáspár — elintéződött, hogy mi csak előkészülünk a magfúrásra, de az igazi munka a következő műszakra vár.

— El. Ez így lesz.

— Hát látod, ezért nem bánom én, akármilyen főokos vagy. Ez, látod, rendes dolog tőled.

— Mi?

— Hogy ezt így elintézted. Nem mi veszünk magmintát, hanem Jóleszék. A következő műszakban. Hogy fognak káromkodni!

A magvétel kemény munka. Megdolgoztatja az egész berendezést. Valami ezerhétszáz méter mélyről egy darabban kiemelni, kitépni a magot, a kőzetet, amit aztán a laboratóriumban megvizsgálnak, hogy miféle kőzet, milyen rétegből való,

van-e benne olaj, mi várható a következő száz métereken — nem leányálom. Gáspár nem nagyon érti ezeket a laborbeli dolgokat, ő csak azt tudja: jobb, ha mások vesznek kőzetmintát. Ha mások kínlódnak vele.

— Útődött vagy? — kérdezte a fúrómester. — Azt hiszed, én intéztem el, hogy ne a mi partink vegyen magmintát? El lehet azt intézni, azt hiszed?

Gáspár felnevetett. — Azért te az én emberem vagy. Van neked magadhoz való eszed. Elintézem, hogy megtartsanak jövőre is. — És még mindig nevetve, hátba vágta a fúrómestert. Amíg a vaslétrán felfelé lépkedett, újra eszébe jutott a kutya. Amelyik a kölykét a szájába vette és átúszott vele a vízen. Akkor este ők a munkát befejezték, megjött a váltókocsi, hozta az éjjeli műszakosokat. Ők meg hazamentek a szállásukra. Megvacsoráztak. Gáspár véletlenül — véletlenül? — éppen pirított tarhonyát főzött. Füstölt kolbászt is tett bele. Reggel tudták meg, hogy akkor éjjel az a kút megindult, kitört, bömbölve ömlött, zúdult belőle az olaj, őrült szerencse, hogy nem robbant be, de a környéken mindent ellepett a fekete mocsok, a rizsőr szobájában bokáig ért az olaj, a csatornákat el kellett rekeszteni, így aztán — szerencsére — a rengeteg olaj számára természetes tároló keletkezett. A rizsőr házát persze le kellett bontani, abban többé ember nem hajthatja álomra a fejét. Ugye, hogy a kutya megérezte a házra jövő veszedelmet! Emiatt úszott át a csatornán, szájában a kölykével.

Babona?... Ehh... Okos fúrómester!... Főokos.

Az ám, de miért olyan néptelen annak a tanyának az udvara? Miért csak az öregember kering az udvaron, egyedül? Hol az asszony? A kisgyerek? Viszont: miért érdekli mindez annyira Gáspárt?

Az asszonyt akkor pillantotta meg, amikor a munkát épp befejezte. Megfordult, hogy elindulhasson a vaslétrán lefelé. Akkor látta meg. Az asszony biciklit tolt az úton. Miért nem ül fel rá? Aj — gondolta Gáspár —, ez most a mi drága jó édesanyánkat emlegeti. Az út tökéletesen el van rontva, a biciklit csak tolni lehet rajta, hajtani nem. Tolni is — látszik az asszony tartásán — keservesen. Senki sincs a földön, aki meg tudná magyarázni — Gáspár sem tudná —, miért, hogyan jött Gáspárnak az a gondolata, de jött, ő annak a közeledő asszonynak a lába előtt fog földet érni. A menekülőszánon odapottyan szinte a lábai elé.

Máskor is szívesen folyamodott ehhez a megoldáshoz, ha lefelé indult a toronyból. Lemászni azon a meredek vaslétrán — kipp-kopp, kipp-kopp, a kezeket figyelmes ütemben váltogatva, a bakancsokat kipp-kopp, kipp-kopp, rakni a létra fokaira — merő unalom. Télen azért nem foghatod a létrát puszta marokkal, mert ráfagy a kezed, nyáron meg azért nem, mert szinte éget, úgy felmelegíti a nap. Mennyivel egyszerűbb, ha az ember ráakasztja magát a menekülőszánkóra, elengedi magát, és a kifeszített drótkötélen leereszkedik. Leereszkedik? Mint a villám, úgy suhan a drótról csüngve a föld felé. Az ember füle mellett süvít a szél, pláne, amikor elindul. Amikor még meredek a kifeszített drótkötél. Később már, ahogy földközelbe ér, lassúbbodik a zuhanás lendülete, mert a vastag drótkötél a saját súlyánál fogva a föld fölé belóg, sőt a legvégén, ahol a vége vasoszlophoz van rögzítve, már vízszintesen feszül, így aztán a süvöltő zuhanás a földet éréskor már lágy, suhanó lebegés inkább. Ezt élvezi Gáspár, nem a létrán való unalmas, kopogós leáraszolást. Így, egy lendülettel érni földet! Úgy indulni, hogy süvít a levegő az ember fülénél, úgy leérkezni, mintha angyalok kötőjébe pottyanna. Gáspár ilyenkor — ég alatt, föld felett suhanva — hangosan nevet, lábaival evickél a levegőben, csak az a kár, hogy ez a szilaj lendület, ez a repülő káprázat, ez a mesés égikaland alig tart néhány másodpercig, aztán újra rá kell lépni a földre, ballagni vissza a bódéhoz, ahhoz az unalmashoz.

Persze ha a dolgot pontosan végiggondoljuk, rájövünk: az az elhatározás, hogy az asszony lábai elé pottyan, nem valami titokzatos, megmagyarázhatatlan, tehát ésszen kívüli okból keletkezett. Az alkalom szinte kínálkozott. A menekülőszán drótkötele ugyanis úgy volt kifeszítve, hogy rögzítőoszlopa éppen ott állt, ahol a köze-

ledő asszony mindjárt el fog haladni. Az úttól, tehát az asszonytól alig három méterre fog Gáspár földet érni. S ha jól számítja ki a repülés idejét meg az asszony közeledését — a találkozás elkerülhetetlen. És meglepő. Hangosan felnevetett, mert arra gondolt, mekkora szemet mereszt majd az a közeledő asszony, amikor az égből eléje pottyan egy ember.

Az asszony felsikoltott. Szemet meresztett, s rémülten sikoltott is, amikor a borzasztó látványt megpillantotta: az égen át zuhanva közeledik hozzá valaki. Egy férfi. Kalimpál a levegőben a lába — ez itt töri halálra magát, a szeme láttára. Megállt, úgy bámulta azt a szerencsétlent. „Uramatyám, ez csoda, igazi csoda: élve maradt, megáll a két lábán, és nevet."

— Jó napot. Jól megijesztettem, mi?

— Úristen, megfagyott a vérem. Nézze, reszket a kezem. — Előrenyújtotta egyik kezét. Csakugyan reszketett. — Mi az ott? Amin lejött? Most látom, drótkötél. Én meg azt hittem, csak úgy, a levegőben...

— Mint az angyalok, mi? Fehér szárnyakkal. Ez, látja — s tetszett neki az asszony reszketése —, menekülőszánkó. Tudja, én ott dolgozok, fenn, a toronyban. És ha alattam valami balhé ütne ki, ha megindulna, berobbanna a kút, nincs ember, aki a tűzön át élve lejönne onnan. Arra való ez a szerkentyű, hogy beleülök, aztán... sutty... lesiklok a drótkötélen.

— Akkor maga — s az asszony kissé elkomorodott — onnan való, azok közül. — S a torony felé nézett.

— Csakis. Na és? Baj az? Van valami hézag emiatt?

— Az ég rogyna magukra. Tönkrevágták az utakat. Még ezt a vacak biciklit is kínlódva tolja az ember. Hát még majd amikor a barackot hordom a telepre. Kézikocsival. Aj... — s indult volna tovább. Gáspár azonban, mert úgy érezte, hogy jó lenne ezzel az asszonyal még egy kicsit beszélgetni, vagyis többet megtudni róla, de talán maga sem tudta pontosan, miért akarta, hogy maradjon még így a helyzet valameddig, vagyis úgy, hogy az asszony fogja a bicikli kormányát, ő meg áll vele szemben és beszélgetnek, ő nézi ezt az asszonyt, az asszony meg hol ide pillant, hol az ő szemébe néz, tehát megkérdezte:

— Maga hordja be a barackot? Hát az ember?

— Miféle ember?

— Az ura. Az, gondolom, visszament... — s vaktában kimondta — visszament Pestre, ahol dolgozik.

Az asszony szigorúra vonta a szemöldökét. Nézése azonban nem sikerült túl szigorúra: szemöldökének keskeny ívelése volt, formája, mint az újholdé, cirmos barna szemének pedig meleg és sugaras a pillantása.

— Maga honnan tudja, hogy nekem uram van, és Pestre jár dolgozni?

— Nézze csak — s Gáspár már tudta, hogy ezzel az asszonnyal ő fog még beszélgetni, nem is egyszer, vándorlásai közben annyi, de annyi tapasztalatot szerzett, hogy ebben bizonyos volt —, nézze csak, már mondtam magának, hogy én ott vagyok fenn, mindig, a toronyban. És én onnan annyi mindent látok. Sok mindent. Majdnem mint az Isten. Én úgy, de úgy ismerem... magukat... magát... — Közelébb lépett a biciklihez, így tehát az asszonyhoz is. — No, adja csak ide azt a biciklit.

— Minek? Mit akar vele?

Gáspár olykor maga is elcsodálkozik, milyen gondolatai s honnan szökkennek elő. „Hatelemis létemre!" — így csodálkozik saját magán. Most is, íme:

— Nézze csak. Annyit mondhatok magának, akár hivatalosan is, hogy az olajbányászat, ha nem tudná, gavalléros iparág. Nincs még egy ilyen gavalléros iparág a világon. Mindenkinek megtérítjük azt a kárt, amit okozunk, mert tagadhatatlan, okozunk. Így például magának is. Felvágtuk az utakat? Stimmel. Nehéz a biciklit tolni? Stimmel. Így hát nekem kutya kötelességem, hogy segítsek magának a biciklitolásban. Az olajipar nevében is. Ha nem tudná, pontosan azért jöttem maga elé a menekülőszánon. — S nyúlt a bicikli kormányáért. Az asszony, kissé álmélkodva ezen a beszéden, engedelmesen ellépett a bicikli mellől.

— Hát ha olyan nagyon akarja...

S Gáspár elindult. Fején sárga védősisak, ruhája fényesen fekete az olajtól, nehéz bakancsában lomhán lépeget a felszántott úton, tolja a biciklit. A kerékpár másik oldalán az asszony ballag, maga se érti még ezt a hirtelen jött változást: mit keres őmellette ez az ismeretlen férfi, hogyan van ez egyáltalán? Elébe pottyan, szinte az égből, elszedi tőle a kerékpárt — és mintha ez a világon a legtermészetesebb állapot volna, baktatnak egymás mellett hazafelé.

Gáspárnak megint jött egy csodálkozásra méltó gondolata.

— Különben is, a mi partinkban énrám van bízva, hogy ha új helyre települünk, derítsem fel, hol van a közelben jó kút. Jó ivóvíz. A jó víz — létkérdés. A rossz ivóvíztől mindenféle bajt kaphat az ember. Hasmenéstől fejfájásig — amit akar. Ez tény. Így tehát, ha megengedi, én most meg fogom kóstolni a maguk kútjának a vizét.

Őszintén megmondva, az út itt már, ahol haladtak, megjavult. Akár fel is lehetett volna ülni a kerékpárra. De azért ballagtak továbbra is egymás mellett, köztük a bicikli. Az asszony megértette: ez az ember hivatalos úton jár, azért jön, hogy megkóstolja a kútjuk vizét.

— Hát a kisfiú? — kérdezte, témát villámgyorsan változtatva, Gáspár.

— Miféle kisfiú?

— A maguké. Nem tudom, mi a neve.

— Peti. De... miért kérdezi?

— Mert nem láttam egész nap.

— Hogyhogy nem látta?

— Nem mondtam volna? De hiszen mondtam már, hogy én onnan fentről mindent látok.

Az asszony vidám nevetéssel válaszolt:

— Majdnem mint az Isten! — Majd kevés hallgatás után válaszolt a férfi kérdésére. — A kisfiút elpateroltam a nagyanyjához.

— Elpaterolta?

— El. Így szoktuk. Annyira vágyik be a faluba. Ugye, itt a tanyán nincs neki pajtása, játszótársa.

— Érdekes. Pedig én annyiszor elgondoltam, hogy például a városi gyerekeket éppen ilyen helyre kellene hozni nyáron, vakációra, hiszen ez itt paradicsom, pláne fiúgyerekeknek, itt aztán van hely játékra.

— Igen ám, de amikor érik a barack, nagy az elfoglaltságom. Korán reggel megyek, sokat kell várakozni a felvásárló telepen, kire bízzam, nem igaz?

— De, igaz. Az öregre, a vakra nem bízhatja.

Az asszony meglepődött.

— Maga csakugyan mindent tud. Honnan tudja, hogy vak az apósom?

Ez a közlés — hogy az udvaron botorkáló öregember csakugyan vak és ráadásul ennek az asszonynak nem apja, hanem apósa — új volt Gáspár számára. De azért hangja fölényes volt és magabiztos.

— Mondtam már, nem mondtam? Majdnem mint az Isten. — S nevetett.

Megérkeztek. A tanya udvarát a dűlőút felől léckerítés szegélyezte. Kiskapu, nagykapu.

— Hát akkor... — s az asszony a kerékpárért nyúlt. — Köszönöm a segítséget.

— Egy pilanat! — Gáspár nem adta oda a kerékpárt. — És a vízkóstolás?

— Ezt komolyan mondta?

— De asszonyom... bocsánat, hogy nem tudom másképpen szólítani, de hogyan is szólíthatnám? — Látta, hogy az asszony nem érti pontosan a kérdést. — Vagyis, hogy ha megmondaná, mi a neve.

— Az én nevem? Ónos Jánosné az én nevem.

— Nem úgy! A maga saját neve! Erzsi? Kati? Zsófi? Bözsi? Katalin?

— Egyik se — s most az asszony nevetett, mert olyan furcsának találta ezt az egész helyzetet, az égből pottyant sisakos emberrel, itt, a kapu előtt, aki olyan természetesen kérdezget és mindent tud. — Az én nevem Eta.

— Eta? Ha jól meggondoljuk, nem csúnya név. Etelka. — S otthonosan benyitott a kiskapun. Ebben a pillanatban az udvar hátuljából őrült ugatással előrerohant egy kutya. Fekete kutya. Az ilyen gyors és vad kirohanásokkal — Gáspár ezt is tapasztalatból tudta — az a helyzet, hogy a kutya elaludt, nem vette észre a jövevényt, és most azért ugat ilyen vadul, és azért habzik a szája, mert tudja, hogy mulasztást követett el, a gazdája előtt is így akarja helyrehozni a bűnt, s önmaga lelkiismeretét is így próbálja megnyugtatni: kétszeres hangerővel és haraggal támad az idegenre.

— Pici! Pici! — kiáltott rá az asszony. — Nyughass már. Nem érted? Takarodj!

— Pici a neve? Ahhoz képest elég nagy a szája. — Gáspár a kerékpárt a kerítéshez támasztotta, s megindult a kutya felé. Az asszony csak nézte. — Pici! Pici! Bundás kutya! Gyere csak ide! — s ütögette a térdét. A kutya vakogva, idegesen várta a közeledő idegent. Nem tudta, ez most mi. Akit ő meg szokott támadni, elhúzódik, fél a harapástól, a villogó fehér fogaktól, ez az idegen meg egyenesen, a kutyával szembenézve, gyorsan közeledik, csapkodja a térdét, s mondja: gyere csak, gyere csak, gyere csak. A kutya lekushadt a földre, az ugatást abbahagyta, vinnyogott. Félt a közeledő embertől. Gáspár leguggolt a kutya elé, a kutya fejét két tenyerébe vette, motyogott neki valamit, majd két első lábánál fogva felemelte, akkor is beszélt hozzá, a kutya makogott, az ember motyogott, mintha beszélgetnének. „Uramisten — az asszony csak nézte —, mit csinál ez az ember avval a harapós kutyával? Nézd csak: arcát odanyomja a kutya pofájához, és úgy sugdos valamit a kutya fülébe."

— Uramisten, mit csinál maga avval a kutyával? Micsoda ember maga? Mit sugdos a fülébe? Hallja, eressze el azt a kutyát! Megharapja!

Gáspár a kutyát elengedte, két tenyerét összefente, hogy a kutyaszőr lemenjen róla. Nevetett. Az asszonyra nézett, az meg őrá, kíváncsian: ki ez az ember? A szeméből akarta kiolvasni. A férfi sűrű, majdnem összenőtt fekete szemöldöke alól két bágyadt, fáradt szem nézett vissza rá, szeme alatt mély árnyék, bizonyosan attól, hogy elfáradt a munkában.

— Láthatta, amit csináltam. Megbabonáztam. Ez a kutya most már az én haverom. Mostantól kezdve nem fog megugatni. Érti? — A kutyához fordult: — Gyere ide, kiskutyám. Gyere csak ide. — S a kutya, farkát behúzva, fejét sunyin, félősen félrefordítva, hason csúszva Gáspárhoz kúszott. Lefeküdt a lábai elé. Szagolgatta Gáspár bakancsait. — Én, látja, értek a babonázáshoz. Az én keresztanyám, ha nem tudná, tudós asszony volt. Látó asszony. A fúrómester, Dan, a főnök, ezen csak röhög, mert azt hiszi, milyen okos, pedig... — láthatta. — Lehajolt, és megsimogatta a kutyát. — Én is örököltem tőle valamit.

Ekkor az udvaron megjelent az öreg, a vak após. Errefelé fordult, és kiabált.

— Eta! Eta! Hallasz engem, Eta?

— Hallom, tata, mit akar?

— Jött valaki? Ugatott a kutya. Azután meg elhallgatott. Jött valaki? Beszélgetsz ott valakivel?

Az asszony az ajka elé tette az ujját, hallgatást parancsolt Gáspárnak. Azután felelt csak.

— Dehogyis. Jött valaki a kúthoz, mert megszomjazott. Ivott, aztán elment.

— Akkor azért ugatott a kutya.

— Azért hát.

Az öreg megfordult, botjával tapogatódzva befordult a ház elé. Gáspár halkan, suttogva megkérdezte:

— Mondja csak, azon túl, hogy vak az öreg, nem süket egy kicsit?

— Hát — egy kicsit. Honnan gondolja?

— Ezt látja, sehonnan. Ezt nem lehet onnan fentről látni. Nem tudtam, csak reméltem. — Az asszony is halkra fogta a hangját.

— Remélte? Mi reménye fűződik magának ahhoz, hogy az én apósom süket legyen egy kicsit?

— Nézze csak — s Gáspár ravaszul hunyorított, kicsit megbökte az orra hegyét —, szerintem nem rossz dolog az, ha valaki, történetesen egy asszony, még pontosabban éppen maga, olyan valaki felügyeletére van bízva, aki vak is, meg egy kicsit süket is.

Eta majdnem elvétette a dolgot, hangosan akart felkacagni, de aztán halkan kuncogott.

— Furcsa ember maga... mit ki nem talál!

— Miért volnék én furcsa ember? — s most figyelmesebben nézte, nézegette az asszonyt. Élénk, sugaras barna szemét, kellemesen nyugalmas arcát, állán az apró gödröcskét, szépséggödörnek hívják ott, ahol ő felnevelkedett. De leginkább az asszony nyakát nézte, ahogy kibújt szinte a könnyű, halványsárga blúzból, mert eszébe jutott Dan, a fúrómester, aki, ha nőkről esett szó — és mikor nem esett? —, ezt szokta mondogatni, ezerszer elmondta már: emberek, azt mondom, csak a hosszú nyakú nőktől óvakodjatok! Ilyenkor úgy szokás, hogy valaki megkérdezi: és a rövidnyakúaktól? Azoktól pláne! — feleli a poént nagy derűvel Dan. Eta nyaka nem volt sem hosszú, sem rövid, éppen olyan volt, amilyennek lennie kell. És a melle is. A gömbölyded, barnára pirult karja is. Két zömök, erős lába is — erős, de formás azért, és a bokájánál finoman elvékonyodik. — Azért, mert... annyi mindent tudok már magáról? — Valami megint az eszébe jutott. — Azt mondta, maga viszi el a telepre a barackot. Mikor? Mikor viszi?

— Ó — az asszony bosszúsan felelt —, előbb még le kell szedni a fáról. Ma délután leszedem, este szétválogatom, ládába rakom, holnap hajnalban már hatkor indulok vele. Előre rettegek attól az úttól.

— Aha! Értem. — Gondolkodott, töprengett, törte a fejét valamin. — Vagyis délután barackot szed. Ott, hátul a kertben. Abban persze a kisöreg nem tud segíteni.

— Nem hát. Azt látni kell, meg tudni, hova nyúljon az ember.

— Értem. De azért jól jönne egy kis segítség, nem?

— Hát... az attól függ.

— Mitől?

— Pénzért? Vagy csak úgy, isten nevében?

— Csak úgy. Isten nevében. — Összenéztek. Összenevettek. — Hát akkor... megegyeztünk? — Gáspár a kezét nyújtotta. Eta elfogadta. — Úgy öt óra felé.

— Ha olyan nagyon akarja...

— Mondtam! Nem mondtam? Az olajipar a leggavallérosabb iparág az egész világon. — Nevetett, aztán elballagott. Eta is befordult az udvarra, s amikor a verandára benyitott, jutott eszébe: az az ember — nem mondta meg a nevét — nem kóstolta meg a kút vizét. Pedig azért jött, ha lehet neki hinni.

A többiek már fenn ültek a váltókocsin, amelyik majd hazaviszi őket a barakktáborba. A motor begyújtva, dühösen morgott, mintha az is türelmetlenül várta volna Gáspárt. A kocsi hátuljában, legvégén, ahol szokott, Kócsag Pista bácsi ült, az első kulcsos, fejét félrecsapva, mert a nyaka bizonyos esetből kifolyólag elgörbült.

— Hej, az istenedet, váratod itt a többieket. Hol az égben kujtorogtál?

Gáspár csak legyintett rá: beszélj csak, vén akasztófavirág. Kócsag Pistának ugyanis azért görbe a nyaka, mert valami tíz éve — soha senkinek nem mondta el, mi oka volt rá, tény, hogy nagyon berúgott házifőzésű büdös pálinkától —, az udvaron álldogáló eperfára, mert falura való az öreg, felakasztotta magát. A felesége — aki már azóta leste, figyelte, amióta hazabotorkált, mert észrevett rajta valami különöset — idejében odaszaladt, az öreg épp csak kirúgta maga alól a hokedlit, a kötél ugyan rászorult a nyakára, de az asszony addig tartotta átölelve, addig emelte, addig óbégatott, kiabált, míg a szomszéd átszaladt, s elvágta a kötelet. Kócsag Pistát életre pofozták, pálinkát öntöttek bele, de a nyaka görbe maradt. Azután életpályát változtatott, beállt az olajosokhoz, semmi gondolata nincs a kötéllel kapcsolatban, csak annyi: ha berúg, egy este harmincszor is kijelenti, mintha erre bárki is büszke

lehetne: őrá azt sem lehet mondani, hogy minden volt már, csak akasztott ember nem, mert ő már az is volt.

Gáspár a várakozó kocsiban Dant kereste, a fúrómestert. Dan a sofőr mellett ült, elöl, és rettenetesen dühös volt Gáspárra — így megvárakoztatni a többieket, piszokság. „Kerülj csak a szemem elé, te istenbarma." Gáspár bedugta fejét a leeresztett ablakon.

— Figyelj ide, főnök!

— Hol az anyád... !?

— Semmi vész, főnök, nem kell pánikba esni. Csak annyi az ábra, hogy felőlem máris indulhattok, én most itt maradok, akadt egy kis maszek elfoglaltságom.

— Te istenszamara — sziszegett Dan, — hát ezért? Ezért várakoztattál bennünket? Láttam, hogy valami nővel indultál el. Toltad a biciklijét. Ne mondd nekem, hogy csak úgy... — s elvigyorodott. Dan sok mindent nem tudott megbocsátani, szigorúan fogta az embereit. „Nálam — szokta mondani — nincs hetyepetyézés, se visszapofázás, a jó olajosért tűzbe megyek, de a hitványának még a szagát se bírom, sőt még a világból is kizavarom." Ám ha valaki vándorlásaik közben úgy futtában nőügybe keveredett, azt megértő vigyorgással fogadta. Kivillogott most is az aranyfoga, amit még otthon, Zalában csináltatott, valamikor, két hízott libáért. — Ismered a nézetemet!

— Közismert és kiválóan bevált szisztéma!

— Csak a hosszú nyakú nőktől óvakodni!

Gáspár rávágta:

— Hát a rövidnyakúaktól?

— Azoktól pláne! — kiáltotta volna Dan, de a kocsi megugrott, elragadta Dant a bölcs poénnal együtt. A kocsi hátuljából Kócsag Pista kihajolt, kiabált valamit, és fenyegetően rázta az öklét. Gáspár visszaballagott a toronyhoz, ahol a Jólesz-féle parti — megtudván, hogy rájuk maradt a magmintavétel — harsány káromkodások záporát ömlesztve, munkához látott. „Dolgozzatok csak, magyarok" — dünnyögte Gáspár, aztán alaposan megmosakodott, magához vette Dan hónapok óta a fogason felejtett pufajkáját, hogy legyen, amit a feje alá tesz, elballagott a berendezéstől jó messzire, pici kis nádas mellé, s ott, az olajfák hűvösében — honnan kerülnek ide olajfák? — leheveredett. Gondolta: szundít egyet. A nádasban békák ümmögtek, brekegtek, nádiverebek recsegtek. Várta az öt órát.

„Ezt fejtse meg valaki: letagadott az apósa előtt. Azt mondta, jött valaki a kútra, inni, de már el is ment. Mi oka volt rá? Mi célja volt vele? Vagy ez csak amolyan hirtelen jött gondolat volt, amit nem is gondolt végig? Mindegy, akármilyen szándékból tagadott le, az ábrán érdemes elgondolkozni."

De vajon csakugyan érdemes-e ezzel az időt tölteni? Hanyatt feküdt az olajfa alatt. Behunyta a szemét, és abban a pillanatban minden megváltozott. Eltűnt az asszony, a tanya, a kút, a fekete kutya — s beugrott helyettük az a két évvel ezelőtti, májusi kép, ahogyan megáll abban az idegen faluban, annak az idegen háznak a kiskapujában, kezében a kockás sporttáska, egy tekintettel átfogja a képet, a látványt. Sátortetős új ház, üvegezett veranda, a bejárati ajtóig betonjárda vezet, a ház előtt szépen rendezett virágoskert, bukszus, dália, futórózsa. Itt él hát Emma, Gáspár volt felesége. Illetve csak élt, mert ott a levél Gáspár zsebében: „Kedves Rívó Gáspár! Ne csodálkozzék, hogy névtelenül írok magának, az a helyzet, hogy nemigen írná meg másvalaki, amit magának azért csak tudnia kell. Vagyis azt, hogy a maga volt felesége, aki azóta férjhez ment a mi falunkbeli Ocskó Gyurihoz, nagy elhatározásra jutott. Nagyon megbánta amit tett azáltal, hogy magától, gyermekei apjától különvált, rájött, hogy igazából magát szereti, de ő, saját maga mondta nekem, már nem tudja többé rendezni az életét, így hát bizony, szegény, a vonal elé futott és halálra gázoltatta magát. Most aztán itt maradt a maga két kisfia, apa nélkül, anya nélkül, a megözvegyült mostohaapa, meg a mostoha nagymama gondozására bízva. Úgy gondolom, hogy ez a körülmény érdekli magát." Aláírás nincs.

Szorongva tette be maga után a kiskaput. Most jön a gyász, a levertség, az üresség nyomasztó lehelete, tapintható hidege, ahogy lenni szokott, amikor egy anya meghal. S méghozzá hogyan! Vonat elé rohant. Gáspár torka összeszorult, szaggatott lélegzetében már benne bujkált a zokogás, elárvult fiait várta, hogy mindjárt kirohannak, egyik az egyik térdét, a másik a másik térdét öleli át, és odanyomják a combjaihoz könnytől maszatos arcukat. S a háttérben ott lesz a mostohaapa komor alakja, aki alig várja, hogy megszabaduljon ettől a két idegen gyerektől.

Egy férfi lépett ki az udvarra. Kissé kövérkés. Inkább zömök. Barna nadrág, fehér ing. Frissen borotvált, ajka fölött vékony fekete csík — a bajusz. A férfi kérdőn nézett Gáspárra. Nem ismerték egymást. Így hát Gáspár bemutatkozott.

— Jó napot. Én Rívó Gáspár vagyok.

A házigazda szemöldöke felugrott, szeme kerekre nyílt. Ez az ember az ő feleségének az első férje.

— Értem. Én meg Ocskó György. — S nem tudta, mit csináljon most. Kezet nyújtson? Udvarias legyen? Hogyan fogadja ezt az idetoppant „első férjet", a két kisfiú vér szerinti apját. Más megoldást talált. Hátrafordult, két lépést tett a veranda felé, és bekiáltott a házba:

— Emma! Emma! Gyere csak ki! Téged keresnek!

Gáspár a torkához kapott. Emmát hívja? Hiszen Emma... meg a vonat... meg az a levél, az a névtelen...

És Emma megjelent a verandán. Virulón, sárga blúz, barna szoknya, csinosan felöltözve. Emma meg a halál? Csupa élet. Mint valamikor az ő házasságuk első éveiben volt, amikor még... Ahogy Emma Gáspárt megpillantotta, gondárnyék suhant át az arcán. Közelébb lépett. Kezét nyújtotta. Kezet fogtak.

— Én... — kezdte Gáspár — én kaptam egy levelet. De hát ez... — s összecsapta a két tenyerét, s felordított —, ez gazemberség!

— Mi a gazemberség? — kérdezte szigorúan, bizalmatlanul, vitára, védelemre, sőt támadásra készen az új férj.

Gáspár idegesen a belső zsebéhez kapott, a levél után kotorászott, s közben mondta:

— Itt van a levél... Névtelen. Az áll benne, hogy... különben, tessék. — Átadta a levelet Emmának, aki gyorsan átfutotta a sorokat, aztán döbbenten kapta fel a fejét. Szó nélkül átadta új férjének a levelet. Annak az arca is elkomorult, aztán hol Emmára, hol Gáspárra pillantott. Ő szólalt meg először.

— Amint a példa mutatja — Emmára intett —, ebből egy szó sem igaz.

— De vajon — Gáspár képtelen állapotában kínlódva kereste a szavakat. — Vajon kinek... kinek... az érdekében, egyáltalán... ki lehetett az a csibész, gazember... Ilyen aljasság... — Vad dühvel gondolt a névtelen levél írójára, aki nyilván azért ugrasztotta ide, ebbe a távoli faluba az egykori férjet, hogy szemével láthassa volt feleségének új és boldog életét. Lássa nyugodt, biztonságos állapotát. És szoruljon el a szíve.

— Kerüljünk talán beljebb — mondta Emma, vagy inkább kérdezte a férjétől, mintegy engedélyt kérve.

— Ó, nem, köszönöm — Gáspár tiltakozott az invitálás ellen. — Viszont a gyerekek? — Ha már eljött, látni szerette volna őket.

— Ó, a gyerekek nincsenek itthon — felelte élénken Emma, mintegy kiutat is keresve ebből a feszültségből, amely hármuk között szinte szikrázott. — Ők már tegnap délután átmentek a... nagymamához, vagyis az anyósomékhoz, a férjem anyjáékhoz...

— Nagymamához, no! — erősítette meg a családi helyzetet az új férj. — Búcsú van ott most.

— Mi is éppen oda indultunk, úgy volt, hogy öt perc múlva itt sem vagyunk, mert ebédre vagyunk hivatalosak. — Emma szinte felkínálta Gáspárnak a távozás lehetőségét. Amit az azonnal el is fogadott.

— Úgy. Szülőlátogatás. Búcsúkor. No persze én akkor nem... lábatlankodok

itt... minek is tenném, nem igaz? — Maga elé kanyarította a sporttáskát, kinyitotta, kivett belőle egy pettyes bőrfocit. Pont olyan, amilyennel a futballisták játszanak, csak felényi. — Ezt azért itthagynám... a két fiúnak... —, átnyújtotta Emmának. Az meg, szemöldökét felhúzva a férjére nézett, mintha jóváhagyását várná.

— Hát... — töprengett az új férj — nehéz dolog, mert itt ugye — körülmutatott a virágokkal, fákkal teleültetett udvaron — focizni nemigen lehet, ezt már, ugye a gyerekekkel tisztáztuk, de azért... — elvette Emma kezéből a labdát, feldobta a levegőbe, elkapta — jó kis foci, nem mondom, nem is igen láttam ilyet a boltokban.

— Ez — mondta büszkén Gáspár — úgy lett csináltatva. Direkt. Felfújhatós. És bőrből van, nem műanyagból!

Az új férj még egyszer feldobta a labdát a levegőbe, elkapta, aztán megfordult és ügyesen bedobta a verandára, a nyitva hagyott ajtón át. A kis pettyes foci vidám pörgéssel begurult a fonott karosszék alá, a szék lábai felfogták, elcsendesítették lendületét, és szépen megállt a szék alatt.

— Valamikor én is fociztam — jegyezte meg az új férj, majd hirtelen Emmához fordult: — No, indulunk, szívem? — Csuklóján a karóráját megvillantotta. Jel volt ez, határozott.

— Akkor én — Gáspár kezet nyújtott Emmának, azután meg az új férjnek — elmegyek. Jó szórakozást a búcsúban.

A házaspár megköszönte. Megvárták, amíg Gáspár kilépett az utcára — most aztán merre, töprengett Gáspár, de már nem fordult vissza, hogy megkérdezze —, aztán bementek a házba, készülődni. Gáspár — kezében a meglappadt táska — tétován elindult a falu közepe felé. Nagy volt a falu, hosszú a főutca. Haladt vagy háromszáz métert, a háta mögött gépkocsimorgást hallott. Visszanézett, szinte akaratlanul: a kormánynál az új férj, peckesen, mellette Emma, kényelmesen. „Kocsijuk van! Skoda!" Ahogy a kocsi elhaladt, a férj, anélkül, hogy arcát idefordította volna, karját felemelte, üdvözlésre lendítette. Az üdvözlés kétségkívül Gáspárnak szólt, senki más nem járt ott akkor. Gáspár üvölteni tudott volna a megalázástól, a kiszolgáltatottság, a tanácstalanság és a lélekháborgás kínjaitól.

Mint most is, meg akármikor, ha az az út meg az a látogatás, ahogy a verandán Emma megjelent, eszébe jutott. „Nem az, hogy rám ment a vasárnapom. Nem az, hogy a fiaimat meg se láthattam. Több volt az a levél gyalázatos tréfánál. Igenis, most már bizonyos vagyok benne, hogy aki azt a levelet írta, azért írta, hogy én igenis, kénytelen legyek oda elmenni; mindent a saját szememmel látni, tapasztalni, és akkor azután nem lelem többé nyugtomat. Mert az a levélíró tudván tudta, mit fogok érezni, ha én oda elmegyek. Mert énnékem sohasem lesz sátortetős családi házam, mert én, teljes életemben vándorolni fogok, nekem soha sem lesz otthonom, nekem sohasem lesz Skodám, én soha nem tudok magamnak olyan otthont teremteni, ahová a két fiút, akár nyári vakációra is magamhoz vehetném, én már soha de soha... de soha..." Gáspár szeméből elindultak a könnyek. Nem sírt, csak a könnyei folytak. Ő ezt észre sem vette. A könnyek elindulása természetes dolog. Reflex. Mindig ez történik, ha a két fiára gondol.

— De hát, istenemre, ez igazán szép. Mondhatnám gyönyörű ez a kert.

— Mondhatnám én is, ha nem haragudnék rá annyira.

— Maga? Erre a kertre? — Gáspár úgy érezte, joggal álmélkodik az asszony kijelentésén. Erre a kertre nem lehet, nem szabad haragudni. A barackfák szép rendben álltak a helyükön. Gáspár nem értett a gyümölcsfákhoz, de így is felfogta: szépen gondozottak. Különösnek találta a koronájukat: mint valami nagy, kinyitott tenyér mindegyik. Vagy mondjuk, kehely. A föld felett alig félméternyire indulnak szét sugarasan az ágak, a lombozat közepe ilyen módon üres, hogy a nap az ágak közé süthessen. A dús, illatos gyümölcsök fényben fürdenek, s ahogy az asszony az ágak között motoz, alakja ahogy megnyúlik, ahogy a kiszemelt gyümölcsöt óva-

tosan, szinte dédelgető kímélettel az ágról letépi, a ládába teszi, mindez Gáspárt őszintén elgyönyörködtette. Hogyan lehetne erre a kertre haragudni? Mikor minden olyan szép.

— Mindig ennyi gyümölcs terem itt? Ilyen sok? — kérdezte tovább. — Hány mázsa lehet ezeken a fákon?

— Gondolom, tizenöt, tizenhat.

— Az igazán szép.

— Szép. Messziről. Például... onnan fentről. Ahonnan maga nézi.

— Az ám, csakhogy én onnan nem láthattam, mennyi van a fákon, és hogy milyen szépek.

— Pedig pont maga mondta, hogy... majdnem mint az Isten. Mert onnan mindent lát és mindent tud.

Szedték a barackot, közben beszélgettek. Az asszony kioktatta Gáspárt, melyiket szedje le, melyiket hagyja a fán. A színéből megismerni, melyik az érett. „Ez magának érett? Kemény, mint a kő." Gáspár nem tudott megbékülni azzal, hogy szerinte éretleneket, keményeket is leszedjenek. „Jó lesz az a pestieknek" — oktatta Eta. „Ha egy kicsit is pirosas az egyik oldala, szedje csak bátran. Mit gondol, ha itt a fán hagyjuk megérni, mi lesz belőle, mire a boltokba kerül? Majd megérik a hűtőházban meg a vagonban, míg Pestre ér." Gáspár kérdezősködött, az asszony felelgetett. — Gáspárt valóban érdekelte minden, ami a barackról eszébe jutott. Az asszony meg értett a gyümölcshöz. Mert voltak itt almafák is, sőt néhány szilvafa is ácsorgott a kert szélében. „Azokat utálom — jegyezte meg Eta —, mert megenni nem győzzük, eladni nem érdemes, így aztán pálinkát kell főzetni belőle, én meg nem szeretem a pálinkát, de még a szagát se bírom."

— Nem szeretem... nem szeretem... maga mindenre csak azt mondja: nem szeretem.

— Nem hát. Mert csak a munka, a gond meg a nyűg van vele. Mindennel. És mindenre magam vagyok. Egyedül. Csak a permetezéshez hívok segítséget, mert azt már végképpen nem bírom. Meg nem is akarom csinálni.

Gáspár a hallottakon elgondolkozott. Nem vitás, csakugyan sok munka lehet egy ilyen kerttel. De az asszony folytatta.

— Holnap hajnalban is...

— Azt már említette. Hogy milyen nehéz lesz kitolni az útra a kiskocsit. Figyeljen csak ide... mondanék valamit...

De nem folytathatta. A ház felől, a kert kapujából kiáltozás hallatszott. Az öregember állt a kertajtóban, fogta a kapufélfát, errefelé fordította az arcát.

(Folytatjuk)

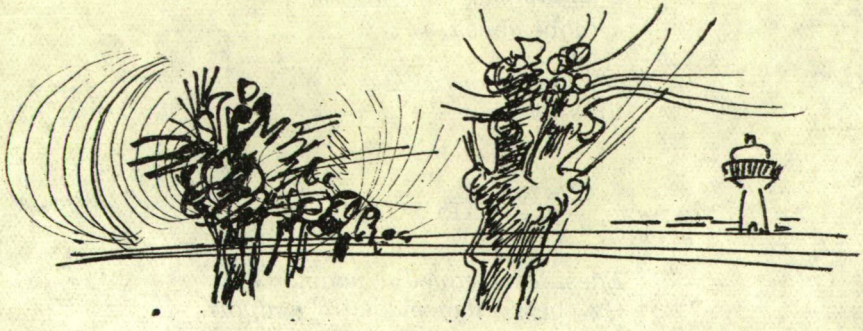

TORNAI JÓZSEF

Üvegdarabok

1. LÉPJ A FÖLDRE

Vesd le a cipőd és lépj a földre:
meghallod
a tűz pattogását,
üvöltve ugranak föl a vadkutyák.

Éhség csavarja beleidet,
habos foggal téped a húst,
a folyóról szél legyez.

Egy kis darab homok,
tenyérnyi fű elég
aszfalt helyett.

2. ÖREG, KÉK BUSZ VAGYOK

A bőr lassan arcomra szárad,
mindennap feszesebb.
Legyél busz, mondja
a fiam.

Öreg, kék busz vagyok,
oldalamról töredezik a festék,
nyekeregnek körülöttem
a többi gépek,

fémcsáp-motoszkálás
üres házakon.

3. KAPCSOLAT

Egész este egyedül vagy.
Az egész világ magadra hagyott.

A csengő akkor szólal meg,
mikor a hegyre hamuzó
csillagokat nézed.

Kinyitod az ajtót,
becsapódik az ablak,
senkisem rakja
az üvegdarabokat
vissza.

4. SZABÓ LŐRINC-VERS

Gyíkot látok
egy kerítéskövön:
azt mondtad szenvedésed
utolsó szüneteiben,
szeretnél még egyszer napos kövön
sütkérezni, mint a gyík.

Most már gyík vagy.

Szavaid fázhatnak a könyvtárban,
te a kövekhez simulva
melegszel.

5. CODEX ATLANTICUS

A gyöngyházfényen rajokban
úsztak a gyökérhéj-ölű lányok,
mint a halak.

Mindenkinek kőházat faragtunk,
tízezer lábnak-mellnek közös szívet,
a hajnali tenger-anya
átragyogott figyelmes tenyerünkön.

Festett bőrrel járták énekeseink a partot,
dalaikba kötötték a bukóhullámot,
földrengést, lávakövet.

KALÁSZ MÁRTON

Költőim

Máig, túlzsúfolt vonaton,
szörnyű télikabáttal hátukon,
kajlán, füst érzetével, lelkesen
nézve mégis a könnyed havazást,
az ünneplő szél kásafogait,
s tű-érett gerincükbe az idő,
májukba punktálja évgyűrűit,
egyik helységtől másikig,
belekábulva, bókkal belealuva
szinte, alkalmi testekbe — oda,
abba, ujjbegynek még csak érthető,
elmének már eltemetett,
elérni, virradatra legalább,
a távol, szép lemenetet,
ahol ormók, búbok, kúpok,
kendőszárnyak fehéredése közt
a maguk faluja lehet.

Írás, bokályra

„Bárhol fekszik majd, a halott
barátságtalan lesz hozzánk; a réz
zöldjét behunyt szeméről leveszi,
nem akar bújni már semmi mögé."

Szavunk

Szavunk frontövezeti kút
káváján hízott katánglevegő
már loppal érkezte előtt
oltaná a teremtmény gyanúját
vágyból-e közönye szerint —
delelő csönd ha ráhajol s iszik

BAKA ISTVÁN

Ősz

A szürke szerzetescsuhás
krumpli bebújt a földbe,
és rozsdás páncélban kísért
bogáncsként Don Quijote.

Milyen rontás vetkőztetett
sorstalanná, bokrok, füvek?
Esik — Merlin csontujja ír
a vízre varázsgyűrűket?

Esik — ezer Szent György hajít
dárdát a sárkány-diófára.
Esik — a pokol köreit
rajzolgatja a pocsolyákra.

A pocakos krumpli-barátok
horkolnak már a föld alatt,
és didereg bogáncssisakban,
ami jó belőlünk maradt.

November

A fonnyadó falevelek,
mint öregasszony-ajkak.
Szétgurult olvasószemek
a réteken a varjak.

Fönn templomboltozat az ég,
a felhő Isten árnya.
Görnyed a novemberi rét
bokrok alázatába.

Imát motyognak levelek:
elfonnyadt,ráncos ajkak.
Megalvadt vércsomók utak
ereiben a varjak.

József Attila Tudományegyetem
Irinyi János Kollégium
Szeged, Április 4 útja 4.

KOVÁCS ISTVÁN

Norwid

Üres a fal.
Föllázadtak
a festményen túli foltok.

A Vaknak
szempilla-fésült a világ.

Érthetetlen
a SZEGÉNYHÁZ
akár a versek . . .

Ki koponyádhoz szólni tudna —
meghalt.
A színpadon zavar
és homály . . .
. . . foszlik köddé a Szellem,
szájakon a markolatkosár . . .

„TAKARJATOK BE JOBBAN."

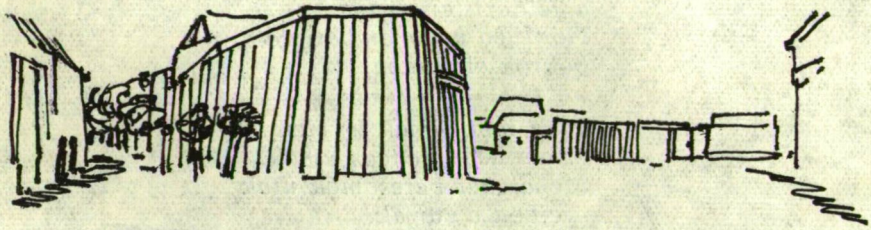

BAKOS ISTVÁN

Falvak és városok kapcsolata hazánkban

A falvak és városok kapcsolatának alakulása a két településtípus létrejötte óta foglalkoztatja az érdekelteket, a mindenkori közvéleményt, a társadalomkutatókat, településtervezőket és politikusokat. A viták nem korlátozódnak országhatárok közé, de mi most csak hazai vonatkozásaira térünk ki. Erdei Ferenc kutatásainak java e téma keretébe tartozott, s utolsó nagy műve, a *Város és vidéke* is a kapcsolatok alakulásához nyújt konkrét élményeken és tapasztalatokon nyugvó tudományos elemzést és adalékokat. A könyv Csongrád megye öt városának és falusi-tanyai vidéküknek alakuló, változó életén keresztül mutatja be egy kor és világjelenség — az urbanizáció okozta gyors ütemű fejlődés — örömet és gondokat hozó következményeit. Megmutatja könyvében e változásban élő és változást teremtő ember számára várható előnyöket és hátrányokat. Tanulmányom része egy nagyobb munkának, amelyet Szabó István és dr. Novobáczky Iván elvtársakkal közösen készítettem. Adataim többségét a KSH hivatalos statisztikái alapján állítottam össze, kisebb részét Illés Ivánnak a Valóság 1974/4. számában megjelent cikkéből (Budapesti kérdőjelek), valamint dr. Romány Pál könyvéből (A tanyakérdés ma) merítettem.

Kitűnő munkáikkal nagymértékben hozzájárultak ahhoz is, hogy egy-egy adott kérdésben tisztábban lássak. Tanulmányomban a falu és város jelenkori kapcsolatának vázlatos áttekintésére vállalkoztam, s közlésével a Tiszatáj olvasótáborának szeretnék segítséget adni e régóta folyó településpolitikai vitában az eligazodáshoz.

A KAPCSOLAT JELLEMZŐI A MÚLTBAN ÉS A JELENBEN

A falu és város a társadalmi munkamegosztás során létrejött két alapvető településtípus, amelyeknek egymáshoz való viszonyát történelmi távlatokban jelentősen befolyásolta a gazdasági-társadalmi fejlődés.

A falu ebben a folyamatban — annak kezdetén — még szinte teljesen önellátó, majd a munkamegosztás és az áruforgalom tökéletesedésével, lakossága zömében mezőgazdasági termelővé válik, míg a városok adnak helyet az ipari (feldolgozó), kereskedelmi, pénzügyi, adminisztratív (irányító), oktatási, tudományos, kulturális és népjóléti intézményeknek és tevékenységeknek. A kapitalizmusban nagyrészt a mezőgazdaság egyenlőtlen fejlődésének és a főleg városi tőkésosztály kizsákmányoló politikájának következményeként a falu gazdasági, politikai és kulturális téren mindinkább elmarad a várostól, a vidék Budapesttől. Ebben az időszakban a város-falu közötti kapcsolatban meghatározóvá a városi uralkodó osztályok (a földbirtokosok többsége is városlakó!) és az ország lakosságának nagyobb részét — 60—80 százalékát — kitevő falusi dolgozó tömegek közötti érdekellentét válik, amelynek okát a tulajdoni és elosztási viszonyokban kell keresni.

A felszabadulás és a földosztás gyökeres fordulatot hozott a zömében paraszti lakosságú falvak életében is; a falu-város kapcsolatra azonban rányomja bélyegét a kötelező beszolgáltatás, valamint az a tény, hogy ebben az időben a mezőgazdaság

biztosította az export és a jóvátétel nagy részét, az ipar munkaerőigényét, s végül főként a mezőgazdaság termelte meg a gyors ütemű iparfejlesztéshez szükséges tőkét a népgazdaság számára.

Az elmúlt tizenöt év politikai és gazdasági fejlődése — a szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrejötte és a nagyüzemi termelés uralkodóvá válása a mezőgazdaságban is; a mezőgazdasági termelőszövetkezetek egyre eredményesebb gazdálkodása, a társadalom szocialista vonásainak erősödése — nagymértékben csökkentette a falu és város viszonyában korábban meglevő feszültségeket, és szorosabbá tette köztük a kapcsolatot.

A változások főbb vonásai a következők:

Alapvetően megváltoztak a termelési viszonyok, amelynek során városban a termelőeszközök állami, falun a föld és az egyéb termelőeszközök szövetkezeti tulajdona, illetve használata vált uralkodóvá. E két szocialista tulajdonformát kiegészítik a falun élők személyi tulajdonú háztáji vagy kisegítő gazdaságai, és a városi lakosság személyi tulajdonú üdülőtelkei és kisegítő gazdaságai (Az ország lakosságának ily módon — földtulajdona révén — több mint a fele érdekelt a mezőgazdaságban);

— az iparosítás és az urbanizáció eredményeként tovább növekedett a falusi népesség városba áramlása, és több község várossá fejlődött. Ugyanakkor a városiasodás üteme elmaradt az iparfejlődés által képződött új városi munkahelyek számának növekedésétől, s emelte a falun élő, városban dolgozó, bejáró munkások számát;

— a gazdasági fejlődés olyan strukturális változásokat eredményezett, amelyben a falu és város korábban meghatározó ismérvei jellemző vonásokká szelídültek. Így például a származást és az eredeti foglalkozást figyelembe véve, a mai munkásság közel fele paraszti származású, és a kereső falusi népesség közel 60 százalékának nem a mezőgazdaság biztosít megélhetést. Nagy számban vannak falun élő városban dolgozó, városban élő falun dolgozó és ideiglenesen városban lakó munkások. 1960-ban azoknak a száma, akiknek lakóhelye és munkahelye nem azonos településen volt, 600 ezer főt tett ki, számuk 1965-re 900 ezerre, 1970-re 1 millió 200 ezer főre növekedett, azaz a kereső népesség egynegyede ingázóvá vált;

— a vidék iparosításával és a mezőgazdaság szocialista átszervezésével együtt nagyarányú átrétegződés következett be a különböző foglalkozásúak körében; csökkent a mezőgazdaságban, növekedett az iparban és a terciér szektorban foglalkoztatottak aránya; az egyes rétegek és a két alapvető osztály között húzódó határok elmosódottabbakká váltak. Ezzel egyidejűleg a munkásság aránya az összes keresőkből, erőteljesen kiegyenlítődött a különböző településtípusok között. 1970-ben például az ipari és építőipari fizikai dolgozók aránya az összes keresőkből Budapesten 29,5%, a községekben 31,5% volt;

— a falvak civilizációs szintje és infrastruktúrája is növekedett; a falvak jelentős hányadában megindult a városiasodás folyamata, amely megköveteli a növekvő igényeknek megfelelő ellátottsági színvonal állandó javítását;

— a tudományos-technikai forradalom és a szocialista fejlődés eredményeképpen mind az iparban, mind a mezőgazdaságban növekedett a kvalifikált szellemi és fizikai dolgozók száma és aránya a városi és falusi népességben. Fokozódott a munkamegosztás a mezőgazdasági termelésben, csökkent az idényjellegű munkahelyek száma, s a tevékenység — különösen a termelési rendszerek térhódításával — jellegében is hasonlóvá vált az ipari munkához.

A fentiek hatására a falusi és városi népesség életszínvonala is közeledett egymáshoz: kiegyenlítettebbé váltak a jövedelmi, jövedelemelosztási, a foglalkoztatási és a lakásviszonyok; közeledés történt a fogyasztás és a társadalmi juttatások terén is.

A tömegkommunikációs és hírközlő eszközök (rádió, tv, sajtó, posta stb.), valamint az úthálózat és tömegközlekedés fejlődése időben és térben is közelíti a falut a városhoz, fokozza a két életforma egymásra hatását, a városi életmód térhódítását;

— a falvak szocialista önkormányzati jogosítványát és a helyi és központi érdekek nagyobb harmóniáját elősegítette az új tanácstörvény, amely a községi tanácso-

kat a demokratikus centralizmus alapján működő népképviseleti-önkormányzati és államigazgatási szervekként jelöli meg. Ezzel együtt azonban újabb feszültségek is érzékelhetők a tanácsi igazgatás korszerűsítése után a székhely és a társközségek között.

MUNKAMEGOSZTÁS ÉS DIFFERENCIÁLÓDÁS

A falu-város kapcsolat alakulásának elemzésénél természetesen tekintetbe kell vennünk azokat a nagyarányú különbségeket, amelyek a történelmi fejlődés során a két települési kategórián belül a különböző településtípusokat kialakították. A városok esetében ez a skála a világszinten is jelentős, Budapesttől, a kétmilliós, gazdasági-igazgatási-művelődési centrumtól százezres nagyvárosokon keresztül a hétezer lakosú olajvárosig, Százhalombattáig és a kilencezer lakosú üdülővárosig, Balatonfüredig terjed; felölelve a többitől eltérő társadalmi-történelmi körülmények között kialakult és fejlődött alföldi tanyás mezővárosokat, az északi és dunántúli bányavárosokat, megyeszékhelyeket és önálló közlekedési vagy kereskedelmi gócokat, kulturális központokat.

A 3130 falu esetében a kép talán még változatosabban alakul. Méretekben a több mint 50, tízezer fölötti lakosságszámú községtől az 500 lakosnál kisebb falvakig, amelyekben az ország népességének alig több mint két százaléka él. Itt utaljunk arra is, hogy 1973-ban az 1827 községi igazgatási egységből mindössze 980 volt önálló, a többi községi közös tanácsi igazgatás keretében működött.

Az egyes települések közötti különbségek elemzésénél objektív körülményként kell elfogadnunk és értékelnünk a település funkciójából adódó eltéréseket. Itt abból kell kiindulnunk, hogy még a legkisebb település is betölt valamilyen szerepet, ha mást nem, lakóhelyi funkciót ellát. A település létrejöttében és létezésében meghatározó funkciók csökkenésével vagy korlátozásával megindul a bomlás folyamata, amely végül a település felszámolásához vezet (mint ez a tanyák és az aprófalvak egy részében történt).

Ugyanakkor figyelembe kell vennünk azt a körülményt is, hogy a településhálózat rendszerében változatlanul létezik egyfajta „munkamegosztás", amelyben az egyes településtípusok nagyobb vagy kisebb szerepet töltenek be a tájegység, illetve az ország életében, s ez objektív magyarázatot ad a különbözésre, a különbségekre. Innen közelítve azt kell mondanunk, hogy csak a kettő „város és vidék" szerves egységében képzelhető el a téma tárgyalása, és a köztük levő különbségek enyhítését, az egyenlő fejlődés feltételeinek megteremtését csak a betöltött vagy betöltendő funkciók, illetve az alapvető emberi igények oldaláról közelíthetjük meg.

A falvak eloszlása országrészenként változó; a községeknek több mint a fele van a Dunántúlon, egyötöde Északon, és egynegyede az Alföldön. Ugyanakkor ebben a nyolcszáz alföldi faluban él az ország községi népességének közel a fele.

Nagyobb eltérések vannak a községi népesség foglalkoztatási struktúrájában is. A városok és falvak területi elhelyezkedése, nagysága, egymástól való távolsága, közigazgatási szerepe, egymáshoz való gazdasági-társadalmi viszonya, amely a fentiektől függően — konkrét esetekben — vidékenként is igen eltérően alakul falu-város, sőt falu-falu és város-város között is.

KÜLÖNBSÉGEK AZ ÉLETKÖRÜLMÉNYEKBEN

A falu és város kapcsolatának jelenkori meghatározóját a szocialista társadalmi viszonyokban kell keresnünk. A szocialista társadalomban alapvető követelmény a társadalmi termelés hatékonyságának állandó növelése, a munka szerinti elosztás és az anyagi érdekeltség elvének érvényesítése, az életszínvonal fokozatos emelése.

A társadalmi termelés hatékonyságának növelését a területileg elosztott és gya-

rapodó termelési eszközök és a meglevő források jobb kihasználása teszi lehetővé, amelyhez megfelelő létszámú és képzettségű munkaerőre van szükség. A nagyobb fokú hatékonyságot a termelőeszközök koncentrációja biztosítja, s ez megköveteli a munkaerő koncentrációját is. A termelőeszközök és a munkaerő koncentrációja a települések közötti differenciálódással jár együtt, amelynek során bizonyos területek és településtípusok előnyösebb, mások hátrányosabb helyzetbe kerülnek.

Hazánkban a szocialista iparfejlődéssel együtt végbement agglomerálódási folyamat eredményeképpen a városok száma 1973-ra nyolcvanháromra, a városlakók aránya közel 50 százalékra növekedett. Az urbanizáció gyors ütemét jelzi az a tény, hogy a városi népességnek több mint a fele nem a városokban született. A falvak népessége ugyanebben az időszakban abszolút mértékben is csökkent (2,6 százalékkal), noha a természetes szaporodás itt négyszer akkora, mint a városokban.

Az átrétegződés folyamata összességében kedvező hatással járt, mivel elősegítette a mezőgazdasági népesség eláramlása útján a hatékonyabb foglalkoztatást, a társadalmi termelés, ezen belül a mezőgazdasági termelés nagyarányú növelését, a lakosság életszínvonalának, életkörülményeinek javulását.

Ugyanakkor településfejlesztésünk nem vette kellő súllyal figyelembe a mezőgazdasági jellegű vidékek és a mezőgazdasági nagyüzemek termelésfejlesztését. Többek között hiány mutatkozik e vidékek településeiben a lakosság teljesebb körű foglalkoztatása és a községi járulékos beruházások terén, amely kedvezőtlenül hat a mezőgazdasági nagyüzemek fejlődésére is.

A községek infrastrukturális beruházásaira nyújtott összes állami és tanácsi támogatás tizedakkora, mint a városok számára juttatott összeg. A különbséget részben magyarázza, de a nagyarányú eltérést nem, a nagyobb szerepkör, a több funkció, amelyet a városok betöltenek és amit a környezetükben levő falvak lakosai is élveznek (iskola, kórház, közigazgatás, ipari üzemek, kereskedelmi szolgáltatás stb.). Ezen belül is az agrárjellegű falvak vannak a legnagyobb hátrányban, szinte semmilyen támogatásban nem részesednek. Ezért ezek a tanácsok a községfejlesztési hozzájáruláson és az adón túl, többnyire a termelőszövetkezetek üzemi fejlesztési alapjaiból igyekeznek minél nagyobb összegeket megszerezni a községi infrastrukturális beruházások céljára. Ez a tendencia az utóbbi években fokozódott (jelenleg az összes tanácsi fejlesztési forrásnak körülbelül 7 százalékát teszi ki a termelőszövetkezetek által ily módon rendelkezésre bocsátott összeg), s összességében a mezőgazdaság, illetve a termelőszövetkezetek fejlesztésére szánt alapok újraelosztását vonja maga után; vagyis amennyivel többet adnak ilyen célra, annyival kevesebb összeg jut a mezőgazdaság fejlesztésére.

A fentiek — az ipar és a városfejlesztéssel együtt — a falu és város kapcsolatának összességében javuló tendenciája mellett, bizonyos területeken újabb feszültségek kialakulásához vezettek. A feszültségek falutípusonként és tájegységenként nagy eltérést mutatnak. Legnagyobbak, legérzékelhetőbbek a problémák a mezőgazdasági jellegű megyékben és az aprófalvas vidékeken, illetve a város vonzáskörzetétől távolabb eső falvakban.

VÁNDORLÁS ÉS FESZÜLTSÉGEK

A városokba koncentrált ipari üzemek, kereskedelmi, igazgatási, művelődési, egészségügyi és szolgáltató intézmények révén szélesebb körű munkamegosztás alakult ki, melyben az egyéni képességeknek megfelelőbb munkalehetőség választható, ami egyben magasabb jövedelem és életszínvonal elérését teszi lehetővé;

— a terület és településfejlesztés egyoldalúan csak az iparfejlesztési szempontokat tartotta lényegesnek, ezért a mezőgazdasági jellegű területek és a falvak fejlesztésére aránytalanul keveset juttattak a központi fejlesztési forrásokból. A városok fejlesztése mellett kevés figyelmet fordítottak a falvak városiasítására;

— a nagyarányú ipar- és városfejlesztés, a városi infrastrukturális beruházások növelése, a falusi építkezések, járulékos beruházások visszafogása, s a növekvő ke-

reslettel együtt a városi telekárak, lakásárak emelkedése, a falusi magán- és személyi tulajdon olyan nagymértékű leértékelődéséhez vezetett, amely példa nélküli a magyar falu történetében. Kiváltotta és kiváltja nemcsak a városban dolgozók, hanem a falusi értelmiség és a tőkeképesebb egyének ösztönszerű, meglevő tőkéjük biztonságosabb befektetése érdekében eszközölt városi lakás- és telekvásárlását, letelepedését is;

— a szociális, egészségügyi, kulturális, kereskedelmi ellátottság a szolgáltatások — tehát alapvető emberi igények — területén a falun élők ellátottsága rosszabb, mint a városi népességé;

— az egyén szempontjából a faluról városba költözés, a vertikális mobilitás megvalósulásának is előfeltétele. A művelődésügyi szolgáltatásban, az oktatás színvonalában és az életkörülményekben meglevő különbségek például oda vezetnek, hogy a falusi fiataloknak negyed-, ötöd-, néha csak tizedakkora lehetőségük van, hogy egy-egy felsőoktatási intézménybe bekerüljenek, vagy magasabb kvalifikációjú pályákon — tudományos kutatás, külügy, külkereskedelem, tömegkommunikációs szervek stb. — vezető beosztást érjenek el, mint hasonló városi társaiknak, jóllehet e téren jelentős erőfeszítések történtek;

— a falusi jövedelmi viszonyok megközelítik az összességében magasabban képzett városi népesség jövedelmi szintjét. A megközelítően azonos jövedelmeket azonban *a kötelező 7—8 órás munkaidőn túli* — sokszor átlagban napi 10—12 órás — munkával (háztáji és kisegítő gazdaságok stb.) érik el, amely korlátozza a szabad időt, s ily módon kedvezőtlenül hat az egyéni fejlődésre. A falusi szolgáltatások hiánya szintén a szabad idő csökkentését eredményezi. A falusi népesség jövedelméből a munkából származó jövedelmek hányada magasabb, a társadalmi juttatásból származóké viszont jóval alacsonyabb, mint a városi népesség esetében;

— a termelőszövetkezeti és a legtöbb esetben előremutató tanácsi egyesítések a falvak jelentős hányadát megfosztották a korábbi korlátolt önállóságtól; gazdasági és politikai téren alárendelték a centrumközségeknek. Ily módon a lakosságot és a települést érintő döntések többségét nem helyben hozzák, amely a képviseleti rendszer nem megfelelő működése, vagy az érdekegyeztetés elhanyagolása esetén a szocialista és a szövetkezeti demokrácia torzulását eredményezheti. Ennek veszélyét fokozza, hogy a helyi hatalom képviselői és a helyi értelmiségiek többsége a kisebb falvakból a centrumközségekbe költözik, s ez a falu társadalmát csonkábbá teszi. Nem mindenütt vették figyelembe azt sem, hogy a mezőgazdasági termelés objektív feltételei most és a jövőben sem engedik meg az agrárterületek népességének nagyarányú koncentrálását;

— a gyors ütemű iparosítás és ettől a településfejlesztés elmaradása nagyarányban megnövelte a falun élő, városban dolgozó ingázók számát. Az ingázás — mint jelenség — a város-falu kapcsolat egyfajta, bizonyos határokon túl, torz megnyilvánulása, amely igen sok társadalom- és szociálpolitikai problémát vet fel. A helyi közösségi és művelődési fórumok sorvadnak, a lakóhelyi és munkahelyi döntésekben való részvétel és érdekeltség csökken, a helyi társadalmi és politikai szervezetek tevékenysége egyre formálisabbá válik, amely végül a szocialista demokrácia érvényesülése ellen hat.

Az ingázók átlag a napi nyolc óra munka mellett közel két órát utaznak munkahelyükre és haza, és többségük ezt követően megkezdi második műszakját a háztájiban.

A tömegkommunikációs eszközök, különösen a televízió, a falusi lakosságot is jobban bekapcsolta az ország és a világ vérkeringésébe, nyitottabbá tette a falukközösségeket.

Ugyanakkor nem veszi eléggé figyelembe a falvakat és a falusi lakosság saját hagyományokon alapuló művelődési-közösségi igényeit, nem segíti ennek továbbfejlesztését; főleg a nagyvárosi középrétegek informálódási és művelődési igényeit szolgálja. Amikor időnként sikerül egy-egy színvonalas műsorban (pl. Röpülj páva, Aranypáva, kisfilmek) a szélesebb réteg művelődési igényeit is kielégíteni, akkor érzékelhetők leginkább — a közönség reagálásából — az előző időszak hiányosságai;

— a falusiaknak összességében, s egy lakosára vetítve is kevesebb összeg jut a társadalmi-szociális juttatásokból, mint a városiaknak, annak ellenére, hogy a rászorulók nagyobb számban vannak, mivel itt — a magasabb népszaporulat miatt — több a gyermek, de több a nyugdíjas korú idős ember is. Nincs falun kellő számú bölcsődei és óvodai férőhely, nincs állami lakás, üdülési lehetőség stb.

Ezt a jelentős különbséget jól érzékelhetjük például a lakáskörülmények bemutatásán keresztül. Közismert, hogy a lakáskörülményeket a család korábbi helyzete (öröklakás, lakásöröklés), a lakó- és munkahely, az egyén rendelkezésére álló pénzösszeg, az állam által rendelkezésre bocsátott kölcsönök és hitelek, és egyéb szociális vagy társadalmi tényezők (pl. családi állapot) szabják meg. A lakásfenntartás költségeinek alakulását főként a tulajdonviszonyok és a lakáshasználati jogcímek határozzák meg. Ezek szerint az *állami tulajdonú* lakások aránya az összes lakásból Budapesten 60 százalék, a vidéki városokban 32 százalék. A vidéki városokban 68 százaléka, a falvakban 91 százaléka *személyi tulajdonban* van. Az állami tulajdonú lakásokban élők a múlt évben megemelt, de viszonylag alacsony lakbér fejében használják a zömében korszerű összkomfortos lakást, ahol a javítási, karbantartási költségek zöme a tulajdonost, tehát az államot terheli, ezekhez a költségekhez az állam tehát nagymértékben hozzájárul. A személyi tulajdonú lakásoknak — amelyek megszerzése csak hosszú évek keserves pénzgyűjtögetésével, munkájával és 25—30 éves jelentős OTP- és vállalati kölcsönök igénybevételével képzelhető el — havi törlesztése is igen tetemes pénzösszegre rúg, ezenkívül házadót, községfejlesztési hozzájárulást és bizonyos esetekben út- és közműfejlesztési hozzájárulást kell fizetni. Ugyanakkor a javítási és karbantartási költségek kizárólag a tulajdonost terhelik, a lakásfenntartáshoz állami hozzájárulás nincs. A zömében személyi tulajdonú falusi lakások több mint fele a felszabadulás előtt épült, amelyeknek közel háromnegyede 70 évnél idősebb, 90 százaléka összkomfort nélküli. Ily módon jelentős különbségek keletkeznek a családok között aszerint, hogy kinek juttatott az állam állami lakást, és kinek jutott, vagy ki kényszerül személyi tulajdonú lakásra. Látjuk, hogy a falusiak szinte kizárólag ez utóbbi formában — életszínvonalukat jelentős mértékben csökkentő akkumulációs terhek vállalásával, a várositól objektív okok miatt kedvezőtlenebb kölcsön- és hitelfeltételek mellett — kellett hogy megoldják a lakásgondjukat. Ugyanakkor a falusi építkezések olcsóbbak, mivel a telekárak alacsonyabbak és a főbb munkák kalákában végezhetők.

1970-ben az állami hozzájárulás mértéke a lakásfenntartáshoz a falvakban 7 forintot, a vidéki városokban több mint 500 forintot, a fővárosban több mint 1100 forintot ért el lakásonként. Az eltérések jelzik azt a hátrányt, ami a falun élőknél jelentkezik a városi, főleg fővárosi lakossággal szemben, közvetett dotáció kiesés formájában. Ez a hátrány más területeken, például a tömegközlekedésnél is jelentkezik.

Nem lényegtelen az az eltérés sem, amely a közüzemi szolgáltatások egységárának különbségéből, de főleg a szolgáltatások hiánya miatt adódik.

Természetesen mindezek a történelmi okokból, a városi és falusi életmódból, vagy a települések eltérő funkciójából adódó hátrányok és különbségek mellett a falvaknak is van előnyük a városokkal szemben. Ilyenek például:

A személyi tulajdonú háztáji föld, a házikert és a családi ház, illetve az ennek révén többletmunkával elérhető jobb ellátás, többletjövedelem;

— a városok, főleg Budapest zsúfoltságával, légszennyezettségével szemben a falusi nyugalom, a tiszta levegő és a csend, az élő természet közvetlen hatása;

— a falu emberiesebb, közösségibb légköre, tevékenyebb közélete, a városi, elidegenítő tömeghatásokkal és részvétlenséggel szemben.

Elemzésünkben nem tértünk ki a falukérdéshez szorosan kapcsolódó tanyarendszer problémáira, amelynek az utóbbi években ismét széles körű vitája bontakozott ki. Dr. Romány Pál könyvéből tudjuk, hogy tanyákon él még ma is az ország lakosságának körülbelül 8 százaléka, amely az 1949. évi 17—18 százalékos arányhoz képest igen lényeges csökkenést jelent, azonban változatlanul sok problémát okoz. Ami

hátrányt és különbséget felsoroltunk a falusi és városi életkörülmények között, itt hatványozottabban jelentkezik.

A KOMMUNÁLIS ÉS KULTURÁLIS ELLÁTOTTSÁG NÉHÁNY MUTATÓJÁNAK ALAKULÁSA A VÁROSOKBAN ÉS KÖZSÉGEKBEN 1970-BEN

	Jelenlevő népesség sz. ezer fő		Népesség sz. arányának változása %	Egy lakosra jutó össz. ker. forg. Ft	Egy lakosra jutó villamosen. fogy. KWó	Közüzemi vízellátással rendelkező települések száma	
	1960.	1970.				víz %	csatorna %
Városok	4173	4678	12,1	20 462	304	100	100
Községek	5738	5638	—2,6	9024	101	32,6	10,2
Ezen belül:							
Részleges elsőfokú közp.	513	477	—7,0	6624	91	36,6	3,6
Egyéb települések	2090	1958	—6,3	5334	84	21,7	4,2

	Állandó bölcsődével, óvodával rendelkező települések		Bölcsődei férőhelyek 10 000 lakosra jutó száma	Óvodai férőhelyek 10 000 lakosra jutó száma	Általános isk. tan. 1000 lakosra jutó száma	Középisk. tan. 1000 lakosra jutó száma
	Bölcsőde %	Óvoda				
Városok	98,7	100	59,8	21,4	84,9	39,0
Községek	10,6	53,4	19,8	20,9	129,0	6,6
Ezen belül:						
Részleges alsófokú központok	4,8	66,8	5,9	21,4	130,2	0,1
Egyéb települések	2,1	37	5,2	17,3	108,9	0,2

A szocialista mezőgazdasági nagyüzemek létrejöttével erős differenciálódás indult meg a tanyák között is, amelynek során jelentős részüknél számolni kell azzal, hogy hosszabb távon is fennmaradnak. Ugyanakkor a szétszórtság, a köztük levő nagy távolságok, az alacsony tömörültségi fok rendkívül megnehezíti a legalapvetőbb emberi igények kielégítését is.

A tanyák közel 80 százalékában nincs villany, négyötöd részük 3 km-nél távolabb fekszik a falvak vagy városok szélétől, és negyedrészük fekszik viszonylag (0,5 km) közel, kiépített kövesúthoz. Igen rosszak a tanyai iskoláztatási, egészségügyi és kulturális ellátottság mutatói. A tanyai népesség többsége nehéz körülmények között él. A tanyai népesség helyzetének, ellátottságának javítása érdekében — mivel hosszú távon kell számolnunk a tanyák fennmaradásával — a lehetőségekhez mérten mindent meg kell tennünk. A beköltözések elősegítése mellett — mint erre a párt- és kormányhatározatok is utalnak — törekednünk kell arra, hogy a legalapvetőbb emberi igények kielégítést nyerjenek, az alapfokú civilizációs feltételeket e területeken is biztosítsuk. Ez nemcsak helyi, hanem országos feladat is.

Anyagunkban nem részleteztük Budapest helyzetét és meghatározó szerepét, sokszor nyomasztó túlsúlyát a városok és az ország életében, mert akkor a Budapest—Vidék problematika vált volna uralkodóvá az elemzésen belül. A Budapest—Vidék kapcsolatban mutatkozó feszültségek és jelenségek értékelését nem tekintettük szorosan vett feladatunknak, bár néhány vonására már a fentiekben is utaltunk. Az alábbiakban Illés Iván idézett tanulmánya alapján utalunk néhány lényeges összefüggésre.

Területi fejlesztésünk eredménye, hogy a szocialista ipar túlzott budapesti koncentrációját jelentős mértékben sikerült csökkenteni, s a vidéki iparfejlesztést, ipar-

telepítést felgyorsítani. Ennek során Budapest részaránya az ipari foglalkoztatottak létszámából az 1949. évi 51 százalékról 1973-ra 31 százalékra csökkent. 1965—1973 között például több mint 20 százalékkal fogyatkozott a főváros állami iparának munkáslétszáma. A vidéki ipartelepítés során létrehozott gyárak, üzemek azonban nagy többségében a térbelileg kiterjedt működésű budapesti nagyvállalatok centralizált szervezetébe kaptak helyet. „Ez egyrészt felduzzasztja a központi adminisztratív apparátust, másrészt a központosított számvitel és pénzügyek elmossák az egyes üzemek hatékonysága közötti különbséget, gátolják a gyáregységek gazdasági önállóságát, és ezzel megakadályozzák a helyi tanácsok és a vállalatok közötti érdemi együttműködést és érdekközösséget." Ez a következtetés jól szemlélteti, hogy az ipari munkáslétszám jelentős csökkenésével Budapesten nem járt együtt az alkalmazottak létszámának, arányának csökkenése. Így 1965-ben Budapesten 1000 munkásra 347 alkalmazott, 1972-ben már 468 alkalmazott jutott, míg vidéken a megnövekedett munkáslétszám mellett is, 1972-ben nőtt az 1000 munkásra jutó alkalmazottak száma.

Ez a struktúra vonja aztán magával, hogy ugyanazon képzettséggel vidéken viszonylag kedvezőtlenebb munkakör foglalható el, mint a fővárosban. Míg Budapesten a nyolc általános iskolával, mint legmagasabb iskolai végzettséggel rendelkezők közel 30 százaléka kerülhet szellemi foglalkozásba, addig a községekben az ugyanilyen végzettségűeknek csupán 12 százaléka. Budapesten koncentrálódik a tudományos kutatás (a kutatók 87 százaléka), a műszaki, üzemszervezési, számítógépes apparátus, a művészeti élet stb. Ezeket, de sok esetben torz jelenségeket, megmagyarázhatatlan különbségeket csak céltudatos településfejlesztési politikával enyhíthetjük. Tartalmi változást idézhetünk elő ily módon — e téren is ugyanúgy, ahogy az az iparban történt, a vidéki iparfejlesztések során.

A FALU-VÁROS KAPCSOLAT TOVÁBBFEJLESZTÉSÉNEK FELADATAI

A falu és város között ma még az alapvető emberi igények kielégítésében meglevő eltérés és különbség azonban nem jelenthet különállást vagy szembenállást e két fő településtípuson élők között, hiszen szocialista fejlődésünk eddigi szakasza is azt mutatja, hogy a falvak korábban meglevő nagyarányú elmaradását, a falvak és városok közötti különbséget, a falvakban bekövetkező gyors és mélyreható változásokkal egyre inkább leküzdjük.

A termelési és társadalmi viszonyok szocialista vonásainak erősödése, a tudományos, technikai forradalom és a munkamegosztás fejlődésével a munkásosztály, a parasztság és az értelmiség fokozatosan közeledik egymáshoz minden területen. Ez a közeledés a tulajdonviszonyokban, a munkavégzésben, az életszínvonalban, életmódban és a társadalmi élet különböző területein növeli az igényt az elmaradottabb falusi viszonyok fejlesztésére és a civilizáltabb, kulturáltabb lakóhelyek létrehozására.

A városiasodás folyamata és az urbanizációs központok vonzereje továbbra is növekszik.

Ugyanakkor a településpolitikában előtérbe kell állítani a mezőgazdasági termelés adottságainak és távlati fejlesztésének megfelelő településpolitikai koncepció kidolgozását. Ezzel együtt — az egyenletesebb fejlődés és a falvak városiasodásának elősegítése érdekében — kívánatos, hogy növeljük az agrárjellegű vidékek és a falvak infrastrukturális beruházásaira juttatott központi támogatás összegét, a falvak ellátottsági színvonalát, a falun élők életszínvonalának közelítését a városiakéhoz. Az azonos életszínvonal biztosítása az elmaradottabb ellátottsági körülmények között élő falusi népesség számára nagyobb jövedelmet tesz szükségessé, amelyet jövedelempolitikánk alakításánál tekintetbe kell vennünk;

— a falvak gazdasági alapját és egységét megteremtő termelőszövetkezetek és a társadalmi fórum szerepére hivatott közigazgatási szervek — a tanácsok — egyesítésénél a lehető legkörültekintőbben kell a lakossági érdekeket és a népgazdasági célokat figyelembe véve az egyesítéseket támogatni;

— szükségesnek látszik, hogy a települési és gazdasági koncentráció tervezésében az eddiginél fokozottabban vegyék figyelembe a tájföldrajzi és perspektivikus gazdasági adottságokat, a táj- és néphagyományokat, a lakosság pszichikai kötődését és a termelés távlati hatékonyságát;

— az olcsó szállítás növelésével, a kereskedelem és felvásárlás javításával is csökkenteni lehet az e téren jelentkező feszültségeket;

— a falu-város viszonyban a társadalmi munkamegosztás fejlődésével egyre nagyobb szerepet kap a városi munkahelyen dolgozó, de falun élő lakosság, a város közvetlen környékén levő települések és a város kapcsolata;

— helyzetük érdekében javítani kell a tömegközlekedés jelenlegi helyzetén. A fejlesztendő központi szerepkörű városok közlekedéshálózatának kiépítésével, a gyorsabb közlekedési eszközök alkalmazásával;

— a kedvezőbb hitel- és pénzügyi feltételek általános kiterjesztése a falusi lakásépítéshez is bizonyára elősegíti az e téren eddig mutatkozó feszültségek kiküszöbölését, csökkentését;

— a községek kulturális és kommunális viszonyainak, ellátottságának növeléséhez hozzátartozik, hogy a regionális központokat egyben önálló karakterű szellemi, kulturális központokká kellene fejleszteni, amelynek adott területen országos, sőt nemzetközi szerepköre, intézménye és híre is lehet;

— a falvak és városok közötti információk gyors áramlásának fejlesztését (telefon, telex, tv, rádió stb.) a gazdasági-társadalmi fejlődés is követelően igényli.

A magyar falu- és városfejlődés valójában a szocialista társadalmi rendszerben kapott erős lendületet, ahol a tulajdonviszonyok alapvető változásával, a termelési és társadalmi viszonyok nagymértékű fejlődésével — fokozatosan leküzdve a feudális örökséget — egyre szervesebb és szorosabb kapcsolat alakult ki a különböző településtípusok, a falu és a város között. Megteremtettük a feltételeit annak, hogy a regionális fejlesztési tervek és a népgazdasági tervek integrált alkalmazásával feltárjuk és „hasznosítsuk a gazdaságpolitikai célok megvalósítása során azokat a tartalékokat, amelyek az örökölt, részben spontán módon létrejött területi struktúra megváltoztatásában, a termelőerők racionálisabb területi elhelyezésében rejlenek". A falu-város kapcsolat fejlesztése, az alapvető emberi igények kielégítése szempontjából a köztük levő különbségek további csökkentése, majd felszámolása, a különböző településeken élők egyenlő esélyeinek biztosítása egyik fontos célkitűzése szocialista építésünknek. A két településtípus együttes, harmonikus fejlesztésével, a városok és falvak urbanizálódásának és humanizációjának elősegítésével képzelhető el olyan egészséges településfejlesztési politika, amelynek progresszív hatását a ma és a holnap építői egyaránt megérzik, s megvalósításához eszükkel, erejükkel hozzájárulnak.

ILLÉS ENDRE

Test és lélek

(TAMÁSI ÁRON LEVELEIBŐL)

A BARÁTSÁGRÓL

Az emlékek is házakban, szobákban élnek. Mint a barátainkkal — utcákon, autóbuszon találkozunk velük. Éttermekben, járdákon, színházakban, távoli városokban lépnek elénk, vagy éppen meleget ontó cserépkályháknál, nyári teraszokon, kórházak kertjében. Ott ülnek a vacsoraasztal mellett, s néha még széket is húznak maguk alá.

Nem is lehet másként. Hiszen az emlék előélete mindig egy ember, több ember, s mindig mi magunk is. Az emléknek csak emberi tulajdonságai lehetnek. Az emlék földi lény.

Sokszor írtam már Tamási Áronról, a könyveiről, az emberről, de időnként ismét és ismét rámtör az elmúló idő szorítása: még mindig nem mondtam el róla mindent.

Írómappámban őrzöm a végrendeletét, aláírásával. Személyi tulajdonom.

Íróasztalom egyik fiókjában a levelei.

Nemrégiben kihúztam a fiókot, s egyvégtében ismét elolvastam a csonka köteget. A csonkát, mert az 1945-ös budai harcok heteiben a szobámat aknatűz érte, ezer könyvem odalett, s az ő leveleinek is elpusztult a fele, legalább ennyi, s éppen az első évek, a barátkozás tanúi és pecsétjei. De sok minden megpörkölődött, elhamvadt a későbbiekből is, a bezúduló lövedékek és a légnyomás szeszélyei alakították sorsukat, akkoriban mindannyiunk sorsát.

Olvastam a leveleket, szinte hallottam a levélíró hangját, s eszembe jutott: írhatnék egyszer olyanképpen is róla, hogy őt magát szólaltatom meg az elfolyt évekről, örömökről, tervekről, bajokról, reményekről — a saját megelevenedő szavaival.

Egy mindkettőnknek nehéz évben, 1949-ben jelent meg *Kikelet* című kötete — ebbe írta ajánlásként: „e teremtett világon legjobb barátomnak".

Hogy mi a barátság?

A szavakkal alig megközelíthetőt kísérlem meg néhány emlékkel s ezekkel a levelekkel felidézni. Nem a ritka pillanatokat, az ünnepeket — éppen egy barátság hétköznapjait.

S közben felelni is szeretnék a többször nekem szegezett kérdésre: ugyan miért is építettem be életem felét egy könyvkiadó téglából épült falaiba?

Az örömért. A téglákért, melyekből közös munkával mégis épült valami.

Mintha a barátaiba, kortársaiba, írótársaiba akart volna kapaszkodni, segítsék meg, tartsák maguk között — Tamási Áron halála előtt három nappal egy nagy körképben még egyszer maga elé idézte az igazi társakat, s a félbeszakadó mű, a *Vadrózsa ága* utolsó lapján utolszor az arcukba nézett, megszorította a kezüket, s mindannyiuknak hagyott legalább egy mondatot, egy-két jelzőt, emlékeztető szót. Olyan emlékeket, amiket ő évekig őrzött magában.

Egy könyv megírására már nem tellett az erejéből. A *Bölcső és bagoly* megígért folytatását a Kútvölgyi úti kórházban tollba mondta feleségének. De ehhez a végső mutatványhoz, a körképhez, egy papírszeletkén jegyzeteket készített — a papírt, s rajta az írótoll utolsó vonásait ajándékba kaptam, tisztán betűzhető minden szava:

Kodolányi — tehetsége szikrázik, esze borotva

Illyés — hiúz-szemű, bessenyő ivadék

Féja — Dózsa prédikátor vezére

Lőrinc — műveltsége bokrából figyelő

Szabó Pál — bihari úrverő betyár

S hosszan folytatódik a sor, majd az emlékeztető szavakat — tollbamondás közben — elmés mondatokká bővítette. Csak példaképpen néhányat:

„Elmenvén tehát a Centrál kávéházba, ott találtam Kodolányi Jánost, kinek a tehetsége szikrázott és az esze mindenkit megborotvált. S ott találtam Féja Gézát is, a Dózsa tisztelendő alvezérét. És ott ült a bozót közepén Illyés Gyula, a bessenyő ivadék, akinek hiúz-szeme mindig és mindenütt azt figyelte, hogy miképpen lehetne megtartani ezt az országot, melyet Árpád hiúz-szemekkel szerzett nekünk. Illyés mellett Szabó Lőrinc, a műveltsége köpenye alól bírálgatott mindenkit. Ott zajongott Szabó Pál, *mint egy bihari úrverő hajdú*..."

De nem folytatom, Sárközi Györgynél szakad meg a sor a *Vadrózsa ága* utolsó oldalán.

Ilyen sűrű bozótban persze soha nem ültek az írók a Centrálban, a búcsúzó Tamási Áron rakta össze őket ilyenképpen.

Ketten maradtunk ki ebből a csoportképből: Németh László s én. Kimaradtunk, mert rólunk már előbb s valamivel hosszabban írt — kettős portrét: a kortárs írókkal ismerkedve „Legelőször Németh Lászlóval találkoztam, az ő szerény lakásán, ahol Gelléri Andor Endre is velünk volt. Még majdnem gyerekarcú fiatalember volt Németh László. Egy füzet fölött, mely előtte feküdt a terített asztalon, a gyümölcsfa szigorúságával beszélt. Nagy néha én is közbeejtettem egy-egy szót, hogy az ő előadásából egy kissé beszélgetés legyen, Gelléri azonban rezdületlen arccal hallgatott és figyelt."

Majd én kerültem sorra:

„Bezzeg egészen más volt a találkozásom Illés Endrével, aki abban az időben egy régi és nagynevű napilapnak irodalmi mellékletét szerkesztette. Amióta gondjába vette ezt a szerkesztői munkát, azóta minden lehető alkalommal zavarba hozott, mert a melléklet számára írást kért tőlem. Ez alkalommal is, egy csésze feketekávé mellett, nem győzött eléggé biztatni az írásra engem. Mialatt hallgattam őt, életemben először jutott eszembe, hogy bár az én kezem alatt is volna egy irodalmi melléklet, mert akkor én is szívemből biztatnám, hogy abba írjon. Így meg kellett elégednem azzal a bicegő ígérettel, hogy köszönöm, hogyne, írni fogok. Az ígéretem nem azért döcögött, mintha odázni akartam volna az írást. Inkább azért, mert az eszemben Bolyai János járt, aki a mértani vonalak költője volt. Hát olyan, gondoltam magamban, ez az Illés Endre is, hogy csupa költészet, de mértani vonalakban. Aznap este a Németh László prédikátori *mondatai kísértek* az ágyba, s az Illés Endre virágtermő vonalai mellett aludtam el."

Búcsúzó sűrítés a mi találkozásunk is — két beszélgetést, két várost és különváló éveket fogott egybe a „virágtermő vonalakkal".

A Baumgarten Alapítvány hozott minket össze: 1930-ban őt díjjal tüntették ki, én valamilyen jutalomfélében részesültem. Megbeszéltük, hogy másnap vagy harmadnap együtt ebédelünk. A Bristolban lakott, ott is találkoztunk, a szálloda Dunára tekintő, tágas éttermében. Az első percben észre kellett venni otthonosságát. Az étlapot éppen csak kezébe vette, de nem olvasta — a pincérrel mondatta el magának a frissen sült ételek sorát, igényt tartva rá, hogy a napi ajánlatokat és különlegességeket a pincér behatóbban jellemezze. De ezt a legkedvesebben tette, s nem felülről. Kolozsvárt szokott rá, a New York éttermében, Török Gyula és Hunyady Sándor rendelhették ugyanígy ebédjüket fiatal erdélyi mágnások s kolozsvári professzorok társaságában.

Pompás ételsort állíttatott össze, előtte szeszt kívánt, a húsokhoz megfelelő bort, a feketénél szivarra gyújtott, Regalia mediára.

Mindez szokatlan volt, kissé idegen is.

A magyar írók akkoriban lázadoztak, vagy sértettek voltak, kirekesztettnek érezték magukat, Karinthynak naponta egy krokit kellett írnia fennmaradásáért, Babitsot éppen megmentette a Baumgarten-kurátorság, Móricz félelmetes előlegekben fulladozott, Illyés már készült rá, hogy megírja *A kacsalábon forgó várat*, Tersánszky olyan szegény volt, hogy csak vidoran kacagott, Krúdynak óbudai kiskocsmákra és fröccsre tellett csupán — és Tamási a Bristolban ebédelt, s nyájasan tudakolta a főúrtól, kik ülnek még az étteremben rajtunk kívül.

Csak így érthető Bóka László ingerült verse az *Apollóban* — *Egy erdélyi íróra.* „Hol jártál, bolond, az ördögök föstöttek karikát szemedre, és epét okádott arcodra a megcsúfolt, tiszta ifjúság." A fenyegetés sem maradt el: „Vigyázz, eldübörög felette az Erdélyi Sors, útfélre vet téged, hűtlent."

A fenyegetést a *Magyar Hiszekegy* költője, Papp Váry Elemérné is elmondhatta volna, míg a „föstött" ige két „ö"-je sznob hajlamokról árulkodott. De Tamásit — kétségtelenül — kevesen értették.

Nem értették, hogy ebben az osztályokra, kasztokra, kiváltságokra szaggatott országban ő *egyenrangúnak* érzi magát mindenkivel. Amikor az IGE balatoni kongresszusán a díszvendéget és főpatrónust, Albrecht főherceget várják, és Supka Géza sorfalra ösztökéli az írókat, ő kijelenti: „Már harmincnégy éves vagyok, s még sohasem álltam sorfalat, s most már nem is akarom elkezdeni", majd cáfolnia kell, hogy különböző vakmerőségeket mondott a főhercegnek, „herceg úr"-nak szólítva őt: „Ez nem egészen igaz — írta a találkozást részletező cikkében —, mert nem hercegnek, hanem *királyi herceg úr*nak szólítottam, így találván helyesnek, s nem akarván az előttem szólókhoz csatlakozni, akik állandóan *Királyi Fenséget* mondtak."

Portréjából elhagyhatatlan vonás: ő mindenre igényt tartott, az egyenjogúság alapján, ami ebben az országban eléje került. A szegénység megrázó bajainak elsorolására, Bajcsy-Zsilinszky Endre szégyenletes tarpai választásának és megbuktatásának leleplezésére — de Baumgarten-díjából a bristolbeli ebédre is.

Alázatoskodó, sürgő hívei később *Fejedelem*nek nevezték, még olyan kiváló művész is, mint Török Erzsi, az énekesnő. Ezt viszont nem érdemelte meg.

Rátarti volt. Kevés szavú.

A franciák ismerik igazán ezt az alkatot — a normandiaiak ilyenek: hódítók és óvatosak. *Conquérants et prudents.*

Hogy miről beszélgettünk ott a Bristolban? Már csak egy magnószalag idézhetné vissza. A terveinkről, a barátainkról, az országról, az irodalomról, az elszakítottságról, a jövőről. Már nem voltunk egészen fiatalok, egyikünk sem gombolkozott ki könnyen. Mégis évek múlva is emlegettük ennek a találkozásnak — első beszélgetésünknek — jó melegét. „Virágtermő vonalak"-ról írt halála előtt is, elválasztva akkori szavaink hőfokát Németh László előadásának „gyümölcsfa szigorúságától".

De amikor novellát kértem tőle vasárnapi mellékletem számára — az *más* találkozás volt. Jóval később történt, s nem is Pesten. Megbíztak a *Vasárnapi Újság* szerkesztésével, s én írótábort gyűjtöttem magam köré, kortársaimat s fiatalokat, Tamási Áronért Kolozsvárra utaztam, szerződéssel. Akkor tréfált meg Áron *I. G.* versesfüzetkéjével, a *Hősökről beszélek* cíművel. De ez már „más történet", s Illyés Gyula portréját rajzolva, ott el is mondtam.

Ideje, hogy végre elővegyem a leveleit.

A sor eleje mint már elpanaszoltam — elpusztult. A megmaradtak közül az elsőt *1940. március 13-án* írta.

S mi volt addig?

A három *Ábel*-kötet.

Az *Énekes madár* pesti és kolozsvári bemutatója.

A *Jégtörő Mátyás.*

A *Tündöklő Jeromos,* Pesten is, Kolozsvárott is.

A *Szülőföldem* nagy élménye.
Levelek, levelek. Kritikák, kritikák.
S a megmaradt első levélben rögtön egy „nehéz ügy" előrevetett árnyéka.

MAGYARI RÓZSAFA

Kezdjük ezt a „nehéz ügyet" magával a levéllel:

Kolozsvárt, 1940. március 13.

Kedves jó Bandi!

Némi közéleti és szerkesztői munkálkodás után ismét visszatértem a hűsítő forráshoz, de sok eredménnyel még nem dicsekedhetem. Belekezdtem egy regény megírásába, de ki tudná azt megmondani, hogy lehet-e könyv belőle! Én csak törekedni tudok erre, de ahogy van hadiszerencse, úgy van szellemi szerencse is.

Képzeld el azt a régi magyar időt, melyben a pogányságból való áttérés történt a kereszténységbe. Jellegében ez lenne regényemben. Természetesen mai hősről van szó, s a mai székely világról. Azt kéne megírnom, hogy egy fiatal férfiúból ember legyen. Ez így elég ügyetlen dolog, s ha jól meg tudnám magyarázni, talán nem is kéne regényt írni.

Már mikor túl voltál rajta, akkor hallottam betegségedről. Most annak örvendek, hogy teljesen jól vagy. Gondolom, dolgod is van éppen elég. Abban reménykedem, hogy könyvnap idején, akár regény nélkül is, látni fogjuk egymást. Első nap szégyellni fogom magam, de aztán nagyon jó lesz.

Szeretettel köszönt és ölel mindig jó barátod

Áron

Amire levelében céloz: „közéleti és szerkesztői munkálkodása" a kolozsvári *Ellenzék* új mellékletének, a *Vasárnapi Szó*nak szerkesztése volt. Itt jelent meg — 1939. október 15-én — programadó vezető cikke, a *Nemzedéki vallomás*. Ugyanitt néhány emlékezetes írása: a *Szellemi őrség*, a *Jégtörő gondolatok*, s a leghatározottabban fogalmazott *Még csak egyet szólott a kakas* — ebben írja az erdélyi, s általában a magyar közéletről: „Sok jó és emlékezetes részletmunkát végeztünk" (a Vásárhelyi Találkozóra célzott). De ez az új írás továbblépés: „Közben azonban rájöttünk — célunk már nem az, hogy beteges tüneteket gyógyítsunk; hogy jobb belátásra bírjuk a szellemi úri rendet; hogy külső és belső sérelmeket gyógyírral bekenjünk. Új épületet akarunk: alapzattól a tetőig."

A tervezett regény, mely közben formálódik benne, sőt levele szerint meg is kezdte: a *Magyari rózsafa*. Az a Tamási-regény, az egyetlen, mely csak egyszer jelent meg, s új kiadása alig képzelhető el. Történelmi, társadalmi tévedés. Alapsérelme: a Gessler-kalap. De a felelet nem Tell felelete, hanem egy irrealitásba bicsakló Robin Hood-történet. Ellenkezőjére fordítja itt, amire fiatalon, remeklő novellájában, az *Erdélyi csillagok*ban felesküdött.

Levelében is érzékelteti, nehezen birkózik vele.

Eltelt egy év. Több levele hiányzik ebből az évből. Úgy emlékszem, a regényről hallgat.

És márciusban, már 1941-ben, váratlanul megérkezik a *Magyari rózsafa*, megejtő címével, csaknem befejezve. Mohón, éjszaka olvasom, egy ideig a gyönyörűségtől megdobbanó szívvel, hiszen ilyen mondatok ütnek meg minduntalan: „Harsány tavasz lett hirtelen. — Hajnalban nincsen semmi az ágakon, s reggel már kiverődnek a rügyek. Pattognak, mint a csók, s közben feszül örömében a fa. — Mint színes golyókkal, úgy kezdett lövöldözni a madarakkal a tavasz."

Olvasom, olvasom, s hamarosan meghökkenek. Erősödik a szorongásom — ezt az írást nem szabad megjelentetni. De hogyan közöljem vele? Ilyen súlyos közlésre a levél alkalmatlan. Le kell utaznom hozzá, Kolozsvárra.

Hosszan beszélgetünk-vitázunk a regényről, s hiába.

Azért is hiába, mert már elküldte Zilahy Lajos hetilapjának, a *Híd*nak is közlésre. Már el is fogadták. Üstökön ragadták a szenzációt, már ki is fizették, gavallérosan, egyösszegben.

Csak annyit sikerült elérnem: nem folytatta. Úgy fejezte be, mint Móricz Zsigmond az első világháború kitörésekor az *Élet a keresztent* a *Nyugat*ban — hirtelen vonórántással, néhány bekezdéssel. Ilyen félbehagyott regény a *Magyari rózsafa* is.

De a *Híd* folytatásai után a Kiadó sem térhetett ki a megjelentetése elől — s megjelent egyszer, 1941 nyarán.

Két évvel s néhány hónappal halála előtt, 1963 decemberében írja majd Mátraházáról: „Hát ebből a világból, ahol a nagy hó s fölötte a napfény biztat, ilyen sok gondot írtam baráti szívednek. Dehát, ha nem is volnál azon a helyen, ahol vagy: kinek írhattam volna másnak, mint Neked, akivel való hosszú barátságomnak az egén még bárányfelhők is ritkán voltak."

A *Magyari rózsafa* ilyen bárányfelhő volt barátságunk egén.

VITÉZ LÉLEK

Közben a budapesti Nemzeti Színházban bemutatták új darabját. Magam is ott ültem a kritikusok zsöllyesorában harmadik színdarabjának, a *Vitéz lélek*nek egykori bemutatóján, az *Erdélyi Helikon*ba szándékozván tanulmányt írni róla. Szomszédom, a tekintélyes, kedves, idősebb kritikus, különben a fiatalok őszinte barátja (s miért ne áruljam el a nevét is — Schöpflin Aladár), szeretettel, aggódva kérdezte tőlem az első felvonás után:

— Színház ez?

Mit is felelhettem volna? Nem. Nem a megszokott, ismerős, régi színház. Az a mélyebbről feltörő, ősi színjátszás ez, mely nem ügyesen bonyolított mesével, tetszetős, hatásos felvonásvégekkel, vagy éppen a nemzeti mélabú nagy tablóival fejezi ki magát — másként színház ez.

Igazán nagy elbeszélőink közül Móricz Zsigmond színpadi próbálkozása nemegyszer szárnyaszegettség, sűrű indulatai legtöbbször nem tudnak átlobbanni színpadi akciókba. De Tamási darabjait hallgatva felvillanyozó öröm, hogy hősei milyen könnyű léptekkel járnak a színpadon, mondanivalója milyen merész szárnyalás, bonyolult jelképei egyszerre szólnak szívünkhöz és agyunkhoz — és olyan a dialógusa, mint a lángnyelv hajladozása vagy a madár sebes villanása.

— Te igazán érted? — kérdezte kedves, legkedvesebb kritikustársam.

Nem mosolyogtam a kérdésén. Ez a *Vitéz lélek*, melyről írni készültünk, talán a legmerészebb színpadi Tamási-írás, mind közül. A hős a vissza-visszatérő feladatot kapja írójától: sorsában ne éljen külön a test és külön a szellem — teremtsenek együtt egy jobb világot.

Tanulmányom megjelent az *Erdélyi Helikon*ban, mintegy bevezetője volt a kolozsvári bemutatónak. Ezt az írást köszöni meg a következő levélben:

Kolozsvárt, 1941. március 22

Kedves Bandi!

Bensőséges érzéssel köszönöm Neked azt az emberi melegséget és megbecsülést, amely darabomról szóló írásodból is árad, s amellyel ügyeimre is figyelsz.

Örömmel veszem tudomásul, hogy a német fordítások ügyében sikerült rendezni

a dolgot. Fontos ez, mert másfelé forrás lehet a német szöveg. Éppen azért nem volna haszontalan dolog, ha minden egyes esetben elküldenék a Révaihoz a fordítás szövegét, hogy ti ellenőrzés céljából valami kiváló embernek megmutassátok. Amennyire ez lehetséges, erősen kézben kell tartani a dolgot, mert itt a hibák esetleg azt eredményezik, hogy a könyveim Európában nem tudnak terjedni, ami ugyan nem baj, ha el sem kezdtük, de nagy baj, ha már elkezdtük.

Tegnap volt a Vitéz lélek *itteni bemutatója, mely ünnep volt számomra. Az előadás darabosabb, de emberibb és hatásosabb volt, mint a Nemzeti Színházban. Este azt mondta Kovács Laci, hogy darabom bé fogja járni Európát; s bé is járná, ha tőle függne. Most már, miután könyvben van mind a három darab, szeretnék egy rendes színpadi kiadóra szert tenni, aki megpróbálja, amit lehet. Ebben, kérlek, tégy lépéseket. Hetekkel ezelőtt írt nekem Dr. Nágel Lajos színpadi kiadóvállalata, Zárda utca 32., s kérte tőlem a darabot, mivel külföldről megkeresést kapott. Arra is vállalkoznék, hogy lefordítsa a darabot, ha valami megegyezést tudnánk létesíteni. Telefonálj neki, vagy keressetek meg egy más kiadót, s érdekeimet tekintve, próbáljatok megállapodást csinálni.*

Befejezésül újból köszönöm kedvességedet s meleg barátsággal ölel

Áron

KI A NAGYVILÁGBA

„Darabom bé fogja járni Európát, s bé is járná, ha tőle függne."

Erre vágyott komoly belső indulattal — Európára. S ennél is többre: a nagyvilágra. Hír és dicsőség sarkallta? Ez is. De más is, több is.

Nagy, hármas beszélgetésekre emlékszem, többnyire a Szabadság téri Florenc kávéházban — harmadik társunk Illyés Gyula volt.

Illyés lángolt:

— Hírünk a világban riasztó... Számot kell vetnünk azzal, hogy amikor ezeréves múltunkat emlegetjük, a külföld ajkán elnéző mosoly jelenik meg: melyik nép nem ezeréves? S mi érdem van abban?

És:

— Párizsban egyszer belekeveredtem egy vitába: lengyel, bolgár, cseh, horvát diákok vitatkoztak, melyikük nemzete védte meg a nyugati kereszténységet a barbár kelettől? Mindegyik védte, de mind elsősorban önmagáért. Ezt a nyugat éppen olyan jól tudja, mint mi.

És még hevesebben:

— A vendégszerető és szabadságot dédelgető, lovagias és deli helyett nyugaton a magyar név korcs, sunyi, hazug, gyáva és hatalmaskodó, kérkedő és műveletlen népegyveleget idéz. Nyugat nem egy népének tudatában mintha a román lényegesen műveltebb és rokonszenvesebb, a szerb vitézebb és költőibb, a cseh szívósabb és megbízhatóbb volna nálunk. Így áll a dolog.

És végül:

— Irodalmunk nem tudott érdeklődést kelteni, elsősorban a hírünk miatt. A szomszédos államok minden valamirevaló írójukat sietve menesztették dísznek és csalogatónak. És mi? A magyar gondolatot kik képviselték? Hány tehetség volt közöttük? Sikeres regényíróink nagy része arra volt jó, hogy az ember belepiruljon magyar mivoltába, ha azoknak köszönhette a figyelmet. Hírnevet s megbecsülést a magyar szakmunkások, a bányászok, a kubikosok szereztek az országnak tudásukkal, megbízhatóságukkal, csak ők, s két zenész.

— És Petőfi? — kérdezte Áron.

Tördöfésnek szánta.

De Illyés barátian átfogta Tamási csuklóját.

— Az oroszok között. A hatvanas-hetvenes években olyan népszerű volt, hogy a forradalmár költők merészebb verseiket, mint fordításokat jelentették meg Petőfi nevével. De választották álnévnek is: Engem egy ilyen adat sodort oroszországi utamon egy napra abba a boldog hiszembe, hogy Petőfi mégsem esett el Segesvárnál.

Pontosan és hitelesen idézhettem Illyést, mert beszélgetéseinket — heves lángolásait — utóbb részletesen kifejtve megírta és meg is jelentette, ezekből az írásaiból idéztem.

Áron megmeredve, ellenkezve, dacosan hallgatta őt. Végül is egyetértettek: *ki kell törni.* De nem akármivel, s nem akárhogyan. Áron bízott magában. Ezek a beszélgetések jelentkeztek vággyá és akarattá formálódva leveleiben: a főtéma mindig a kitörés — a hazai terjeszkedés szinte csak mellékdallam.

Örült, nagyon örült, hogy megjelentetem minden novelláját egyetlen, vaskos kötetben — a *Magyar Ezeregyéjszakát*, ahogyan Féja írta. De a német, olasz, cseh, hollandus kiadásokról mégis több szó esik leveleiben. Nem titkolhatta, hogy ezek izgatják igazán. S alig titkolta, hogy Bókay János, a Kiadó vezérigazgatója, aki akkoriban olyan sikeresen ügyködött darabjaival német és olasz földön, nem segítette a Kiadó nevében sem az ő darabjainak sorsát, hanem színházi ügynökökhöz utasította. Igaz, ő is így kezdte — csitítgattam Áront.

Következzék hát hat levél a főtémával s az erősödő mellékdallammal. Ehhez a „mellékdallamhoz" magyarázó jegyzetként: *Összegyűjtött novelláival* egyidejűleg állította össze *Téli verőfény* című kötetét — hogy tanulmánya, a *Mikes Kelemen*, s útirajza, a *Hazatérés* belekerüljön-e a *Verőfény*be, tanácsomat kérte.

Kolozsvár, 1941. XII. 22.

Kedves Bandi!

Nagyon melegen köszönöm, hogy kéréseimet elintézed. Várom a Szűzmáriás királyfi*ra vonatkozó német híreket; közben Olaszországból is azt írták, hogy az* Ábel *további kiadását nem engedélyezték. (Magánember írta.)*

Amikor Veled beszéltem, másnap Bókay közölte, hogy a színdarabok ügykezelését a Révai *nem vállalja. Gondolom, Bartschot fogom arra kérni: ha megtennéd azt a szívességet, telefonáltass oda, hogy megállapodás végett írjanak nekem.*

Egyben a következő kérésem van: a darabom német fordítója kérte tőlem a Szűzmáriást *és a* Szülőföldem*et: küldesd el neki. (Címe: Dr. F. Klein-Krautheim, Magdeburg-Südost, Postschliessfach 16.)*

Most szedem össze novellás-könyvem anyagát. Két olyan írásom is lenne benne, mely nem novella. (Mikes Kelemenről levél és a Hazatérésről *szóló vallomás. Te mit gondolsz: belekerüljenek-e?)*

Ezideig az én új darabom igen kezdetleges állapotban van. Talán nem is vállalkozom arra, hogy idéni bemutatást ígérjek, hiszen nem akarom elsietni: így legalább később bukik meg, ha az a sorsa.

Igen csendes és korszerű karácsony lesz számomra. Egy kissé csodálom is, hogy ezekben az időkben nem tiltják be az ilyen ünnepet.

Minden jót kívánok Neked, Bandi; s ha addig nem írnék, nagyon értelmes és vígabb új esztendőt.

Meleg szeretettel ölel

Áron

Kolozsvárt, 1942. január 26

Kedves Bandi!

Megkaptam nagyon kedves leveledet, melyet január 17-én írtál; s a január 21-i hivatalos levelet is. Köszönöm, hogy a függő kérdésekre nézve részletesen tájékoztattál engem, s hogy intézkedni szíves voltál. Ami a hivatalos levélben felvetett ügyet illeti, örömmel veszem tudomásul, hogy a közölt feltételek mellett az Ábel-*trilógia hollandus nyelven meg fog jelenni. Kérek, kösse meg a* Révai *a megállapodást.*

A magam részéről csak annyit szeretnék ehhez a dologhoz hozzáfűzni, hogy az Ábel az országban *című második kötetnek a* javított *kiadása szolgáljon a fordítónak szövegül, s hogy a fordítást valamilyen módon ellenőrizni kell. (Benedek Marcell ebben az ügyben segítségünkre lehet, mert neki tudtommal van alkalmas hollandus ismerőse.)*

A második kötet javított szövegére vonatkozólag bizonyára tudod, hogy az egykori egybefoglalt könyvnapi kiadás alkalmával bizonyos húzásokat csináltam, s azóta ezeknek a húzásoknak figyelembevételével jelenik meg a könyv. Tehát ne a régebbi példány jusson a fordító kezébe, hanem az újabbak közül egy. Egyébként ez a fordító azt is közölte velem, hogy a Szűzmáriás *további kiadása valószínűleg vallásos tartalma miatt szünetel.*

Ha már a fordításoknál tartunk, még azt is szeretném tudni, hogy az Ábel *megjelent-e cseh nyelven? S ha igen, szeretnék valahogy egy példányhoz hozzájutni.*

Egészen meghatott, hogy olyan szeretettel érdeklődtél a novellás könyvem iránt. A Céhnél mostanában már kezdik szedni a novellákat. Ha az anyag már az itteni megjelenése előtt kell a Révai*nak, akkor gondoskodom arról, hogy meg is kapjátok. Amiket írtál, azok mind benne lesznek a könyvben, kivéve a* Hazatérés *című írást, melyről mégis úgy vélem, hogy nem ebbe a könyvbe való. Annak a könyvnek a számára tartogatom, amelyet* Szellemi őrség *címén szeretnék összeállítani, s amely komolyabb természetű cikkeimet és előadásaimat tartalmazná.*

Kovács Laci közölte velem, hogy a Révai*ban, illetőleg Benned és Pistában bizonyos hajlandóság volna arra, hogy a jövő könyvnapra összes novelláim egy kötetben megjelennének. Ez gyönyörű volna! Lenne úgy 600 oldalas könyv, melyet szépen és olcsón kiadni nagy öröm volna számomra. De akkor mindenféle módon ki kellene emelni a könyvet. A tavaly úgyis az volt a közhangulat, hogy kevesebb, jelentősebb és olcsóbb könyvnapi könyveket kell kiadni.*

A dolog csakugyan úgy áll, hogy az idővel és a végzett munkával egyelőre nincs arányban az anyagi siker. Természetesen boldog vagyok, hogy szerényen és függetlenül azért eléldegélhetek abból, amit írással keresek, hiszen ez minden baj mellett a legnagyobb ajándék. Nekem azonban lelkileg nincsen módom arra, hogy a hajlás vagy engedmények árán szaporítsam jövedelmemet, ami pedig nem volna túlságosan nehéz, ha egy kissé behunynám a meggyőződésemet.

Illyés Gyula csakugyan itt volt, sőt tíz napot együtt töltöttünk a Gyilkostónál, Marosvásárhelyen és a vonaton. Nagyon örvendettem ennek az együttlétnek, s nagyon élveztem, amikor azt mondta, hogy a Révai *most gazdaggá tette őt, s még engem is elgondoz két hétig pénzzel, ha vele megyek.*

Ő is rendes, tusakodó ember; félek azonban, hogy vagy lelkileg vagy egészségileg nem fogja sokáig csinálni a szerkesztést, illetőleg ilyen okok miatt ott fogja hagyni, amiből az irodalom számára nagy baj származnék. Ezért megígértem neki, hogy erdélyi gondozója leszek a Magyar Csillag*nak, de másfelől nektek is támogatnatok kell őt, főleg lelkileg. Ma, amikor a kofaság az irodalom berkeiben is hangot kapott, jóízlésű embernek nehéz a poszton állni, de talán annál nagyobb kötelesség.*

Természetesen gondolkozom regényen is, de jövő ősz előtt ilyent nem ígérhetek. Ha a felvetődött tervek sikerülnek, ez az időpont nem is lesz késő.

Most pedig abban a reményben búcsúzom Tőled, hogy egészséges és vidám vagy. Nem is szabad hagynunk magunkat, mert soha a szellem irányítására és a szellemi működésre nagyobb szükség nem volt, mint manapság.

Minden jót kívánok Neked, s a legmelegebb szeretettel ölellek híved és barátod

Áron

(Közbevetett jegyzet: *Pista* — Bertalan István, közgazdász, a Révai Irodalmi Intézet igazgatóságának tagja. — Illyés Gyula „gazdagsága": az akkoriban megjelent *Koratavasz* írói tiszteletdíja.)

Kolozsvárt, 1942. február 12.

Kedves, jó Barátom!

Köszönöm szerető leveleledet, mellyel igazi örömet szereztél nekem. A könyv bizonyára szép lesz; számomra pedig emlékezetes és elgondolkoztató, hiszen ebben az esztendőben éppen húsz éve annak, hogy a legelső novellámat megírtam s megjelent nyomtatásban. A címen is gondolkoztam, de még nem döntöttem. Ennek a néhány sornak nem is az a célja, hogy most érdemben írjak; inkább az öröm kifejezése. Rövidesen majd részletesen írok. Katona-dolgom most függőben áll, de reményteljesen.

Örvendenék, ha jól éreznéd magad, Bandi. Ezt kívánom Neked, s a legmelegebb szeretettel s barátsággal ölellek

Áron

Kolozsvárt, 1942. március 2

Kedves Bandi!

Köszönöm kedves leveledet, melyet 27-én írtál, s amelyben részletesen tájékoztattál a könyvnapi novellás-kötet ügyéről.

Azt is közölni akarom Veled, hogy a katonaságtól felmentettek, elég súlyos szívbetegségem miatt. Hosszas eljárás volt, s négy-öt vizsgálaton kellett keresztülmennem, amelyek mind nagyon komolyak voltak.

A hollandus dologban jött hozzám egy levél, melyet mellékelten megküldök, tájékoztatás és hasznosság céljából. Bizonyára ugyanaz a kiadó, amelyikkel a szerződést megkötni készül a Révai. A fordítás ellenőrzéséről azonban majd idejében gondoskodnunk kell.

Egyéb dolgokról majd személyesen beszélünk.

Várom, kedves Bandi, szíves válaszodat és meleg barátsággal köszöntlek

Áron

Kolozsvárt, 1942. március 16

Kedves Bandi!

Végtelenül örvendek, hogy sikerült elintézned katonai ügyedet. Civil helyeden még a magyar ügynek is többet használsz. A március 6-iki leveledre azért nem válaszoltam rögtön, mert az anyagot kezdtem válogatni s egy kicsit örömömben is elengedtem magam, hogy ez a kedves könyv most már csakugyan meg fog jelenni.

Hálásan köszönöm Neked, hogy ennek a könyvnek a sorsát és előkészítését annyira szíveden viselted és sikerre vitted. Ez tényleg a legszebb és legkielégítőbb megoldás.

A címre vonatkozó véleményedet elfogadom. A rövid bevezetőt és a fénykép dolgát talán úgy kéne megoldani, hogy írnék egy rövid vallomásszerű rajzot: egyetlen oldalra terjedőt, kisebb betűvel szedve. Ez egy négyoldalas és különálló propaganda melléklet harmadik oldalára jönne. Az első oldalra kerülne a kézaláírásommal a Nagy Imre művészi rajza, míg a hátsó negyedik oldalra összes műveimnek a jegyzéke, feltüntetve a kiadásokat és az eladott példányszámot. Ez a kis melléklet az összes novellákkal együtt kerülne forgalomba, de a többi eladásra kerülő könyvhöz is lehetne mellékelni. Ilyent a külföldi kiadók rendszeresen csinálnak, hiszen láttad a Szűzmáriás német kiadásával kapcsolatban. De a miénk művészibb lenne és komolyabb: már a művészi rajz és a szöveg miatt is.

A darabom felújítása [Énekes madár], tegnapelőtt, elég jól sikerült. Persze, nagy ellenkezések nélkül engemet sohasem lehet elsózni, de a darabnak lelkes hívei is egyre szaporodnak.

Most szeretném megírni új darabomat a Nemzeti Színház *számára, hogy májusban személyesen fölvihessem. Akkor nyugodtabban tölthetném Pesten a napokat. Jó egészséget és erőt kívánok Neked, Bandi! Szeretettel ölel*

Áron

Kolozsvárt, 1942. április 17

Kedves Bandi!

Küldöm a hátralévő kéziratokat s a bevezetőt. Ha ez nem is sikerült a legjobban, a célnak megfelelő s némileg bizonyára érdekes is. Sürgönyödből úgy vettem észre, hogy késleltettem a nyomdát, amit nagyon sajnálok. A címlapot nagyon szeretném látni; s kérdés, hogy milyen betűket jobb a címlapon használni. A novellák tartalommutatójában tüntessem fel az írás helyét és idejét? Ha azonban jónak látod, ezek kerüljenek oda a novellák alá is.

Szeretném tudni, hogy hány példányban nyomják a könyvet. Gondolom, jó lenne azoknak a novelláknak a szedését félretenni, amelyek korábbi Révai-köteteimben nem voltak benne, mert megtörténhetik, hogy amikor ez a gyűjtemény elfogy, visszatérünk a külön kötetekhez.

Köszönöm gondosságodat és sok kedvességedet, Bandi! A hírt is, mely az „Énekes madár"-ral kapcsolatos. Isten tudja, addig mi lesz még!

Nagyon melegen ölel

Áron

GEOMETRIA ÉS LÍRA

Csak Bartók Béla levelei olyan tárgyilagosak, mint a Tamási Áronéi. De a geometriába néha mégis betör a líra — Bartóknál is, amikor egyik levelében, hosszú évek barátsága után, váratlanul felajánlja Szigeti Józsefnek, ezentúl tegezzék egymást — ilyen váratlan líra Tamási Áron levele is összegyűjtött novelláinak megjelenése napján: „olyan, mint őszi este a csendes tűzhely, ahol magányosan rágyújt az ember és elgondolkozik".

És megható, mennyire szereti a zöld színt: ellágyulásában is rögtön közli, zöldet kívánt volna a borítóra. Telhetetlenül, mert akik őrzik még ezt a könyvet, tudják: a belső előzék két oldala sötétzöld.

Geometria és líra?

Most villan át rajtam: hiszen ő jellemzett így engem.

Kolozsvárt, 1942. május 18

Kedves jó Bandi!

Tegnap megkaptam kedves leveledet és a könyvet. Nagy hálával köszönöm Neked, hogy oly szeretettel és önzetlenül juttattad napvilágra ezt a könyvet. Különös érzés volt, húsz év novella-termését együttlátni. Más könyveimnek legfeljebb a megírása hagyott nyomot a lelkemben; ez az első könyv, aminek a megjelenése meghatott és elgondolkoztatott. Húsz év mégis hosszú idő! S ennek az időnek javaértelmét összegyűjtve látni, az olyan, mint őszi este a csendes tűzhely, ahol magányosan rágyújt az ember és elgondolkozik.

Nagyon szépnek találom a könyvet, különösen a szedését, művészi beosztását. Látszik rajta és benne a szeretet, amellyel készült. Egyszer arra gondoltam, ahogy ma ismét nézegettem, hogy vajon milyen lett volna, ha a sarok-vászon után kék, vagy méginkább zöld borító-lapot tétettél volna rá?

Ha a könyv sorsára gondolok, különböző érzéseim vannak. Irodalmilag bizonyára sikere lesz, a közönség előtt nem tudom. Erre nagyon kíváncsi vagyok. Mindenesetre a hirdetésekben és a reklámban ki kell hozni, hogy húsz év munkája.

Mindezt különben majd személyesen megbeszéljük. Amit írtam, azt is megmondhattam volna, azonban annyira meghatott szereteted, hogy néhány sorban ennek a meghatódásnak kifejezést kellett adnom.

A pénzt megkaptam. Csak csütörtökön érkezem, így péntek délben kereslek fel. Addig is a legmelegebb szeretettel köszönt

Áron

CSALÓKA SZIVÁRVÁNY

Ismét a csalóka remények: *kitörni, kitörni.* Magát a darabot, a *Szivárványt*, 1942 októberében játsszák először Budapesten, a Nemzeti Színházban, majd 1943 januárjában Kolozsvárt.

Az én drámám, melyről szó esik a levelekben, a *Méreg.*

Farkaslaka, 1942. szeptember 5

Kedves Bandi!

A cseh-könyveket még annakidején megkaptam s folyton készültem arra, hogy kedvességedet, melyet leveledből is éreztem, megköszönjem. Igen sokszor gondoltam Rád, de a levél elmaradt, sok dolgaim és rossz egészségem zavaraiban. Most sem vagyok a legjobban. Remélem mégis, hogy karácsonyra tudok valamit írni a Révainak.

Néhány nap múlva innen Kolozsvárra megyek, majd október második felében Pestre is. Örülnék, ha Te jól éreznéd magad s ha megelégedésedre tudtál volna dolgozni, amióta nem találkoztunk.

A legmelegebb szeretettel ölel

Áron

Kolozsvár, 1942 december 15

Kedves Bandi!

Mindenekelőtt bocsáss meg, hogy gépen írok Neked: valami úgy beléütött a jobb kezembe, hogy egyidő óta nehezemre esik a fogás.

Amióta hazajöttem, azóta készülök Neked írni. Meg akartam köszönni sok és szeretetből fakadó figyelmedet, mely mai körülmények között különösképpen jól esett. Mivel azonban napról-napra késtem ezzel a levéllel, olyan ügyek is gyűltek kezem alá, melyekről nemcsak írni akarok, hanem amelyekkel kapcsolatban a Te megítélésedre és segítségedre van szükségem.

Itt van elsőnek a német színpadi kiadó és az Énekes madár *fordítójának levele. Feleségem ezeket lefordította nekem, s így tudom, hogy milyen kérdésekről van szó. Az idegen nyelv miatt azonban lehetetlennek tetszik, hogy én ezt az „ügyvitelt" rendesen végezni tudjam; de ha tudnám is, nagyobb gyakorlat és körültekintés kell ehhez, mint amekkora nekem van. Ezért az a kérésem Hozzád, hogy a* Révai *mégis vállalja el ezeknek ügykezelését. Ha ez lehetséges volna, akkor a német kiadót és fordítót egyaránt értesíteni kéne, hogy ez üggyel kapcsolatos minden dologban a Révai Irodalmi Intézet képvisel engem. Ha nem lenne lehetséges, akkor tényleg színpadi kiadóhoz kell fordulnom, vagy abba kell hagynom az egészet. (Tudod véleményemet, hogy a németeket amúgy sem nekem találták ki.)*

Arra az esetre, ha a Révai *vállalná ezt a képviseletet, az a véleményem, hogy szerződést mindig csak egy műre lehet kötni; másik két műre pedig határidőre*

lehetne opciót biztosítani. Ilyen szerződést azonban, amilyent küldtek: amely (ha jól értettem) örökidőkre biztosítja neki a jogot, s a formaságok szempontjából is úgy kezel, mint német szerzőt, nem fogadhatunk el. (Német törvények, beiratkozás a német szerzők egyesületébe, stb.) Joguk csak német nyelvű elhelyezésre és előadásokra szólhat, mert ha egyszer eszünkbe jutna az angol vagy a japán elhelyezés: mi közük nekik ehhez!

Azt írják, hogy az Énekes madár *szövegén változtatásokat csinálják. Mindenesetre írják meg, hogy művészi észrevételeik vannak-e, vagy világnézetiek; s milyen változtatásokat gondolnak. Az is eszükbe jutott most, hogy előbb a* Csalóka szivárványt *szeretnék. Ebbe belemegyünk, de a szerződésben határidőt kell kikötni, s aláíráskor esedékes előleget. Különben nem olyan céltudatosan csinálják, mint a hadvezetést.*

Most itt van a mi kedvesebb ügyünk, a Csalóka szivárvány *kiadása. A Szépmives Céh szedésének korrektúráját ma megcsináltam, így a jövő hét végére várható a könyv. Ha ez a könyv már meglesz, amikor a* Révai-*kiadás korrektúráját csinálni kell, akkor ennek a könyvnek a szövege legyen irányadó. (Két-három helyen tér el, egy-egy utalással, vagy szóval a* Révainak *átadott kézirattól.)*

Szeretném a darabot abban az antilop-kötésű kis formában, mely annyira tetszik nekem. Nekem tényleg nagyon tetszik az a kis formátum: úgy érzem, olyan dologra való éppen, mint az én színdarabjaim. Képzelődésemben nagy örömmel látom azt a tíz üdítő és nevető könyvecskét, melyek tíz színdarabomat tartalmazzák. (Remélem, Isten hagy számunkra, akiknek még dolgunk van, a végzeten egy kicsi nyílást, melyen kisurranhatunk a békés és építő jövőbe.) S még azt akarom mondani, hogy dönts olyan forma mellett, mely legjobban szolgálhatja az elsőrendű szempontokat.

Írjak még valamit arról is, hogy mit dolgozom. Írtam és felolvastam a „népiség"-ről egy előadást az itteni egyetemen. Ez meg fog jelenni karácsonykor, két helyen is. (Küldeni fogok belőle.) Vállaltam egy karácsonyi cikket a Magyar Útba; *most írok szilveszter estéjére egy novellát a Rádióba, egy másikat a* Forrásba; *s meg kell írnom február elejére a Kisfaludy nagy-gyűlésre a székfoglaló novellát.*

Ezeket a regény előtt mind el kell végeznem, hogy semmi se zavarjon. Így még jobban remélem, hogy sikerülni fog rendes dolgot írni a témából, mely kedves előttem.

Darabom itteni bemutatója január második felében lesz, minden valószínűség szerint Kiss Ferenccel. A tiédet azonban, kedves Bandi, jobban várom, mint ezt. Írd meg majd nekem, hogy mikor lesz, mert csakugyan szeretnék ott lenni.

Az itteni fiatal írók végre kiadtak egy könyvröpiratot. Önállóságra törekszenek, ami nagyon helyes. Az alap, amelyen állnak, még nem világos előttem, de remélem, hogy művekkel majd sikerülni fog világossá tenni.

Ezekután, kedves Bandi, a Feleséged kezét csókolom, Téged pedig a legmelegebb szeretettel ölel híved és barátod

Áron

Kolozsvár, 1943. január 13

Kedves Bandi!

Megkaptam mind a három leveledet: kettőt december végéről és egyet január 7-ről. Nagyon szépen köszönöm részletes értesítéseidet, melyek irodalmi vonatkozásúak; s igen hálás vagyok személyes közléseidért.

Valamelyik újságban azt olvastam, hogy 22-én lesz a darabod bemutatója; ma viszont úgy látom, hogy 20-án. Már azon gondolkoztam, hogy miképpen mehetnék fel 22-re. Ha azonban 20-án lesz, akkor egybeesik az én kolozsvári bemutatómmal s így csak később láthatom. Február elején mindenképpen Pesten kell lennem, mert 7-én lesz a Kisfaludy Társaságban a székfoglalóm.

Mindenekelőtt, kedves Bandi, azt kell megírnom Neked, hogy a Csalóka szivárvány *köteteinek mennyire örültem! Nemcsak kedvesek és szépek, hanem a szedésük is gondos és kellemes. Ezekkel a könyvekkel igazán kárpótoltatok minden bosszúságért, ami a próbákon és az előadás alkalmával ért. Ha valaki, én igazán nagy megértéssel és együttérzéssel olvashattam, amit a Te darabod próbáival kapcsolatban írtál. Mégis úgy érzem, hogy Te a színházban is fogsz elégtételt kapni. A Vígszínház nem szokta rossz előadásban bemutatni a darabokat. Mindenesetre nagyon kíváncsi vagyok a darabra és az előadásra egyaránt. Talán rövidesen értesíteni foglak, hogy mikor utazom; ha azonban nem 20-ikán lenne a bemutató, akkor Tőled kérek értesítést.*

A két német kiadóval kapcsolatos ügyeket részleteiben talán csak akkor beszélhetjük meg, amikor felmegyek. Egy-egy rövid levelet azonban már most küldhetne a Révai. Ebben csak jelezné, hogy a részletes válasz készül és rövid időn belül elmegy.

Sajnálkozva vettem tudomásul, hogy a színpadi kiadóval a levelezést a Révai nem vállalja. Ezt én végeztem volna és végezném, ha tudnék németül levelezni. Így csakugyan kell valamelyes megoldást találnunk. Amíg nem beszélek Veletek, nem tudok határozott választ adni arra, hogy Szalainak átadjuk-e az ügyet, vagy ne. Az eddigiekből az derült ki, hogy a fordítóval és a német kiadóval való osztozkodás után a szerzőnek az írói tiszteletdíj 30%-a jut csupán. Ha most egy új ügynököt szerzünk, az esetleges jövedelem szempontjából csupán illúzió lesz az egész. De mindezeket majd megbeszéljük. Addig is azonban, arra kérlek, küldjetek a kiadónak új darabomból is.

Más részleteket a hónap végén majd megbeszélünk.

Addig is azt kívánom, kedves Bandi, hogy műved előadásával kapcsolatban viseld türelemmel úgy a jót, mind a rosszat. S ha másként nem is lehetnék Veled, lélekben és a legjobb kívánságokkal Veled vagyok.

Szeretettel és őszinte barátsággal ölel

Áron

SEJTELEM

De nemcsak lélekben volt velem, hamarosan felutazott Pestre, hogy lássa a darabomat.

Valamelyik este ott ültünk a páholyban hármasban, a feleségemmel és vele. Az első felvonás vége felé nyugtalanul hátrébb tolta székét, a rozoga szék nagyot reccsent. A szünetben meghökkenve láttuk: napbarnította bőréből szinte eltűntek a nyári fények, az arca szokatlanul sápadt volt, halvány. A páholy mélyébe vonta feleségemet:

— Ezt a darabot rólam írta Bandi?

És mellkasára vonta feleségem kezét.

— Nem beteg maga, Áron — mondta feleségem. — Miért kacérkodik ilyesmivel?

— Ki tudja... Nemcsak a szív lehet beteg — felelte rejtélyesen.

Nem volt beteg, akkor még nem. De hogy milyen félelem élt benne — ki tudhatná?

Villanásnyi jelenet volt, a villanásban mégis annyi fojtottság, hogy a páholymélyi szavakat nem felejtettük el. Még évek múlva is idéztük őket feleségemmel.

És amikor 1966. január első felében, utoljára voltunk nála Alkotás utcai lakásán (utána már a végső állomás, a Kútvölgyi úti kórház következett), a régi páholydialógusból kísértetiesen megismétlődött két mondat:

— Nem beteg maga, Áron! — mondta feleségem, és megszorította a felismerhetetlenül sápadt, dagadt archoz tartozó kezet a könnyű takarón.

— Ki tudja... — felelte ő mosoly nélkül.

S most jöjjön a levél:

Kolozsvár, 1943. január 27

Kedves Bandi!

Ha már nem mehettem fel a bemutatódra, figyelemmel kísértem, ami körülötte volt. Úgy láttam, hogy a kritika jóindulattal foglalkozott daraboddal: ettől a jóindulattól azonban minden jó törekvés elmerülhet. A bajok általánosak, a javítás is csak úgy képzelhető el.

Vasárnap este vagy hétfőn Pestre utazom. Ma sürgönyözök a Gellértbe, szoba végett, hétfőn délre. Megköszönném, ha telefonálnál oda, hogy rendben van-e? Ha véletlenül nem lenne, akkor próbálj a Hungáriában foglaltatni.

Akkor este elmennék a Pesti Színházba.

Más egyebeket majd személyesen megbeszélünk.

A Szivárvány *itteni bemutatója nagyon jól sikerült. Sok örömet találtam benne.*

Remélem, Bandi, hogy jó egészségben s jó kedvben találllak. Addig is a legmelegebben ölel

Áron

A Gellért-szálló éttermében vacsoráztunk aznap este. Mintha csak el akarta volna hessenteni a páholymélyi epizódot, aznap este vidám volt, szokatlanul sokat beszélt, szobájának kulcsával játszott. Az a halk csörgés néha még a dobhártyám mögött kísért.

VIRRASZTÁS

„Az új Tamási-könyv, s benne a *Vásárhelyi Hitvallás* jókor jött" — írta a *Virrasztás*ról Balogh Edgár.

A kötet történetéről s gondjairól tudósít néhány levél:

Kolozsvár, 1943. február 18

Kedves Bandi!

Szerencsésen hazaérkezve, most szedegetem össze a megbeszélt könyv anyagát. A cím még mindig nem akar kielégítő formában jelentkezni. Másfelől is több olyan kérdés vetődik fel, melyben meggondolással kell dönteni. Ugyanis azon kell elsősorban gondolkozni, hogy mindenfajta írások legyenek-e a könyvben, vagy valamelyes vezető gondolat szerint válogassak? Ez a vezető gondolat csak „nemzetpolitikai" lehetne. Akkor a válogatásban ehhez kéne alkalmazkodni s az írások közlése időrendben történnék.

Aztán volna az a másik felfogás, hogy mindent tartalmazzon a könyv: minden olyan írást, mely az író érdeklődésére jellemző és figyelmet érdemel. Ebben az esetben is kérdés, hogy felvegyünk-e a könyvbe olyan írásokat, mint az összes novellák bevezetője, vagy néhány író személyéről vagy művéről szólót?

Ha valóban gyűjteményt adnánk, akkor talán fejezetekben kéne adni az anyagot, tárgy és műfaj szerint, hiszen vannak úgynevezett színes irodalmi riportok, társadalmi vonatkozásúak, sorskérdésről szólók.

Nagyon hálásan venném, ha megjegyzésekkel tudnál engem segíteni, miközben magam is tovább gondolkozom a leghelyesebbnek tetsző megoldáson.

Itt-ott örömmel olvasom, Bandi, hogy a darabod áttörésben van. Remélem, most már az igazgatóság is megnyugtatásra alkalmas módon viselkedik. A viszontlátásra és a tavaszra vágyakozva, a legmelegebb szeretettel köszönt

Áron

Kolozsvár, 1943. április 14

Kedves Bandi!

A kézirat utolsó része itt van. Észrevételeidet, az esetleges kihagyás dolgában is szívesen veszem. Most úgy ítélem meg, hogy a könyv rendkívül érdekes lesz. Remélem, a cenzúrát sikerül szerencsésen átugrani. Erre tekintettel voltam.

A beosztás és sorrend tervezetét a héten küldöm. S a nálam lévő korrektúrát úgy két nap múlva. Úgy gondolom most, hogy előszót talán nem is írok. „Aki virrasztott" kerülne akkor a könyv élére egyedül.

Mellékelek címírást is, jobbat nem tudtam írni.

Boldog vagyok, hogy a darabod olyan jól megy.

Köszönöm minden kedves figyelmedet.

Meleg szeretettel ölel

Áron

Kolozsvár, 1943. május 13

Távirat:

A Virrasztás *szép megjelenésében szívből köszönöm figyelmedet. Jövő csütörtökön találkozunk.*

Ölel

Áron

Szeretett és fontos könyve volt Áronnak a *Virrasztás* — s nekem kétszeresen az, ajánlásként ezt írta a kötetembe: „Illés Endrének ajánlom, akinek bajtársi szelleme nemcsak szükségessé, hanem majdnem kívánatossá teszi mindnyájunk számára a szellemi virrasztást."

EGYÜTTES VALLOMÁS

Tamási Áron — szorongatott, sorsváltó időkben — avatott formálója volt a nemzedéki vallomásoknak. Közös gondban, beszélgetések, viták után ő írta a *Magyar Csillag*ban az *Együttes vallomást* is — Kolozsvárról küldte fel nekem. A mindenkori népi-urbánus vitáknak ez a megszívlelendő dokumentuma 1943. május 15-én jelent meg a *Magyar Csillag*ban. Szövegén nem változtattunk egyetlen szót sem. A *Vallomás* elég nagy vihart támasztott, jobbról-balról támadták, különösen Fenyő Miksa éles hangjára emlékszem.

Azok írták alá, akiket ő ajánlott: rajta és rajtam kívül Illyés, Kodolányi, Márai, Veres Péter, Zilahy — megtagadta az aláírást: Karácsony Sándor, Kovács Imre, Cs. Szabó László.

Az *Együttes vallomás* kísérő levele:

1943. IV. 21.

Kedves Bandi!

A Magyar Csillag *számára megírtam az írást, ahogy tudtam. Ha lényeges változásokat csináltok rajta, küldjétek el; különben a nevemet, kérlek, írd alá. Jól fogjátok meg a dolgot, s hogy kik írják alá. Ezeknek (Rajtatok kívül) nem szabad kimaradni: Zilahy, Németh, Kodolányi, Cs. Szabó, Kovács Imre, Veres Péter, Márai, Karácsony. (Mások is, de jól meggondolva.)*

Szeretettel ölellek

Áron

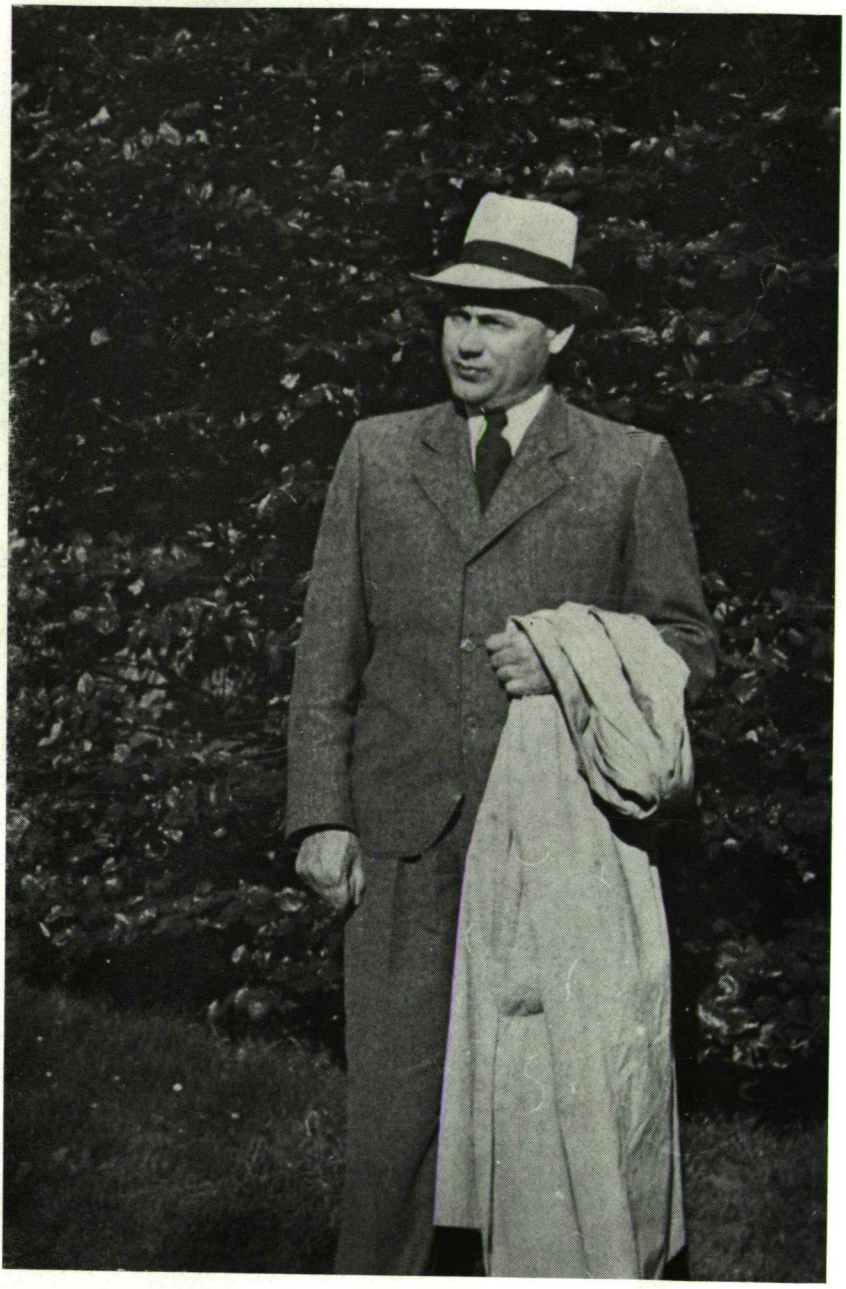

1942-BEN

Kolozsvár, 1944. Julius 31.

Kedves Bandi!

Hazajövetelem idején oly nagy mértékben sulyossá vált a helyzet, hogy igéretem beváltása az előszó dolgában lehetetlenné vált. Ezt mélyen sajnálom. Remélem, megértet.

Úgy gondolom, ha erőszakkal nem visznek el, itt maradok. Ha lehetséges, esetleg a Székelyföldre megyek. Idetartozom.

Ne felejts el engem; s ha van mód rá, megélhetésemre a Révai Könyvtár. Lehetőség szerint hollétemet tudatom.

Bármi történik, esetleges Révai és más jövedelmem megyedrésze Nagdó feleségemet illeti, többi a testvereimet, illetőleg édesanyámat. Ha Nagdó Pestre kerülne, néhány ezer pengő erejéig segítsétek, ha van miből.

Igyekszem a Szűzmáriást és a Czimaresekat felkeldeni. Címen más értesítés hiányában Kolozsvár, vagy Farkaslaka.

Szívből köszönt hű barátod

Tamási Áron.

„VÉGRENDELET" 1944-BŐL

Codolányi = tehetsége szikrázik, esze borotva

Illyés = hiúz-szemű beszenyő ivadék

Féja = Dózsa prédikátor vezére

Lőrincz = műveltsége bőrrúból fegyelő

Szabó Pál = bíhazi úrverő betyár

Péter = a hortobágyi gyalog + csikós lehoza szegény ostér

Szabó Zoltán = a cifra nyomorúság írtója

Erdei = tűzőr a futó homokban

Kovács Imre = a néma forradalom kovácsa

Sárközi = a hadrend halt vezére

Erdélyi József = pallogó tűzzel bobogó

Szegedi Fiatalok: Ortutay, Tolnai, Radnoti

Miklós

Illés Endre = gupa kolteszet mártani vonalakban kifejezve, mint Bólyai Jánossnál

Nemeth László = a gyümölcsfa szigorúságoel – Gellén Andor Endre

FELJEGYZÉSEK A VADRÓZSA ÁGÁHOZ

A *Vallomás* szövege:

„Irodalmunk történetéből is úgy ismeretes a magyar író, mint nemzetének lelkiismerete. Hűséges volt mindig az emberi eszményekhez és a nemes faji hagyományokhoz, de a szükséges nemzeti fejlődés érdekében és a nép sorsának javításáért ugyanakkor vállalta a harcot is.

Az első világháború óta a mi írói nemzedékünk ugyanezt tette.

Eleddig a sors megtagadta tőlünk azt a legfőbb jutalmat, hogy eszményeinket politikai és társadalmi erők a nemzet életében valóra váltsák. Ehelyett szellemi eredményeinket világnézeti és társadalmi jelszavak alá próbálták temetni két évtizeden keresztül; küzdelmeinket pedig azzal rontják ma is, hogy egyrészt az irodalmi életben ellentéteket szítanak, másrészt pedig írókat és műveket célzatos politikai színnel festenek be.

Szükségesnek tartjuk az elvi vitákat, amelyek tisztáznak és tisztítanak, de az építő szellem tekintélyének védelmében elítéljük azt a személyeskedő és pártos modort, melyben egyes írók is megnyilatkoznak néha. Hívei vagyunk annak is, hogy az írói meggyőződést és a műveket a nemzetépítés és a társadalmi fejlődés szemszögéből vizsgálják, de a magyarság egyetemes érdekének védelmében visszautasítunk minden olyan célzatos ítélkezést, melynek szempontjai inkább hatalomvédők vagy pártosak, mint egyetemes érdekűek.

Ilyen esetekben, ha legtöbbször lemondunk a személyes védekezés jogáról, úgy érezzük, hogy a szellemi öntudat megbecsülése rejlik ebben a lemondásban; az esetenként való bajtársi védelem helyett pedig inkább közös eszményeink védelmét választjuk, hogy ezáltal is példázzuk a fokozott fegyelmet és a közös felelősséget a nemzeti sorsban.

Korváltó és háborús időkben, amikor a szenvedélyeket sok minden csábítja nemtelen csapongásra, nem könnyű a fegyelem benső fogadalmában élni. S bár, éppen hangadó helyeken, vajmi ritkán értékelik ezt az önkéntes fegyelmet, mi mégis erre köteleztük magunkat, mint ahogy a magyar falu és a munkástömegek is ilyen fegyelemben élnek. Tévedne azonban bárki, aki azt gondolná, hogy a magyar író önkéntes fegyelme a magyar sors mai vajúdásában csökkent éberséget jelent, vagy elaltatott szenvedélyt a nemzeti fejlődés és a társadalmi átalakulás dolgában. Egyedül a szellem méltóságát, a gondolkodás, a beszéd és az írás színvonalát szeretnők fegyelmezetten s oly sok veszély között megőrizni. Meg kell őriznünk, mert úgy hisszük, hogy a szellem erkölcsi tekintélyére, valamint a beszéd és az írás emberi hitelére igen nagy szükség van. S bizonyára még nagyobb szükség lesz rá akkor, amikor megújult nemzetet kell majd teremteni, igazságos magyar és emberi társadalmat, s valóban édes Hazát a dolgozó magyaroknak.

Reméljük és hisszük, hogy ez írás belső tartalmával egyetértenek azok az írótársaink is, akiket nem volt módunk s alkalmunk szándékunkról értesíteni s akiknek így adunk hírt. — *Illés Endre — Illyés Gyula — Kodolányi János — Márai Sándor — Tamási Áron — Veres Péter — Zilahy Lajos.*

HIDEGEDIK AZ IDŐ

Egyre hidegedik az idő, 1943-ból átlépünk 1944-be.

A levelekhez nem kívántatik sok magyarázat.

Először tűnik fel az Árgirus-történet regényterve (Kodály Zoltán is biztatta, írja meg), egyelőre *Mennyei Tartomány* a címe — végül, de csak 1948-ban *Zöld ág* kerül címként a megjelenő regényre.

Az én készülő darabom az *Egyszárnyú madarak*, mesejáték. Sokáig kellett várnia a bemutatóra, 1974-ben játsszák majd a budapesti Katona József Színházban.

Az egyik levélben szó esik a sérelemről is: Tamási Áron összegyűjtött novelláiról az előző évben Bóka László kétes bókokba burkolt fanyalgó három oldala („a lelkes olvasó reméli s el is várja: akit megszokott az élen látni, az majd újra előre-

dobja szívét") — s az idén Szabó Lőrinc összegyűjtött verseiről lelkendező huszonegy oldal, műmellékletekkel („a Szenvedély, az Értelem, a Teremtő nyugtalanság, a Klasszicitás" címszavakkal).

Az ő készülő darabja a *Hullámzó vőlegény* — utóbb változott az alaprajza és a meséje.

És megint fényesedik egy szivárvány: írjon a svájci Ramuz előszót az *Ábel*hez. És már a partizánélet ötlete is felmerül.

Kolozsvár, 1943 július 15

Kedves Bandi!

Úgy hallottam, hogy szabadságon vagy. Ezért a Révai *címére küldtem ma el a levelet, melyben benne volt az új regényemre vonatkozó szöveg is. Azért késtem vele, mert a korábban mondott címmel nem voltam megelégedve. Újat kerestem, mely kifejezőbb s utalásában világos legyen. Sok töprengés után végre abban állapodtam meg, hogy legyen a cím:* Mennyei Tartomány. *Úgy gondolom, jobb volna, ha a megküldött szöveget a* Révai *a maga nevében használná, az én tudtommal. Így nem kötnének engem annyira a sorok, s azt is kivédenők, hogy valaki esetleg, majd jövő kritikájában, a regény helyett ezekkel a sorokkal foglalkozzék.*

Különben csendesen éldegélünk, nem a legjobb hangulatban. Szeretném, ha most már regény-írás közben, nem zavarna meg engem semmi, hogy rendesen meg tudjam írni a regényt, s október elsejére teljesen a kezetekben legyen. Egy hétig otthon voltunk Farkaslakán. Élelem dolgában jobban vannak, mint a városi szegények, s kezdenek már a németekben ott is kételkedni.

Itt úgy-ahogy megrendezték a színházi értekezletet, sok értelme nem volt s nem lesz.

A kirándulók elözönlötték a várost, és várják a kötelező német győzelmet.

Ma érkezett meg a Magyar Csillag *új száma, melynek átforgatása után mégis megcsóváltam a fejem: az arány-érzék csődöt mondott! Az lehet helyes és igazságos, amit Lőrinccel csináltak, de akkor igazságtalan, amit az én novellás-könyvemmel a tavaly műveltek. Csodálom, hogy ezt nem érezték. (Legalább ezt.) Az ember egy folyóiratot aszerint is néz, hogy milyen elvek és szellemi indulatok terpeszkednek benne. Ha a kritikusgárda nagyrésze azt gondolja, hogy a „tanultság" leple alatt visszahozza a háborúelőtti „magyar" irodalmi világ légkörét, akkor mi megkeressük az eszközöket, melyekkel védekezni fogunk.*

Azt hiszem, Te is úgy gondolod.

De ami ennél most még fontosabb: remélem, jól vagy, és dolgozol is valamit, ami szívedből való.

Abban a reményben, hogy majd ősszel eredményben és győzelmekben egyaránt gazdagabbak leszünk, a legmelegebb szeretettel ölel

Áron

1943. szeptember 3

Kedves Bandi!

Felelős hírek után bizonyára te is úgy félsz ettől a levéltől, mint én. Ez az oka annak, hogy kedves leveledre csak most válaszolok. S ha már írok, mindjárt be kell jelentenem az őszi csődöt a regénnyel: hat ízben kezdtem meg a regényt, a hetedik helyett (egyelőre) abbahagytam. Most tehát ez a helyzet. Néha szomorkodom rajta, néha nevetek: nem tudom, melyik a helyesebb. Remélem, nem egészen én vagyok a hibás ebben a csődben, a következmények azonban engem sújtanak, mert lelki és anyagi ínség egyformán integet.

Más vonatkozásokban is, akár emberi, akár magyar vonatkozásokat mondok,

igen erős kedélyhullámzás van bennem. Kezdem egy kissé elveszíteni a valóságérzékemet, mely arra mutat, hogy az őrültség nem idegenkedik tőlem. Mintha megérezte volna, egy Jászapátiban lakó tiszta bolond, a napokban óriási világmegváltó tervezetet küldött nekem: mint székely kollégájának.

Biztató leveleket is egymásután kapok, hogy álljak ki a fórumra és mutassak utat. Még a Népszavában *is felszólított egy ember. S éppen akkor teszik, amikor úgyis azon jártattam az eszemet, hogy nemzetpolitikai röpiratot írok.*

Mindezekkel szemben fokozott örömmel vettem tudomásul, hogy Te mesejátékot írsz. Rendkívül kíváncsi vagyok rá. Október elején felmegyek Pestre rövid időre, s akkor elolvasnám, ha készen lesz.

Nekem is kéne darabon munkálkodni, bár Németh Antal megharagudt reám, amiért a következő darabot magánszínháznak akarom adni. Témám egy fiatal falusi iparos, ki minden eszközzel érvényesülni akar. Házasságot is ebből a célból akar kötni, de előtte mégis meg akarja kísérteni jövendő feleségét. Ebből a célból játékosan ördögnek öltözik, de ebben a bőrben egyszerre felszabadul a társadalmi s emberi nyűgök alól: áldott rajongó lesz belőle, s valóságos költő. Persze, ezt megkóstolván, élete is megfordul: azt a tanítást példázva ma, hogy legyünk ördögök, ha az embereknél jobbak akarunk lenni.

Néha, mint most is, azt gondolom, hogy egyszer reám jön a munka s akkor nagyon sokat fogok dolgozni. Remélem, hogy ez minél hamarább elkövetkezik.

Szívből üdvözöl és ölel

Áron

Utóirat: szeptember 16.

Amint látod, már régebben válaszoltam kedves leveledre, csak éppen a levélküldését halogattam, mert nem tesz — azt hiszem — kellő tárgyilagos benyomást.

Mindaz, amit a könyvnapon az erdélyi szellemi ügyekkel kapcsolatosan beszéltünk, a reménnyel együtt elaludt.

Október 6-án a Kisfaludyban felolvasok. Abban a tájban tehát személyesen beszélhetünk meg mindent, amire szükség van.

Szeretettel ölel

Áron

Kolozsvár, 1943. december 22

Édes Bandikám!

Szívből köszönöm figyelmes sürgönyödet. Remélem mind a ketten jól vagytok s örömben fogjátok tölteni a karácsonyi ünnepeket.

Állandóan várom darabod felől a hírt. Mindent elgondolva, úgy hiszem, hogy maradj a Pesti Színházban véle. A Herczeg darabja után igen jól jönne a Te műved.

Magam is próbáltam dolgozni. Hazajövetelem óta azonban az arcomat támadta meg a hűlés. Egyik fogamat már ki kellett ásni. Ilyen körülmények között még csak az első felvonást tudtam megírni.

A legmelegebb szeretettel ölel

Áron

Kolozsvár, 1944. január 3

Kedves Bandi!

December 20-ikán írott levelednek arra a közlésére szeretnék válaszolni, mely az Ábel a rengetegben *svájci kiadására vonatkozik. Azt gondolom ugyanis, hogy ebben a formában nem annyira pénzügyi kérdés a kiadás, mint szellemi-erkölcsi vonat-*

kozású. Az ajánlatot tehát el lehet fogadnunk, ha egyszeri kiadásra szól; s ha más esetleges kiadásra vonatkozólag semmi kikötést nem tartalmaz.

A kívánságom azonban az volna, hogy Ramuz írjon a könyv elé rövid előszót. Ha ezt megteszi, bizonyára a fordítást alaposan átnézi, ami a legfőbb cél volna.

Nem tudom, hogy a sorozat számára a novellás könyvem elkészült-e? Azt is említetted volt nekem Pesten, hogy az összes novellákból is új kiadás készül, de értesítést erre vonatkozólag nem kaptam.

Remélem, kedves Bandi, hogy nagyon jól töltötted a karácsonyi ünnepeket, s hogy az új esztendőbe is jobb lábbal léptél bele. Kívánom, hogy számodra sok örömet s munkád után gyümölcsöt hozzon az új év. A legmelegebb szeretettel üdvözöl s a közeli viszontlátás reményében ölel

Áron

Kolozsvár, 1944. január 11

Kedves Bandi!

A rengeteg ünnep miatt az első felvonáson még nem haladtam túl. Most azonban elindulok. Utána kétségtelenül a regény következik, vagy a partizán-élet.

Barátsággal, melegen ölel

Áron

Kolozsvár, 1944. III. 28.

Kedves Bandikám!

Legutóbb írott kedves leveledre melegiben készültem válaszolni; aztán a közbejött izgalmak miatt mostanáig elmaradt. Remélem, Pesten és a hivatalodban talál ez a levelem.

Igen örültem annak az értesítésnek, hogy a hollandus kiadó az Ábelt *most megjelenteti. Arra is gondolok, hogy talán először csak az* Ábel a rengetegben *kötetet hozzák ki. Ha ennek fordítása jó, körültekintő megállapodásban más művekre is lehetne opciót adni; föltéve, hogy a kiadó minden tekintetben komoly.*

Ami azonban legjobban érdekel, az a könyvkiadás további ügye, s az ezzel összefüggő más kérdések. Nagyon szívesen vennék egy levelet, melyben erre vonatkozólag tájékoztatnál. Bár szándékomban van a közeli jövőben felmenni, hogy főleg ezeket az érintett kérdéseket megbeszéljük. Remélem, ez sikerülni is fog, már a felutazás. Egyelőre néhány napra Farkaslakára megyek, hogy Édesanyámat meglátogassam s a családot megnézzem. Öcsémet és sógoraimat is katonának hívták, s mint a Gondviselés gyarló titkára, meg akarom még nézni őket, s amit lehet, elrendezni. Holnap mennék.

Mondanom sem kell, hogy egy idő óta megakadt a munka, pedig már a II. felvonás végén voltam.

Drága Bandi, nehéz a szívem, mint mindenkinek manapság.

Szeretettel ölellek és sokszor gondolok Reád s Reátok mind.

Áron

MÉG HIDEGEBB AZ IDŐ

Orvosprofesszor barátai, Miskolczy Dezső, Haynal Imre, Klimkó Dezső bundával ajándékozzák meg, szép, tekintélyes bőrbundával — az eljövendő télre gondolva.

És a lakását detektívek kutatják, kétszer is ott járnak, a feleségét keresik.

„B. L.": Basch Lóránt, a Baumgarten Alapítvány kurátora, aki a zsidótörvények szorításában mentesítési kérelmét írókkal íratja alá.

Arany János munkáit is kéri magának, takarékosan, ha lehet, fűzve.

Kolozsvár, 1944. május 15

Kedves Bandi!

Én lélekben küzködöm. Szeretném a színdarabomat befejezni, de nem jutottam még odáig, hogy eléd tudjam tenni. Az én helyzetem a körülményeim miatt más íróknál is zaklatottabb. Detektívek is kétszer jártak nálam: először a Magdó szüleit keresték itt, másodszor magát Magdót, bár ő már hatodik éve katholikus. Ha egy kissé rendeződnének a körülöttem lévő dolgok, talán hazamennék, hogy egy kicsit azokon is segítsek, s ők is lelkileg rajtam; s hátha dolgoznám is ott valamit.

Kedves Bandi! Én a télen egy bunda-félét kaptam három professzor barátomtól, akik — később kiderült — ajándékba adták azt nekem. Arra gondoltam, hogy könyveim egy-egy sorozatát ajándékoznám nekik, a rendestől eltérő, valami kedves és egyforma kötésben. Ha lehetséges ez és a könyvnapra szíves volnál előkészíttetni, nagyon szépen megköszönném.

A legmelegebben üdvözöl és ölel

Áron

Kolozsvár, 1944. június 20

Kedves Bandi!

A könyveket rendesen és idejében megkaptam. Gyönyörűek. S oly gondosan csomagolták, hogy az is megható volt. Amióta megjöttek, nap-nap után akartam Neked írni, de az ismeretes baj még mindig sűrítve itt van a fejünk fölött. Ma mozdult valami reménység.

Úgy terveztük, hogy holnapután vacsora alkalmával adjuk át a könyveket, ha addig valami el nem sodorja a vacsorát. Nagy örömet fognak szerezni a könyvek, melyeket — bundától eltekintve is — megérdemelnek az illetők.

Igen fáj, hogy hónapok óta nem dolgoztam, de már nem sokáig lesz így. Lehet, hogy a jövő héten rövid ideig hazamegyek. Abba is belekezdtem, hogy Pesten legyen egy szobám.

Egy szegény öregasszony könyörgő levelet írt nekem, hogy küldjek Ábel a rengetegben *című regényt neki. Nekem itthon nincs példányom erre, azért kérlek, küldess neki. Címe:* Mok Mihályné, Tasnád, Petőfi utca 9. Szilágy megye. *Ezenkívül küldjetek nekem egy* teljes Arany Jánost *fűzve, ha így nincs, kötve.*

Még egyszer szívből köszönöm neked a gyönyörű könyveket. Ha lesz valami változás, értesítlek. Melegen és barátsággal ölel:

Áron

Kolozsvár, 1944. július 26

Kedves Bandi!

Elutazásom előtt, vasárnap délután, telefonon akartam búcsút venni Tőled, azonban — úgy látszik — nem voltatok otthon. Lelki üdülés visszagondolni a Veletek való találkozásokra, s különleges jóindulatotokat köszönöm.

Magdó még ott maradt. Úgy beszéltük meg, hogy a hét végén én is visszamegyek. E pillanatban nem tudom, hogy ebből mi lesz. Attól félek, hogy szegény nem tud eredményt kicsikarni.

B. L. azt mondta, hogy az ívet utánam küldi, hogy itt aláírhassam, miután Hegedüs már járt véle a Balatonnál.

Most hallom, hogy a Színháznak új igazgatója lett. Valóban „kerge ivadék" vagyunk mi.

Szeretettel és barátsággal ölellek, kedves Bandi!

Áron

IDETARTOZOM

„De mihelyt lehetséges, vigyenek haza a farkaslaki temetőbe" — végakaratát ezzel a mondattal fejezte be, egy héttel halála előtt.

Egy héttel előtte — de makacsul így mondta, konokul így gondolta, s egyszer le is írta. Idemásolom ezt a levelét, 1944 nyarát jelzi a keltezés.

Kigyulladt nyár volt az, veszedelmekkel fenyegető idő. A feleségét, majd őt magát is alattomos ellenségek, nyers erőszak fenyegette kolozsvári otthonában.

A levél megértéséhez az olvasónak tudnia kell, hogy már 1944 nyarán, amikor Pesten járt, szebb időkre gondolva, egy új Tamási-sorozatot terveztünk: első regényeivel, a *Szűzmáriás királyfival*, a *Címeresekkel* és az ő vallomást mondó, nagy előszavával indult volna a sorozat. De...

„Ígéretem beváltása az előszó dolgában lehetetlenné vált — írja néhány hét múlva. — Ezt mélyen sajnálom. Remélem, megérted. Úgy gondolom, ha erőszakkal nem visznek el, itt maradok. Ha lehetséges, esetleg a Székelyföldre megyek. Idetartozom."

Milyen súlyosan dobban itt az ige, mint egy vers vagy dráma legfontosabb szava: *idetartozom.*

És ezt a súlyos szót a megindult búcsúzás követi: „Ne felejts el engem..."

És végül mégis visszatér a regényekhez: „Igyekszem a *Szűzmáriást* és a *Címereseket* felküldeni."

Azt hiszem, ebben a levélben, ezzel az *idetartozom* szóval fogalmazta meg először végrendeletét.

Kolozsvár, 1944. július 31

Kedves Bandi!

Hazajövetelem idején oly nagy mértékben súlyossá vált a helyzet, hogy ígéretem beváltása az előszó dolgában lehetetlenné vált. Ezt mélyen sajnálom. Remélem, megérted.

Úgy gondolom, ha erőszakkal nem visznek el, itt maradok. Ha lehetséges, esetleg a Székelyföldre megyek. Idetartozom.

Ne felejts el engem; s ha van mód rá, megélhetésemen a Révai *könnyítsen. Lehetőség szerint hollétemet tudatom.*

Bármi történik, esetleges Révai és más jövedelmem negyedrésze Magdó feleségemet illeti, többi a testvéreimet, illetőleg édesanyámat. Ha Magdó Pestre kerülne, néhány ezer pengő erejéig segítsétek, ha van miből.

Igyekszem a Szűzmáriást *és a* Címereseket *felküldeni. Címem más értesítés hiányában: Kolozsvár vagy Farkaslaka.*

Szívből köszönt hű barátod

Tamási Áron

FÖLDRENGÉS UTÁN

Rázkódott a föld, a levelek elmaradtak.

Hiába tervezte: idetartozom, itt maradok — nem bújhatott meg Erdélyben, vadásztak rá. Tagja lett az augusztusban megalakult Erdélyi Magyar Tanácsnak, mely a háborúból való kiugrás s a különbéke módozatait kereste. Balogh Edgár és Jordáky Lajos társaságában rávette Bánffy Miklóst: keresse fel Horthyt, és bírja rá Kolozsvár harc nélküli feladására. Mindezt számon tartották, rovására írták. Feleségét, az *Énekes madár* „kicsi Magdóját" is meg kellett mentenie. Szerencs, Miskolc, majd Budapest lett a menekülés egy-egy állomása. Budapesten végül Bajor Gizi fogadta be — más rejtőzködőkkel — a villájába, s itt élte át az ostromot.

Illés Bandinek
meleg szeretettel adjon egy az ötven éves
képet a huszonöt éves író.
Budapest, nov. 24. Tamási Áron.

Először számára is kinyílt az új világ.

Képviselőként bekerült az Ideiglenes Nemzetgyűlésbe, egyik vezetője lett a megújuló művészeti élet legmagasabb fórumának, a Magyar Művészeti Tanácsnak, a Nemzeti Parasztpárt kulturális miniszterként jelölte a kormányba — nem lett az.

Érthetetlenül, apránként, alattomosan kiszorították innen is, onnan is. Az álbarátok és félbarátok elhúzódtak mellőle. Megritkult körülötte a levegő. Könyveinek új kiadására csak nehezen utaltak ki papírt, új darabjával, a *Hullámzó vőlegénnyel*, már bemutatója előtt huzakodtak. Még lakást is csak segítségemmel tudott szerezni: 1946-ban váratlanul meghalt a nagyon tehetséges írónő, Kádár Erzsébet — az ő lakását sikerült Tamási Áron birtokába juttatni. Azontúl ott élt Kádár Erzsébet két szobájában, a bútorai, könyvei, festményei között, haláláig.

Erről a lakásról esik szó egyik májusi levelében, 1946-ban:

1946. Május 25

Kedves Bandikám!

Az este úgy belémjött ismét az idegfájás, a vállamba és a jobb karomba, hogy nem is mertem Csabára elindulni. Reggel 7 órakor Püski értem jött, hogy induljunk. Gondolhatod, milyen rettentő kínos, nőknek való helyzet volt.

Bandikám, ma délután 5—1/2 9-ig itthon leszek. Örülnék, ha el tudnál jönni. A lakás dolgát, s valami új problémát is ezzel kapcsolatban, s egyéb dolgokat is szeretnék Veled megbeszélni.

Hétfőn, vagy kedden szállítani is lehetne, s ez jó volna. Utána aztán nekilátnék a munkának.

Szeretettel ölellek és sok kedvességedet szívből köszönöm

Áron

És ötvenéves lett 1947-ben. Mindig a szép szertartások és ünnepek híve volt. Farkas Ferenccel, a Parasztpárt vezetőségi tagjával még Tildy Zoltánnal is jártam, aki akkor már köztársasági elnök volt, s úgy hírlett, Tamási Áron híve — engedélyeztessen az ötvenedik születésnapra egy új Tamási-sorozatot. Látogatásunk üres ígéretbe fulladt. A Kiadó nevében legalább egy ebéddel akartam kárpótolni őt az elmaradtakért: a Gellért-szálló egyik kisebb különtermébe terveztem az ebédet, tizenkét személyre teríttettem az asztalt. A meghívottak közül ketten el is jöttek: Vas István és a Hitelbanknak az az igazgatója, aki a Kiadó hitelügyeit intézte. S természetesen mi ketten is ott voltunk még: Áron s én. Szívet szorító látvány volt a nyolc üres tányér.

Az egyik fogás után, ahogyan illett, felköszöntöttem az ünnepeltet, a legegyszerűbben, ahogyan a helyzet és a szívem diktálta:

— Isten éltessen, Áron! Szebb születésnapot jövőre!

Áron felállt, ő is pohárral a kezében — s legalább negyedóráig beszélt. Hármunknak. Arról, hogy mit akart s mit végzett. Miben hitt s miben reménykedik. Az ifjúságról, a férfiéveiről. A szóról s az írásról. Amit elmulasztott, ami elmúlott, aminek be kell teljesedni. Nem a szavaira emlékszem — a szomorúságára és a bizakodásra. A nyolc üres tányér is meghatottan hallgatta.

Sohasem hittem, hogy Révai József bárkit is utasított volna, hogy hallgattassák el Tamási Áront, s vele Németh Lászlót, Remenyik Zsigmondot, Weöres Sándort, sőt Tersánszkyt, sőt Nagy Lajost s a többieket. Az irodalompolitikai sakktáblán azok az alsóbbrendű figurák tették ezt, akik még Cervantest, Proustot, Jammes-ot, Flaubert-t is bezúzatták, s akik között végül Révai ütött szét.

Akik ugyanabban a városban élnek, s telefonjuk is van, nemigen leveleznek. Legfeljebb ilyen alkalmi levélkéket váltanak:

1948. IV. 16. d. u. 1/2 5

Kedves Bandi!

1/2 3 órakor a Révainál kerestelek. Most eljöttem ide, mert nem tudlak otthon megvárni ma. Az Akadémiára megyek, tagválasztó ülésre. (Haynal is reám parancsolt.) Ha a Café de la Paix-be jönnél, Imrével útközben fölvennénk a Hidegkúti út 77 alá.

Ölel

Áron

Vagy ilyen üzeneteket küldenek egymásnak:

Budapest, 1948. augusztus 1.

Kedves Bandikám,

Haynal Imrével megállapodtunk, hogy kedden, augusztus 3-án, este nyolc órakor együtt vacsorázunk. Tervünk az volt, hogy Te is gyere el erre az együttlétre. Ha tehát nincs más és jobb dolgod, akkor a nevezett időben légy a Márvány utcai Kis Royal vendéglő kertjében.

Addig is szeretettel és barátsággal ölel

Áron

Amikor már nagyon megszorult, s az előlege nagyon megnőtt: jó tréfával segíthettem rajta. Kettévágtam a véresen balladai *Szűzmáriás királyfit*, s az első felét, a viszonylagosan derűsebb részt, ifjúsági regényként jelentettem meg — így született meg a *Szívbéli barátok*. (Igaz, még 1948 előtt.)

HARMADIK HÁZASSÁGA

Ünnepélyesen s nagyon komolyan egy novella kéziratát olvastatta el velem 1949 elején.

Bodoru — ez volt a címe.

Kriza *Vadrózsái*ból ismertem a székelyföldi tájszót: az *egyetlen*t, a *kedves*t jelenti.

Bronzba csillanó hajú, magas, sötétbarna szemű, nagyon szép, nagyon fiatal lány volt a novella hősnője, Bodoru. Ezzel a novellával közölte velem Áron, hogy ismét megházasodik. S mert a házassághoz tanú is szükségeltetik, erre a tisztségre engem választott.

Íme, itt a dokumentumok — a házassági értesítés, az esküvés forgatókönyvét közlő levél, s maga a novella:

Basilides Aliz Terézia
és
Tamási Áron

tisztelettel értesítik, hogy 1949 június 28-án Budapesten házasságot kötöttek

XII. Alkotás utca 51/b

Kedves Bandikám!

Bár még feljövök Hozzád (bizonyára hétfőn), közlöm Veled, hogy keddre határoztuk a dolgot. Tervek szerint délután 6 órakor lenne. Így Aliszkáéktól indulnánk 5 órakor. (Mester utca 33. VI. em. lift.) Utána 7—1/2 8-kor lenne a vacsora, a szülőknél.

Köszönöm figyelmes kedvességedet, s melegen ölel

Áron

És maga a novella:

BODORU

„A költő vidéken járt a napokban. Csendes emberek között utazott, akiknek gyér beszédjére figyelt, és borongó tavaszi felhők alatt, melyeknek puha borulásain eltűnődött. Hallgatta az emberi sorsokat, melegítve nézte a földeket és buzdítva a fákat. Szerette a világot.

Faluba ment, mely a tó partján feküdt. Kedves emberekhez, kik mindig arról szerettek beszélni, ami szép és ami jó. Akiknek volt egy lányuk is. Magas, barna lány volt, bronzba csillanó, dúshajú; s okos is volt, ha ugyan okos a tavasz, amely illatot és édes mérgeket egyformán lehel.

Ő volt Bodoru.

Azért nevezte így a költő, mert az íz és kedvesség földjén, ahol ő született, a szép és egyetlen leányt szívesen mondták Bodorunak. A lélek melege és a szív lehellete volt az ő számára ebben a szóban; nemes és míves arany ládika is volt talán, melyben piros leveleken egy tündér fekszik, kinek szintén aranyló haja van és csillag-szeme.

Ilyen szemekkel fogadta Bodoru is a költőt, ott a faluban, mely a tó mellett fekszik; fenn, a dombon pihenő kicsi házban, melynek lakóit kétágú jegenye őrzi szüntelen, s amelynek egyik ablakára, holdvilágos éjjeleken, japán rajzokat tereget az öreg akác. Abban a szobában lakott Bodoru.

— Vártál? — kérdezte a költő.

— Mindig várlak, ha nem vagy itt.

— De én mindig itt vagyok.

Kedvesen nevetett Bodoru, mert megértette, hogy a gondolat mindig ott van, ahol lenni akar, s vajon nem a gondolat az ember? Talán nemcsak a gondolat, gondolhatta a lány, mert megfogta a költő kezét, és a szeme is szólt.

Leültek az asztal mellé, a költő rágyújtott, de az öngyújtó lángja Bodoru felé hajlongott. Bizonyára valami szellő súgta ezt a lángnak, de csak olyan a szellő és a láng is, mint a gondolat. Lebben az egyik és tűnik a más, de maga az öngyújtó játék nélkül van és állandóan. Mindig van, amíg van, de a játékot hozzá kell adni. Kezébe vette hát Bodoru az öngyújtót és játszani kezdett vele. Nyugtalan ujjaival kicsavarta a rugóját, hogy a tűzkövet a tenyerébe öntse, mert abban is gondolat a láng, mint a költőben a lány.

Kipottyant a tűzkő s valahogy a földre surrant.

— Jaj, elfutott! — mondta Bodoru.

Keresni kezdték, de nem találták a kicsi tűzkövet.

Nem találták.

Aztán, gyorsan és hirtelen, felugrott Bodoru és kiszaladt az ajtón.

A költő is felállt és odalépett az ablakhoz, hogy vajon hova szalad a lány. Már a kertben, kis bokrok között, hullámzott lefelé. Egyenesen odament az apjához, aki nekibuzdulva egy felkúszó bokorral viaskodott, amely félig már meg is fojtott egy fát. Hosszú és magasba kúszó vesszői voltak az ádáz bokornak, s gazdagon, mint a mérges gyapjú, úgy fogta körül a fát. Lement a költő is, hogy a fa emlékezzék reá. Nekiszánakozott hát ő is a bokornak s szaggatni kezdte hosszú és fojtó ágait, amelyek akaratos bozóttal vették körül a haldokló fát. Aztán egyszerre valami fészek tűnt elő a gyilkos bozótból, egy gondos madárfészek, fent magasan.

— Istenem! — mondta a költő.

Mindjárt felágaskodott és óvatosan a fészek felé nyújtotta a karját, hogy vajon nincsenek-e benne madárfiak vagy esetleg tojás.

Volt.

Egyetlen tojás.

Bodoru akarta kivenni a tojást, de a nagy izgalomban kicsúszott az ujjai közül és eltörött. Mind szomorúan nézték a gyenge, kékszínű héjat, amely összetörve csillogtatta *finom pettyeit a napfényben*. Mind a hárman némák voltak, esettek és tanácstalanok, mint nagy szerencsétlenség idején. Valami összetörött, aminek formát és értelmet az ember nem tud adni. Mit tehet hát? Csak állhat egyedül, szomorúan és tehetetlenül, mert minden hatalma véget ért.

Bodorunak a szeme is elborult.

Aztán egyidő múlva megfordult, és bement lassan, bánatosan a házba. Amikor utána ment a költő, már a kicsi tükre előtt az arcát törülgette és a haját kezdte fésülgetni. Komoly volt inkább, mint szomorú. Ránézett a költőre, de nem szólt semmit, hanem abban a csepp tükrében tovább rendezgette magát. Egyik kezéből a másikba vette a tükröcskét, majd egy pillanatban a kicsi tükör is lepottyant a földre és darabokra tört.

— Milyen szerencsétlen vagyok!... — mondta Bodoru.

Már majdnem sírt.

Valóban borzasztó volt ez az újabb szerencsétlenség. A tűzkő elgurult, hát jól van. A madártojás eltörött, annak vége. De már a tükör is darabokban hevert a földön!

Hát mit tudjon szólni ilyenkor egy költő, valami vigasztalót.

— *Csak a szíved ne törjék el* — *mondta*.

Úgy érezte, hogy ezt helyesen és örömre mondta, de Bodoru mégsem felelt semmit a költőnek, hanem csak ránézett tiszta szemekkel, s azután szó nélkül ismét kiment a házból. Komolyan ment, egy kicsit ünnepélyesen is talán. Lefelé haladt a kertben, de elkerülte azt a helyet, ahol a madártojás visszatért az örök csendességbe. Meg sem állt Bodoru, hanem csak ment lassú léptekkel, komolyan s egy kicsit ünnepi módon.

— Vajon hova mehet? — tűnődött a költő.

Hamar a lány után indult, s még éppen jókor, mert csak azt látta már, hogy Bodoru belépett egy ajtón. Kicsi kápolna ajtaja volt, amelyen belépett. Hirtelen úgy gondolta a költő, hogy ő is bemegy a lány után, de aztán az ajtóban mégis megállt, s csak óvatosan nézett be az örökmécs alá.

Bodoru ott térdepelt az oltár előtt.

Csend volt mindenütt.

A fák ártatlan örömben virágzottak, a nap lobogva fénylett. A költő pedig visszament a házba, és azon gondolkozott, hogy vajon miért imádkozik a lány. Talán nem azért, hogy a tűzkövet megtalálják? Nohát, nem azért. Hanem inkább a madártojás miatt, ami eltörött! — Ezen gondolkozott.

Nem is tudta megállni, hanem egyenesen megkérdezte, amikor a lány visszajött.

— Miért imádkoztál, kicsi Bodoru?

A lány mosolyogva nézett rá és így szólt:

— Te mit gondolsz?

— Én azt gondolom, hogy a madártojás miatt.

Bodoru nagyot nevetett:

— Nem, mert a tükör miatt! Ami összetörött!

Egyszerre komoly lett s akkor még hozzátette:

— Szerelmes vagyok, tehát szeretnék férjhez menni.

Hát ilyen egy szamár költő, s ilyen egy Bodoru lány."

Drága Bandikám,

szívből köszönjük Neked, hogy házasságkötésünk alkalmával kedves voltál mellénk és mellettünk állni. S külön köszönjük a felejthetetlen „Bodorú"-könyvet.

Barátsággal és szeretettel ölel

Áron

Nászajándékom maga a novella volt: kinyomattam *egyetlenegy* példányban, a Tamási-sorozat mintájára nyersvászonba kötve, házasságkötésük napjára.

Aliszka tizennyolc éves volt akkor, Áron ötvenkettő. Szép házasság volt, megpróbálta őket az idő is, az elkövetkező nehéz évek. S csak akkor váltak szét, amikor a baj már nem tartotta össze a nagyon fiatal asszonyt, s a már nem fiatal férfit.

A *Bodoru* nem került be Tamási Áron novellás köteteibe. Csak sokára jelent meg elbeszélés kötete, s válásuk után Áron nem tartotta illőnek, hogy nyomtatásban „még egyszer" megjelentesse.

*Asszonánsz*nak nevezik a nem tisztán összecsendülő rímet. *Asszonánsz* köti össze az *Énekes madar*at is a *Bodoru*val: amott kicsi Magdó nem ejti el a színes madártojást, lenyeli — emitt Bodoru elejti. Intő jel volt.

ÉLETÜNK REGÉNYE

Fordult a világ, már ismét megjelentek a könyveink, az *Elvadult paradicsomot* a kettőnkre emlékezéssel ajánlotta s adta át: *Akivel harminc éven keresztül jártam be az „elvadult paradicsomot" — Áron.*

S még ugyanebben az évben érkezett a levele is:

Budapest, 1962. június 5.

Kedves Bandikám!

Éppen meg akartam köszönni szép könyvedet (a Homokórát*), amikor olvasom az újságban, hogy a* Munkaérdem *kitüntetéssel elismertek.*

Gondolhatod, mennyire megörvendettem!

Nem azt a szokásos örömet éreztem, mint amilyent érez az ember, amikor valaki érdemes ember érdemes elismerést kap. Bár ez is jó érzés, mert hiszen azt jelenti, hogy értékes emberi munkának külső (társadalmi) értéke is van, s ez a társadalom jóféle alakulására mutat.

Ez azonban, ami történt, a maga egyszerű tényében regény is, melynek Te vagy a főszereplője, de mások mellett én is szereplő vagyok benne. S mindjárt az elején

belekerültem a regénybe, s mai napig mondom néha és cselekszem, amit egy ilyen szereplő szokott mondani és cselekedni a nehéz és tisztességes életregény lapjain.

Hála Istennek, többet tudok ebből az életregényből, mint általában tudnak: s azért szívem szerint jobban is tudok örülni az elismerés jelének; s lélek szerint pedig érzelmesebben érint. Kívánok Neked jó egészséget, s még sok kedvet, hogy egyrészét megírhasd annak, amit szeretnél.

Barátsággal s meleg szeretettel ölel

Áron

És a következő évben újabb, hosszabb levél:

Mátraháza, 1963. XII. 17.

Kedves Bandikám!

Már harmadik hete itt vagyok az Akadémiai Üdülőben. Aliszka beszélt rá. S én is gondoltam, hogy az enyhén magaslati hely majd jó lesz. Erre szükségem is lett volna, mert az utóbbi időben már hetenkint kétszer-háromszor volt zavar a szívemmel. Itt eddig efféle nem volt, de mégsem mondhatom, hogy jól érzem magam. Úgy látszik, vérkeringés és anyagcsere zavaraim is vannak. Egyetlen vigasztalásom, hogy oly sok éveken keresztül nem voltam beteg.

Azzal a szándékkal jöttem fel, hogy pihenek is, dolgozom is. Eddig mind a kettő gyengén sikerült. Igaz, három ízben elvittek innét író-olvasó találkozóra, mely jó és érdekes ugyan, de nagyon mulandó. Írni csak egy novellácskát írtam; pedig szerettem volna három érdemes novellát s egy egyfelvonásost megírni. Nem elég a késedelmes munka, újabban még a témák is egyre gyűlnek a nyakamra. Már az a jelentkezési forma is jó nekik, hogy félálomban, percek alatt, megtörténnek előttem. Úgy látszik, az ördög egy kissé hálás nekem, hogy a zaklatásnak ezt a formáját választja. Nyilván azért hálás, mert írásaimban mindig kedvesen bántam vele.

Most megjelent ez a Hétszínű virág, *melyből egy példány újévkor Rád vár.*

Eltökéltem magamban, a jövő 1964-es évben megírom elsőnek a Nap és Holdat; *majd a* Bölcső és Bagoly *folytatását: lehetőleg 1926-ig, amikor visszaérkeztem Amerikából. Ezenkívül csinálok egy* Lelki Kalendáriumot *abban a formában, hogy újévtől kezdve minden napot megírok egy oldal terjedelmű szövegben.*

Fel vagyok hát készülve a munkára; s remélem, betegség vagy valami más nem fog megakasztani benne. De ezt a munkát anyagilag is biztosítani kéne. Vagy úgy, hogy valamit az év közepén ki kellene adni, avagy újra kiadni; vagy pedig úgy, hogy a Szépirodalmi januártól kezdve adna nekem havonta bizonyos összeget.

Kérlek, a sok gondod mellett ennek a kérdésnek is szoríts helyet.

Aztán, ha az angyalok úgy akarják, négy év múlva, 1967. szeptember 20-ikán hetven éves leszek. Ez valószínűleg, olyan korhatár, amikor integetni kell a földi világnak. Azért, hogy az integetés ne legyen sivár, valamint irodalmi vonatkozásban, elő kéne készíteni. Higyjünk abban, hogy a világ s benne a mi viszonyaink nem fognak romlani, sőt reméljük, hogy javulni fognak. Ebben az esetben talán lehetne egy tízkötetes sorozatot kiadni, vagy ha azt nem, akkor flastromnak egy emlékkönyvet.

Hát ebből a világból, ahol a nagy hó s fölötte a napfény biztat, ilyen sok gondot írtam baráti szívednek. Dehát, ha nem is volnál azon a helyen, ahol vagy: kinek írhattam volna másnak, mint Neked, akivel való hosszú barátságomnak az egén még bárányfelhők is ritkán voltak.

Kívánok szívből, s Líviának kézcsókkal, szép és bensőséges ünnepeket.

Baráti szeretettel ölel:

Áron

VADRÓZSA ÁGA

És ahogyan végakaratának egy levél volt az előképe, utolsó könyvének, a *Vadrózsa ágának* is van megelőző jelenete.

Aki visszanézett már régi évekbe, tudja: a múlt nem filmszalagokban marad meg bennünk — ami egykor folyamatosság és összefüggés volt, szerteszakadozik: és az elmúltakból mindig egy-egy kitágult, különvált, *óriás pillanat* fénylik az emlékezésben.

Ilyen óriás pillanatom Tamási Áronnal a János-kórház őszi kertjében egy napsütötte, majd elboruló délután. Előbb, abban a kis kórteremben, ahol negyedmagával feküdt, feketekávéval akart megkínálni, de az ápolónővér, elfoglaltságára hivatkozva, nem vállalta a friss főzést. Bosszús lett, s kiültünk a nagy kertbe, egy padra. Csak néhány beteg imbolygott a kavicsos utakon, s a fákon madarak motoztak. Megenyhült, de merev maradt.

Váratlanul Bartókra fordította a szót, híressé vált utolsó mondatát idézte: „Csak azt sajnálom, hogy tele bőrönddel kell elmennem..."

És már sajátmagáról beszélt:

— Teli az én bőröndöm is... A *Bölcső és Bagoly* előszavában is megígértem, hogy folytatni fogom.

Valóban ezt ígérte — hogy pontosan idézzem a szavait, így ígérte életének folytatását: „Ha az olvasó úgy érezné néha, hogy ezt a zárt székely világot jobban át kellett volna tollammal törnöm, akkor csupán türelmet kérek tőle. Vagyis gondoljon arra, hogy az elbeszélt élet, fejlődése folyamán, nevezetesen a következő két részben, az ő kívánsága és az én szándékom találkozni fog."

Nagyon benne lakott akkor már a halál. Pedig mennyi mindent akart még... Legforróbban a hetvenedik születésnapját szerette volna megérni — csak kilenc hónap választotta el tőle.

És írni, írni akart.

Drámát — csak azért is. Előtte három drámáját dobták vissza a színházak. Novellákat is tervezett, olyan nagyívű novellákat, amilyen az utolsó volt, a *Gyökér és vadvirág*. De legmelegebben a *Bölcső és Bagoly* folytatására gondolt — ebből a nagy írásvágyból született a *Vadrózsa ága*.

Ott, a János-kórház őszi kertjében arról is beszéltünk, valahogy kevésbé ünnepélyesen fogja írni a folytatást, nem diófából faragja ki a figuráit, inkább úgy, mint az Ábel második részét, csak éppen első személyben, s ez is oldja majd a történést.

AZ UTOLSÓ

A János-kórházból még az otthonába került — innen írta utolsó levelét, fontos közléssel:

Budapest, 1966 jan. 10

Kedves, drága Bandikám!

Idejében szerettelek volna Titeket újévi üdvözlettel köszönteni. De az utolsó időben, és főleg az elmúlt napokban, annyira gyönge és bizonytalan voltam, hogy csak most kívánhatok Líviának és Neked, egészséges, békés új évet.

Abból az alkalomból is, hogy karácsony szombatján Ágotával összeházasodtunk, szeretettel üdvözlünk mind a kettőtöket.

Áron

Ágota

Ui. Ha lenne időd, és meglátogatnál, nagy örömet szereznél vele.

Ezután már a Kútvölgyi úti kórház következett, majd öthónapi társalgás félbemaradt, utolsó könyvével, a *Vadrózsa ágával*, s végül a halál.

Azt hiszem, akik utolsó könyvének lapjain pillanatokra megjelenünk, mindannyian ugyanazt érezzük — a stendhali meghatározást: „Nem a halál nagy, csak a fájdalom."

És szorosan a leveleihez tartozik a végakarata is.

VÉGRENDELET

Alulírott Tamási Áron író, lakik Budapesten, XII., Alkotás utca 51/b szám alatt; személyazonossági igazolványának száma AU—I. 258344, — számolva az isteni Gondviseléssel és a természet törvényeivel, ép ésszel és megfontolással végakaratomat az alábbiakban foglalom össze:

I

Minden eddig alkotott vagy a jövőben elkészülő művem és közérdekű iromány tulajdonosa legyen a feleségem, született Bokor Ágota. Fent megnevezett műveket és irományokat, irodalmi tanulmányozás céljából is, még ideiglenes formában is, csak akkor engedhet át másnak, ha ő így határoz. Ha tulajdonjogáról bármilyen oknál fogva lemondana, férjhez menne vagy meghalna, akkor a fenti tulajdonjog a Nemzeti Múzeumot illeti.

II

A szerzőjogi jövedelem tekintetében az alábbi módon rendelkezem:

A műveim szerzői jogából eredő összes jövedelem a feleségemet illeti, azzal a hagyatéki megterheléssel, hogy a Tanácsadó Bizottság esetleges kiadásait neki kell fedeznie; s nemkülönben azzal a megterheléssel, hogy a szerzőjogi jövedelemből egyszer s mindenkorra szóló érvénnyel, vagyis végkielégítés formájában, a törvényes út betartásával, mindegyik testvéremhez, külön-külön és egyenkint, juttasson el 5.000.— (Ötezer) forintnak megfelelő összeget. Ezek a testvéreim mind Romániában, Farkaslaka nevű, Maros tartományhoz tartozó községben laknak, s névszerint a következők: Özv. Lepedus Albertné Tamási Anna; Tamási Gáspár; Özv. Fancsali Mátyásné Tamási Ágnes, Sipos Ferencné Tamási Erzsébet.

III

Ha a feleségem férjhez menne, a szerzőjogi jövedelem felerészét akkor is tartsa meg; a másik fele, s majd a feleségem halála után az egész, a szülőfalum plebániájának igénybe vétele mellett, fordíttassék egy Farkaslakáról szóló monográfia kiadási költségeire és egy olyan rokon fiú vagy leány tanulmányainak megkönnyítésére, aki erre érdemesnek látszik.

IV

Abból a célból, hogy ennek a végrendeletnek érvényre juttatásában a feleségemet segítse, egy Tanácsadói Bizottságot szeretnék, minek tagjai gyanánt tisztelettel felkérem a következőket: Illés Endre írót, XI., Mányoki út 22; Nagy Lajos dr.-t, XII., Németvölgyi út 4; Tasnádi Gábor főiskolai hallgatót, XI., Fehérvári út 24.

V

Az utánam maradó személyes értékeim, ingó vagy esetleg ingatlan értékeim ugyancsak a feleségemet illetik.

Lehetőleg dr. Brezanóczy Pál egri püspöki helynök a Farkasréti temetőben végezze a temetési szertartást; de mihelyt lehetséges, vigyenek haza a farkaslaki temetőbe.

Tamási Áron

Budapest, 1966. május hó 19.

NÉMETH LÁSZLÓ

Szabó Lőrinc

Akik azt vitatták, hogy művészet s erkölcs egymástól független dolgok, gyakran dobták oda érvül a nevét. Itt van Szabó Lőrinc! — s a szeretet itt egy mohó, mindent kipróbálni akaró, örök serdülőt festett —, hogy az ellenszenv mit, azt nem kell tán emlékezetbe idézni... De amikor az ember a verseit olvassa — folytatták — s itt még a zabláját harapó gyűlöletnek is el kellett ismernie, hogy annak a tökéletességére nem bírja rábizonyítani, amit az emberben kifogásolt.

Én nem tudom, s nem akarom eldönteni, hogy a kétféle nagyság s erkölcs menynyire válhat szét egyetlen emberben, azt azonban érzem, hogy Szabó Lőrinc épp az ellenkezőre lehet példa; arra, hogy a művészt naggyá csak erkölcsi tulajdonságok tehetik.

Vannak költők, akik mint Tóth Árpád, Csokonai, egy édes szívet megejtő zenét kaptak a természettől hozományul. Szabó Lőrinc nem volt ilyen, indulásunk idején a magyar vers érzékiségéhez szokott fülem zenétlen, vagy inkább gépzenész költőnek érezte, mint a keringő gramofonlemez, mondtam én is a verseire, még a fel-felcsapásai is ahhoz hasonlítanak. — Más költők, mint Arany vagy Tamási, egy szép beszédű táj nyelvét hordják első szájnyitásukban már, Szabó Lőrincben nem füleltünk föl efféle magyar gazdagságra. Az olyan költőket, mint Ady, mintha a történelem, a nemzeti geológia mélyréteges tűrődése vetné fel; — Szabó Lőrinc még a debreceni kálvinizmusát is letisztogatta magáról, s azt mondta: hazája ott van, ameddig az agya ér. Van, aki mint József Attila, egy új, addig meg nem szólalt társadalmi osztály hangját kapja újdonságul; — Szabó Lőrinc mindig csak magáról, vagy legalábbis a maga nevében beszélt. Szabó Lőrinc gondolatait, ha a fogalmazást lehántjuk róla, a múlt század Schopenhauer olvasói is elmondták. Még azt sem mondhatjuk, hogy egy állandó vibrálásban élt volna, mint Petőfi, inkább tudósa volt a lírának s ciklusokban gondolkozott. Hogy ne szaporítsuk a negatívumokat: nem az a költő volt, aki látható adottságaival hódít meg, s ha ma mégis az említettek közt, sőt fölöttünk érezzük őt, ha ritmusáról azt mondhatjuk, hogy csupa gyors, emelő szárnycsapásból áll, céljaihoz a legtökéletesebb, nyelvéről, hogy a legpontosabb és legárnyaltabb, s mint Petőfinél, ballaszttá vált költőiségét vedlette le benne a magyar nyelv, társadalmi hitelességéről, hogy egy népes, másutt nem ábrázolt embercsoport, a városra szakadt vidéki leghívebb megszólaltatója, magyarságáról, hogy abban az ázsiai vér örök vergődése szándéka ellenére is megfigyelhető, a nagy „eszmékben" gondolkozásáról, hogy senki sem kerülte el úgy a baconi idolumokat, eszmék és hangulatok kikerekítését s torzítását; akkor e demoszthéneszi fölülkerekedést, hiányait vagy épp fogyatékosságait néhány olyan tulajdonságának kell tulajdonítani, köszönni, amelyek a név köznapi értelmében talán nem is az ember magasabb kibontakozását szolgálják, de mégis csak erkölcsiek.

A harmincas-negyvenes években, amikor a népi mozgalomnak erényeivel együtt már bizonyos hibái is kezdtek megmutatkozni, gyakran állítottam hol őt, hol Shakespearet vagy Rabelaist például a népi íróink elé. Én szerintem ők az igazi népi írók.

Ebben az évben lenne 75 éves Szabó Lőrinc. Emlékezetére közöljük Németh László 1957-ben, a költő halála után írt és eddig nem publikált tanulmányát.

Mert mi a jellemző a népből feltörő emberre általában? A mohóság, amellyel az őseiben, gyerekkorában nem ízlelt világot, s ha szellemi ember, természetesen a szellem világát is, birtokába igyekszik venni. Népi íróink nagy részénél ez a mohóság nem terjedt ki a kultúra dolgaira, vagy ha igen, ott bizonyos önelégült, ítélkező kedv *tompította*.

Szabó Lőrinc — a mozdonyvezető fia — sosem hangsúlyozta különösképp származását, sem a lenthagyottakhoz szító hűségét; annál jobban hasonlított, csak órjásiban, arra a sok-sok ezer városi életbe, kultúrába beszabadult kisemberhez, akiknek gyermekeit, mint polgári-kereskedelmi iskolák orvosának annyi alkalmam volt megfigyelni. Csak nem a csizmát hordó népi entellektüelek, hanem egy Bartók, Babits, Kosztolányi mellé kellett őt állítani; — akármennyire közel érezte is magát azokhoz eszményeiben, érdeklődésében, eltanult intellektuális fegyelmében, az, amit ő kalibánnak érzett magában — természetének ősemberi nagysága s érdeklődésének, szorgalmának ahogy ő mondta, epileptikus jellege — megkülönböztette e másod-, harmadnemzedékes értelmiségi emberektől...

Azok közt, akiket én ismertem, tán Móricz Zsigmondban volt meg még ez a bősz népi felhajtó erő. De mennyivel nagyszerűbb szervezet, igen, mondjuk csak ki: őserőbb volt az övé. Aki úgy látta őt, ahogy mi, s annyiszor s nemcsak az utolsó években: amint félig a hátán ülve, a társaságtól elváltan, szórakozott gyorsírás jeleket ír maga elé a levegőben, az furcsálva társítja e fáradt ember képéhez az őserő szót. De gondoljon arra, mit élt, mit dolgozott — s ami a fő, mit szenvedett — ez az ember, próbálja szinte kilowattokba áttenni az ömlő, küzdő energiát: egyszerre igazat ad nekem, hogy ilyen fizikum nem sok mozgott még a bölényekben bő magyar művészvilágban sem. Foglalkozása az újságírás, a leghajszásabb, legidegfeszítőbb — nem is tudom, hogy a lírát s ezt egyszerre s tartósan csinálni bírta volna valaki. „Úgy fogunk megmaradni, mint akik tobzódtunk a pénzben, amíg ők nélkülöztek, holott mi voltunk a rabszolgák, akik nem bíztuk a jószerencsére a családunkat s ők dúskáltak a szabad időben s felelőtlenségben." S valóban, Szabó Lőrinc, aki lírájában, mint rossz férj örökítette meg magát, egyike volt a legkiválóbb családapáknak. Pedig milyen igényes, nehéz család volt az, mit kellett annak a fizetésen felül is előteremteni. Mint Balzac regényeinek, a fordítások nagy részének — a magyar irodalom közül kettő sem fordított ennyit, mint ő — a pénzhiány, a jövő elseje s a közeli adósság volt a múzsája —; ő valóban a szívével talpalta a cipőt, s maga volt a rét, melyről elindult s tányérjukra érve pecsenye lett a borjú —; valóban ujja világított nekik égve, mint tíz gyertya... S azon túl persze még rossz férj is volt. — A huszonhatodik év, e párhuzamos másik házasság siratója csak egy viszonyra, kétségkívül a legerősebbre vet világot a sok közül, amely mindig gyanússá tette az asszonyokat, akikhez bevitte az embert, vagy a kórházi ágynál ott talált. Volt ereje kikaparni ezt is, mint annyi mindent — gyönyörű könyvtárát, Wagner-esteket az Operában, egy dalmáciai utat, hogy az első magyar író, aki repülőgépbe szállt. S volt ereje, amíg volt, elviselni a megaláztatást, amely már a szerkesztőségi években odaszegődött hozzá, s egyre eredményesebbé vált.

S mily soká haldoklott. Két trombózist élt át — az elsőt hat-hét éve, s közben mindenütt ott volt, mint az inga, járt-kelt, mindent látni, mindent élni akart, s egy másik bárdnak, a rákbetegségnek s tán a maga segítségének kellett őt leterítenie...

Ha megkérdjük, mi tette képessé minderre — igen szívós, nagyszerű szervezet. De azontúl valami más is: az olthatatlan kíváncsiság. Mi voltam? A szivacs szomja, írja a Tücsökzenében. S ez a mindent fölszívni akaró szivacsszomj, nem csillapult benne, nem szűnt meg ifjúságával, legföljebb tudatossá vált. Mert ez a kíváncsiság nem az eleven, kifelé élő, nagy erejű ember mindent megérintő érdeklődése volt, hanem sajátos, bonyolult, a szó legmagasabb értelmében vett riporteri kíváncsiság, amelyben a számadással tartozó szellem figyelte a fizikum és elme kalandjait. Az élet igazi megfigyelése azért nehéz, mert ahhoz magunknak kell teljes szenvedéllyel részt vennünk benne, s vagy az odaadás s vele a tapasztalat lesz bágyadt, vagy a szemlélet összekuszált. Ő azonban fokról fokra ránevelte magát, hogy amibe érzékiség, majd a szellem igényei belevitték, azt mint valami maga által felidézett kísérletet

figyelje is. Nem láttam embert, aki olyan összetört tudott volna lenni, mint ő — a játékokban, de főleg a szenvedésben, dühkitörésben nyoma sem volt a színjátszásnak, s mégis, aközben is ott dolgozott benne a figyelő szem, a zsákmányra éhes riporter, akire nem szakadhat olyan borzalom, hogy abból valami érdekes, tanulságos, vagy megrendítő „hírt" ki ne szedjen. A tudás, megélés és tudósi ellenőrzés nála így fokról fokra szinte kísérteties egységbe került. Hallgassuk meg, amit az ízülete gyulladásáról írt: — semmi sem volt igazibb, mint az utolsó kínjai, de a szenvedés hitelessége mellett ott érezzük benne a szellem büszkeségét is: ugye lefüleltem — annak tárgyilagossága erősebb volt, mint az ő gyötrése.

Meg kell ismernem minden emberit, ha üdvre, ha pokolra tanít — írja szonettekké vált gyásza derekán. S ez az a pont, ahol az élet és kultúra szomja erkölcsi erővé válik, amibe indulásakor az ifjú test rántotta bele a szellemet, arra most a szellem kényszeríti rá, a hír, az okulás, végeredményben a vers kedvéért a hanyatló fizikumot. Gyönyör és kötelesség, fájdalom és okulás ritkán forrt így eggyé. Ez tette olyan meghatóvá betegségét is. Ha vállalta volna a szűkebb, mozgástalanabb életet, tán soká húzhatta volna, de a halál közele őt még nagyobb, még mohóbb tapasztalatszerzésre indította. Minden társaságban ott volt, ahányszor telefonált: vagy érkezett vagy épp utazott el. Akkor is ott akart lenni, ha a dolgokban már részt venni nem tudott, jártatni rajta a szemét, az eszét. Tavaly novemberben egyszer én kísértem haza az Írószövetségből. Senki sem kívánta tőle, hogy ott legyen, megtegye a hétnyolc kilométernyi utat — gúnyolódva hallgassa a beszédet, amely szóködként folyt el a tudata előtt. De ő elment, hazafelé jövet egy ismerőshöz tértünk be pihenni, aztán a nitromintet szedtük be, a Hattyú utca kapaszkodóján, közben arról beszélt, hogy lassan elfelejti a nyelveket is... Szóval, hogy is voltak azok a pontok, derengett föl benne két tabletta közt a riporteri kötelességtudat, hogy abból a sok zavaros beszédből, amiben ott négy-öt órát ült, a lényeget Lócinak — vagy ki tudja, az emberiségnek — rossz agyával mégis megjegyezze.

S ez az alapvető tétel, hogy az írónak, bármibe kerül is, mindent ismernie kell, amelyhez életerő s mohóság alakult át kemény, parancsoló erkölcsül, átvezet a másik nagy elvéhez, hogy az élet riporterének, az önmaga felidézett kísérlet tudósának azt, amit élményeiből megfogott: szabatosan, a maradandóság követelményeivel számot vetve kell megfogalmaznia.

Mesterségtudás volt tán másban is akkora — de ilyen fokú mesterségtisztelet, mint benne, magyar íróban nem tapasztaltam. S itt megint származása jut eszembe, tán az ácsfi Móricz volt ilyenféle viszonyban, mint ő, a mozdonyvezető gyerek — aki apján át bele is lát a száguldó gépbe, amelyre apja a kart lenyomni felülteti —; még az első nemzedék, az iparba betörő népek friss kíváncsiságával lesi a titkot, a szabályokat, melyek olyan egyszerű eszközökkel, mint fejsze és collstock házat, jól olajozott vasdarabokból száguldó gépet csinál. Ezek az iparosfiak még létük mélyén hordják a tapasztalatot, amelyet a latin nyelv az *ars* szóval fejez ki, egyforma névvel, illetve a mesterségeket és a művészetet s hiába mond nekik bármit az esztétika, nem tágítanak attól a hitüktől, hogy a művészet, az, ami a lelkesedést maradandó művé teszi, voltaképp bizonyos betartandó szabályokból, fogásokból áll.

Ez a reménykedő mesterségtisztelet viszi őt a nagy Babits felé. Babits úrifiúi mesterségtudása egészen más természetű volt, mint az övé, az alapja rendkívül biztos ízlés, mely a legbizarrabb kalandjaiban is megőrzi a kisiklástól, éltetője a proteuszi változás, átalakuló kedv, amely minden formát magára akart ültetni, valamint a nyelvtehetség, amely az emberi szellem minden nyelvét, a matematikát épp úgy, mint a műfajokét, mint a magáét akarta beszélni. Babits: könnyedségében, indázásában s belső biztonságában leginkább Weöres Sándorhoz hasonlított. Szabó Lőrinc szemében azonban — s nem oktalan —, ő jelentette azt a kényesebb, gyengébb, de finomabb idegrendszerekben kialakult művészi kapcsolatot, amelyet ő meg akart lesni, a maga robosztusabb élete, gyakorlata számára elrabolni. Mint mindnyájunknak, neki is Ady volt az ébresztője. „Előbb Ady tanított, a nagy szertelen, a hős, a lázadó, a sötét angyal és a fenséges tragikus gesztusok. Babits csak később, lassan, viharok és romantika nélkül; szavai észrevétlen tudták hajlítani a gondolatot, édes

kényszerük gyémántkeményen szabta mindenütt az igaz utat." Voltaképp egy alkati cserebomlás ment itt végbe. Szabó Lőrinc sokkal közelebb állt Adyhoz, mint Babitshoz, témái is, az életvágy, gátoltság érzése, a halálra való elernyedés, a nem levő Isten hiánya is közösek. De művészi ösztöne: Babitsban érzi, a „gyémántkemény" törvényt, az igazi utat, amelyen a tökéletesség felé haladni kell, egy életen át hozzátapadva, vele lakva, vágyódva utána neveli rá magára, mint szabályt és fegyelmet, ami a másikban a természetes környezet ajándéka volt. A fordított s tán kémiai folyamat ez, mint ami tán kevésbé szerencsésen, e sorok írójában folyt le, aki Babitshoz állt sokkal közelebb, s Adyt, az ő örökségét tartotta számon egy életen át.

S ez a népi mesterségtisztelet nem kopott meg benne akkor sem, amikor már ő volt a mester. Büszke volt a mesterségbeli ismeretkincsre, a tudott, idegzetében hordott fogásokra, a szabályok értelmében persze titkolta is ezt a büszkesége, de ha mesterségbeli kérdésekről mert valaki a jelenlétében beszélni, arca azt a kifejezést öltötte, mint a nagy belgyógyász professzoré, aki előtt a társaságban a trumáról talál valaki beszélni, vagy a gépészé, akinek parasztok nézegetik, kerülgetik a centrifugáját, nyomásmérőjét. De ő nem volt olyan, mint Móricz, aki szinte élvezte, paraszt módra magának tudta, amit tudott s eltüntette a műhelyét. Ő szívesen tanított. Amikor először voltam benn nála a Magyarországnál, ott egy falihirdetmény magyarázta az újságíróknak, hogy mikor kell lennet és volnát használni. Az én stílusomat is megbírálta mindjárt: A próza inkább legyen kopár, csak itt-ott egy-egy virág — amit sajnos azóta sem tanultam meg... Együtt tanítottam egy azóta elpusztult tanárral, aki már a harmincas években oroszból fordított. Odaadta a paksamétáját, mondjak véleményt róla. A fordítások nem voltak rosszak, de túlságosan jók sem. — Így kellene fordítanod — emeltem ki egy sikerült, csupa villódzó darabot. De becsületes ember volt, bevallotta, hogy ez voltaképp a Szabó Lőrinc kezenyoma: ő dolgozta át vele együtt, s a javító tollat kormányozva a megfelelő törvényekbe is beavatta, egy kávéházi asztalon. Füredi szállásadójának, akit szükségfordítás kenyérkeresetre szorított, reggelenként kollégiumot tartott nyelvhelyességből, s a többi titokból, s még az utolsó évtizedben is jártak hozzá költők, akik nyilvánosan aligha vállalták volna, hogy hozzájárnak, de tőle vették át a legegyszerűbb verselési szabályokat, s az etikai szabályt, hogy mit nem szabad egy írónak, ha mondja is, leírnia...

Órjási műfordítói gyakorlata tovább gyarapította a tudást, hogy az első mestert a mesterek egész kollégiumává alakítsa át. A legtöbbet Baudelaire-től tanult, akinek Les Fleurs du mal-já mint diák kölcsönkönyvként másolta le, s ő bátorította fel a városi színek, a csatornamunkások megverselésére. Shakespeare-től azt tanulta, hogy az absztrakciók nem okvetlen szűkítik, modernebbé is tehetik a verset, s a magyar szerelmi lírának ez a csúcsa aligha készül el Shakespeare szonettjei nélkül. De a bátorságnál még fontosabb volt az óvatosság, amit a fordított anyag egészéből tanult; látta, milyen versek azok, amelyek elállnak, bírják az időt, s melyek azok, amelyek romlékonyak, minden akkori időszerűségek ellenére is érdektelenné válnak. „Romlékony" hallottam tőle többször is az örökkévalóságból kirekesztő jelzőt. Időnként például tele volt politikai indulatokkal, de politikai verset szinte alig írt, a politikai költészet az ő tudása szerint romlékony. A költőket, az írókat, akik az elállás törvényeit nem ismerték, lenézte. Szabó Dezső, az aztán a rossz író, mondta, akiben egy gerezd van belőle, az egészen megromlik.

Engem ez az eleve bebalzsamozási készsége volt az, ami a mesterség tiszteletétől egy időben elidegenített. Hisz foglalkoztam én is „mesterségbeli problémákkal", de én azokat mindig a tenyésző, kibontakozni akaró lehetőségek szempontjából vizsgáltam: hogy kellene úgy átalakítani a drámát, verset, hogy olyant is kifejezhessen, amit most nem. Ő azonban az örökkévalóság, a nagy tapasztalatból lemért nagy törvények felől nézte: nemcsak az irodalom lehetőségeit, törekvéseit, de a maga érzéseit is, mi az, aminek reménye lehet a fennmaradásra, s mi az, aminek nem. Én szégyeltem volna, ha valamit, amit most fontosnak tartok, le nem írok, csak azért, mert a századok akusztikája azt eltorzítja, vagy elnyomja majd. Vagy úgy üdvözülök, egészben, amilyen vagyok, vagy dobjam el azt is, ami bebalzsamozódik belőlem. Ő azonban, aki olyan odaadással élt, tudta, hogy végül is csak néhány nagy téma:

a halál, szerelem, házasság, emberi gonoszság, ami az embereket minden időkben érdeklik, s élményanyagát ezek köré kristályosította ki, a bonyolultságot világosan élek közé záró kristályokba. A mű máris igazolja, s valószínűleg egyre jobban igazolja őt. Mert egy kisebb hőfokú elmét tán megfagyasztott volna ez a mesterségtisztelet, egy kisebb emlékezet, élménykincs nem bírta volna a balzsamozást; ő azonban győzte mind a kettőt, azt is, hogy minden élhetőbe beledobja magát, minden élt versbe valót emlékké alakítsa, s ugyanakkor mint egy rengeteg tapasztalatból összeállt, századokba kitolt kollektív szem figyelje magát, s válogasson a vers küszöbére érten, eldobva, ami már avas, régi s azt is, ami túlságosan új; rácsapjon s a végletekig kiaknázza az ős témák modern idők érdeklődésére számot tartó Szabó Lőrinc-i modulációit.

A modern művészetben, a lírában is a művész, a költő két életet él: írja verseit s csinálja építő elméletét. Szabó Lőrincről nem ebben az értelemben mondanám, hogy a líra egyik legnagyobb tudósa volt, aki valaha élt. Ezekhez az esszéíró költőkhöz ő úgy viszonylik, mint a 19. század nagy pozitivista történész tudósai a mai kultúrfilozófusokhoz. Már az imponáló egyoldalúsága is! Mennyi mindenhez értetek ti, mondta látszólag irigyen — valójában azonban inkább megvetőn. Ő ismeretei ellenére egész életében csak a lírával foglalkozott, amihez nyúlt, az mind a lírájával került kapcsolatba. S ezen belül aztán volt is tárgyi és gyakorlati tudása olyan, mint senkinek. Azt, hogy mi fecsérlődött el nálunk, csak a mi nemzedékünk alatt, aligha tudnám jobban bemutatni, éreztetni, minthogy a költészetnek e nagy tudósa, akiben oly csillogóan élt a tudás, aki az én vásárhelyi diákjaimat a vers keletkezéséről mondott magyarázatával úgy elbűvölte, hogy miközben őt is megmentette volna a gondtól, s az ifjúság művészi fogékonysága szinvonalában olyan uzsorakamatot hajtott volna, ez a mesterségtisztelet sosem szólhatott valami tanszék éléről — a mesterségéről.

De a hírszerző elszántságának s önfeláldozásnak, az örökkévalósággal farkasszemet néző művészfegyelemnek egy magasabb rendű erkölcsi tulajdonság ad értelmet, az, amely miatt én is megszerettem: az igazságszeretet. Most tizenöt éve, amikor a népi írókról szóló összefoglaló tanulmányomba őt is becsempésztem: már ez a felfokozott igazságszeretet volt szememben művészetének a megkülönböztető jegye.

Ez az igazságszeretet, megnyilvánul már abban is, hogy mit nem csinál. Mint líratudós ismerte természetesen a nyugati líra újabb törekvéseit, ritkábban hallott nevekre is voltak emlékei, de semmit sem tett, hogy a maga szabta határon túl lépést tartson velük, magát egy új, nagy jövőt kínáló irány elvei szerint modulálja. Mellette bontakozott ki a népi irodalom, vezetőihez sok évtizedes jó viszony fűzte, mint látjuk, meglett volna a jogcíme, hogy ő is mint származásához hű népfi korholja és faggassa Budapestet, ez azonban érzése szerint nem lett volna igaz, őt élet és kultúra lemorzsolta eredetéről, menthetetlenül *egyén*, a nagyvárosban hányódó egyének egyike lett, neki az egyénnek az életét kell megírnia. Ha valaki, ő kora ifjúsága óta harcban állt a tőkével, egy időben igen közel is állt a kommunizmushoz, én legalább jól emlékszem egy debreceni útra, 1931-ben, amelyen engem a marxizmusból vizsgáztattak, s a társalgás célpontjaként a legtöbb nyilat tőle — ó változó idők! — és Kodolányitól kaptam. Partizánharcot folytatott a tőkével, bár mint testvér siratta a szegényeket, s egy-egy olyan verse, mint a Holt húgom könyvei egy betű változtatás nélkül áttehető József Attila szocialista korában írt versei közé. Nem ijedt meg attól, hogy 19. századinak, a népiek városi literátor-entellektüelnek, a szocialisták individualistának tartják, a jelzőket bírta, mint az igazságszerető emberek: ő csak egytől félt, a belső igazságtól, attól, hogy annak a kezét eleresztve, azonosságát önmagával elveszthetí.

Köteteit egymás után olvasva összefüggésükben is felismeri az ember az igazságratörekvés folytonos korrekcióját. „Föld, erdő isten" — az első kötetben nagyon poétikus volt, vaskorszakunkban fuvolán szólt. A „Kalibán", „Fény, fény, fény", rátalál a nagyvárosra, a benne epedő, a tavasz után vágyódó fiúra — de ez még mindig inkább irodalom, mint Szabó Lőrinc. A „Sátán műremekei" megpróbálja fokozni, feszíteni a kétségbeesést, de ez meg túlzás, átlátszó programú ciklus —; a nagy

diadalmas kötet a „Te meg a világ", beállítja a jó hangot, a költő és témái közt a helyes arányt. A „Különbéke" tán többet lazít, mint kellene, a megnőtt keserűséget megvesztegetné a család, siker, a hatás, témák. A „Harc az ünnepért" s a „Régen és most" újra nekivág a kemény igazságok halálkapaszkodójának, hogy aztán a „Tücsökzenében feloldódjon" a tücsök kissé az emlékezésben s az utolsó versekben végezze ott, ahol a legtöbben végezzük, hogy az életről nem lehet az utolsó szót kimondani, sem azt, hogy gyönyörű, sem azt, hogy szörnyű, mert mindkettő egyszerre.

S ahogy egész életével, úgy küzd igazságérzékéhez s persze érzéséhez igazítva, egy-egy motívumával is. Az a szerelem például, amelyből az érzéki hasonlat remeke lett, az első időkben még rejtve, álcázva szól. 1931-ben írt — „Tenger" című versében: (Egymás felett... kezdetű) mint őtőle magától tudom: a megvallhatatlan szerelem gyönyörét látta bele, egy találkozóra menet vagy onnét jövet — a hullámok játékába. Később a bűntudat, a családi meghasonlás versei szólnak róla, s a „Rossz férj panasza", hogy aztán, lesz, ami lesz, olyan csodálatos versekben törjön a felszínre, mint „Piros kis hús barlang a szád", „Csók" s végül a „Huszonhatodik év"-ben, a modern Orpheus szonettjeiben, aki hiába töri Euridikéért homlokával az Alvilág kapuját —, mind a két kereszténységet félretolva, diadalmas kétségbeesésben gyónja meg minden részletét.

A legnagyobbnak azonban a lelkébe vetett háló kihúzásában érzem ezt az igazságszeretetet. Bacon írt a gondolkozás idolumairól, a csapdákról, amelyekbe a szellem beleesik. De hány csapdája van a versírásnak, a tetszetősség, lustaság, kikerekítés milyen delejes mezejébe kell előrehatolni annak, aki azt akarja kifejezni, ami benne van. De Szabó Lőrinc itt is addig gyötri az alája vetett mesterembert, amíg az nem hozza ki, amit ő elfogad. S itt tán nem is azokban a versekben kell csodálnom legjobban, ahol egy indulatát mondja ki, mint a Szakításban, tekintet nélkül arra, hogy milyen embernek fogják tartani, vagy ahol egy emléket hoz felszínre, olyan érzékien, mint a Tücsökzenében: a pap bácsi méhesét, Babits szobáját, hanem amikor az érzékein átcsapó hirtelen benyomásra, egy belecsapó illatra, álomra, zenehangra, a pocsolyában megvillanó égre: veti ki ezt az egész lelket meghúzó hálót, hogy azután olyan versek maradjanak előttünk, mint a „Rádiózene a szobában", „Álom a tengeren", „Májusi orgonaszag", „Sokízületi gyulladás".

Az igazságszeretet jellemző vonása, hogy minden állítás felfedezés. Mi másért érdemes egy nagy mű fáradalmait magunkra venni, minthogy valami olyat tudunk meg közben a világról, magunkról, amit amikor nekivágtunk, még nem tudtunk, vagy nem úgy tudtunk. Szabó Lőrinc versei felfedezések; amit megélt, bennük válik szemléltető igazsággá, persze sokszor csak az érzékek igazságává. Ő ezen nem is ment túl. Nem volt gondolkodó abban az értelemben, hogy gondolatrendszert épített volna; sőt bizalmatlan volt minden általánosítással szemben. Nem mintha a vita hevében egy-egy részigazságból kiindulva ő nem általánosított volna, sokszor az abszurdumig s ellenségességig, de ez csak gőz volt, az, amit ő a világról gondolt, a verseiben maradt meg, pointillista módon, minden versben egy igazságfolt — de ez a sok igaz részlet együtt mégis az élet órjási tája, s egyben egy minden illúziótól mentes bölcs tanítás —, hogy mi jó s mi rossz várhatja e tájon az embert.

Úgy szoktam őt megcsodálni, mint a kifejezés kivételes mesterét. S valóban, ezrével lehetne idézni a sorokat, ahol az epigrammaszerű rövidség a képzelet órjási munkáját zárja szóba. De tán sikerült megmutatni, hogy e kifejező erő nem valami ügyesség, emögött is nagyobb s elsősorban erkölcsi jellegű erők állnak: az élet minden vonatkozásában betornázott igazságszeretet nem tágít, amíg a maga zsákmányát meg nem kapja, a művészfegyelem, szinte egy cséplőgép, állandóan őrli, választja az élményt, amelyet a kötelességgé vált életszomj kivételes bőségben hajt fel.

Azonban Szabó Lőrinc több, mint nagy kifejező. Épp mert nem volt szándékában, mert csak az idegrendszerén fennakadt zsákmányt akarta konzerválni: sok mindent megoldott, ami másoknak, akik akarták, nem sikerült. Egy nagyszerű Ripp-Rónai, amely ifjú korában s a tán még nagyszerűbb Bernáth-kép közt, amely halála előtt készült, a verseiben ő is megfestette magát úgy, ahogy az új irodalomban is

kevesen. A regényírás tán itt szorította meg legjobban a lírát: úgy hozzászoktatott a maga sokrétű, ellenpontos alakjaihoz, hogy a szegény lírikusnak, aki úgy akarja magát emlékezetünkbe hagyni, ahogy önmagában becézi magát, önarcképe kihívja az emberről szerzett tudásunkat. Szabó Lőrinc azonban, épp mert nem a tükrében illegette magát, hanem igaz pillanatait rögzítette gyilkos igazságszeretettel: a legnagyobb regényhősökkel versengő hiteles képet hagyott ránk, amely a nagy dolgokban ugyanazt a sivárságot árasztja, amelyért férfi barátainak sem volt különös öröm vele lenni —, s a kicsi dolgokban, az élet játékos rezzenéseiben ugyanazt a játékosságot s bőséget, amelyért az asszonyok rajongtak érte, mindent megbocsátottak neki.

De sorsa — a Pestre sodródott, nagyravágyó vidéki fiatalember története —, nemcsak egyéni sors, hanem summája ezrekének, százezrekének. Azt a népfit, aki Pesten megszokta ugyan a mindennapi fürdőszobát, de tulajdonképpen népe képviseletében szenvedi el a nagyvárosi életet, aki, valljuk meg, elég kis számban jár —, irodalmunk több példányban is illusztrálhatja; Szabó Lőrinc azonban, éppen mert semminek a dokumentálására nem törekedett: irodalmi inkarnációja lett annak a sok millió vidékről felkerült embernek, akit a kíváncsiság felhozott, beletanult a nagyváros életébe; az hol töri, hol elbűvöli, egy-egy illat, az Üllői úton behimbáló szénásszekér azonban még egészen más emléket zúdít rá, mint a pestiekre. Budapest — háromnegyed részben — műveltebb vagy egyszerűbb Szabó Lőrincekből állt, én a Medve utcai polgáriban csupa ilyennek a gyerekét tanítottam.

Azonban Szabó Lőrinc nemcsak vidéki — alapjában véve keleti ember is —, nemcsak mongol arca vall erre (mely előtt a mongol katona, tanúja voltam, megnyitotta a kordont), hanem a kivételes gyötrelem is, amit a nyugati s tőkés életforma jelent neki. Az orosz irodalomnak kedvenc alakja a keleti ember, akit a nyugati racionalizmus tönkretesz, vagy ha mint Raszkolnyikov, hozzá akar törni, gyilkossá tesz. Szabó Lőrinc, bár életében beletörni nem tudott (törtnek nem való vagyok), szellemében mégis szép szintézisbe hozta a lelkében szunnyadó kelet emlékkincsét s a kísérletezés, elemzés, az élmény megragadásának nyugati módszerét.

Korunk nagy ténye, amire ő is panaszkodik, hogy az ember kiégette magából az Istent. S valóban, azt, hogy milyen annak az embernek az élete, akinek az Isten kiégetése tökéletesen sikerült, s egy új, azzal egyenlő értékű Értelmet azonban nem sikerült találni: kevés emberen ismerhetjük meg úgy, mint Szabó Lőrincen...

CSEHSZLOVÁKIA

Dél-Szlovákia szlovák szemmel

Többségi nép írói-költői érthetően ritkábban foglalkoznak műveikben a nemzetiségek életével, az együttélés kérdéseivel, hiszen a sokrétű valóság számtalan „kihívása" közül ez csak az egyik, fontosságát tekintve számukra nem is a legelső. A szlovák irodalomban kevéssé ismert terep maradt az a táj, Szlovákia területének hol vastagabb, hol vékonyabb déli sávja, ahol a magyar nemzetiség alkotja a lakosság többségét. „A Csallóköz népe, vidéke és atmoszférája nem sok helyet kapott a szlovák szépirodalomban, nem sok inspirációt nyújtott az íróknak" — írta *Július Noge* a Slovenské Pohľadyban (1972. 9. szám) egy fiatal szlovák író, *Ivan Habaj* délszlovákiai elbeszélései kapcsán.

Távol esik ez a terület a szlovák kultúra hagyományos forrásvidékeitől, az itt élő szlovák népesség túlnyomó része 20. századi történelmi változások után került mai lakóhelyére, egészen a legújabb időkig nemigen küldött ez a táj írót a szlovák irodalomba. Az utóbbi évek szlovák irodalmát figyelve azonban mégsem indokolatlanul használjuk a fölfedezés kifejezést Dél-Szlovákiával kapcsolatban. 1972 és 1974 között több olyan alkotás született, amely e táj valóságáról ad képet a szlovákul olvasóknak. Hogy nem periferikus jelenségről van szó, azt az is bizonyítja, hogy nem kivételes ez a tematikai érdeklődés, továbbá, hogy a dél-szlovákiai tárgyválasztásból esztétikailag nem másodrendű alkotások születtek, tehetséges fiatal írók vállalkoztak erre a fölfedező útra.

Magyar forrásból, a szlovákiai magyar irodalom nyújtotta hol teljesebb, hol hiányosabb tablóról ismerhetjük Dél-Szlovákia magyar és szlovák sorskérdéseit. Ezúttal érdekes alkalom kínálkozik az összevetésre: a szlovák ecsettel festett tájkép kiegészíti ismereteinket. Áttekintésünkben a társadalom életéről közvetlenebbül referáló epika példaanyagát használjuk föl, bár a teljesség kedvéért meg kell jegyeznünk, hogy a dél-szlovákiai ihletés nemcsak elbeszélésekben és regényekben mutatható ki. A modern magyar lírát eredményesen fordító fiatal költő, *Vojtech Kondrót* versei például sok szállal kapcsolódnak gyermekkorának mátyusföldi tájához, az utóbbi évek sikeres drámaírójának, *Ján Solovičnak* az Irodalmi Szemlében (1974. 5—6. szám) magyarul is megjelent drámája, a Meridián pedig egy dél-szlovákiai kisvárosban játszódik.

Műfajt, írói ábrázolásmódot, a szerzők életkorát tekintve különböző alkotásokat hoz közös nevezőre a dél-szlovákiai valóság bemutatására vállalkozó szándék. *Andrej Chudoba, Peter Andruška* és *Ivan Habaj* írásaira egyaránt jellemző szerzőjük szoros kapcsolata ezzel a vidékkel, az epikai szövetben mindegyiküknél jól kitapintható a tájban gyökerező eleven élményanyag.

A leghosszabb írói pályára az 1958-ban verseskötettel jelentkező Chudoba tekinthet vissza közülük, legújabb novellás kötetének (Zbohom, Cyrano [Isten veled, Cyrano], 1973. Röviden a Tiszatáj 1974. 8. számában ismertettük) címadó elbeszélése egy magyar fiatalember kamaszéveiről szól. Chudobát egyébként a magyar olvasók

is ismerhetik, két kisregényét 1964-ben jelentette meg az Európa Könyvkiadó. Ivan Habaj két novellás kötete (Dolniaci [Alföldiek], 1972. és V tieni moruše [Az eperfa árnyékában], 1973.) alapján par excellence dél-szlovákiai írónak tekinthető, ő a Csallóközbe telepített szlovákok sorsának krónikása. Peter Andruška epikus szintézisre vállalkozott, az utóbbi évek szlovák irodalmában hiánycikknek számító regény műfajában próbálkozott. Kakukkos óra című művében (Hodiny s kukučkou, 1974.) széles időegységet fog át, egy dél-szlovákiai falusi család életét mutatja be az első világháborút megelőző évektől körülbelül az ötvenes évek végéig.

Mindhármuk írásaiban nagy szerepet játszanak a gyermekkor élményei, saját életük eseményeit előszeretettel építik műveikbe. Chudobának sikerült talán a legszuverénabb világot kialakítania közülük, az írói eszközök használatát tekintve is ő a legérettebb alkotó, életkorát tekintve inkább a középgenerációhoz, mint a fiatalok közé sorolható. Habajtól és Andruškától eltérően a szlovák próza „lírizáló" ágát folytatja; epikai műveiben sokszor háttérbe szorul a történés, hőseinek érzelmi hullámzására kerül a hangsúly. Az Isten veled, Cyrano című novella egy kamaszfiú vívódásainak, helykeresésének tükre. Hősének beilleszkedési nehézségeit az is növeli, hogy a gimnázium, ahová továbbtanulni, a paraszti sorból kiemelkedni küldték, nyelvileg is más környezetet jelent. Pontos képet kapunk erről a folyamatról, a társadalmi emelkedés asszimilációval járó útjáról. Konkrét példák is lehettek az író szeme előtt a figura megformálásakor, hiszen szülőfaluja, a honti Kiskereskény a nyelvhatár közelébe esik, a szlovákiai magyar pályatárs, Duba Gyula szülőhelyétől tíz-egynéhány kilométerre.

Habaj csallóközi zsánerképei pásztorok, parasztemberek, öregek világáról tudósítanak. Kevés vonással rajzolt „jeleneteiben" pontosságra törekszik, prózája szikár, szürkébb, mint az érzéki benyomásokat gáttalanul ömlesztő Chudobáé, erénye viszont az élőbeszédhez közeli természetesség, a reális környezetrajz. Kritikusai benne üdvözölték a Dél-Szlovákiában élő szlovák telepesek fölfedezőjét. Erről a zárt, sajátos normákkal és értékrenddel bíró világról a harmadik nemzedék képviselőjeként beszél, gyakran a már városban élő unoka novelláiban a narrátor, aki reminiszcenciával szemléli a természetközelben élő, küzdelmes sorsú paraszt nagyszülők életét.

A legnagyobb szabású — és éppen ezért a legkockázatosabb — vállalkozás kétségkívül Peter Andruškáé. Nemcsak azért, mert a szlovák prózában ritkábban járt úton, a nagyepikában próbálta ki tehetségét, hanem azért is, mert családregényt írt, csínján kellett bánnia tehát az önkéntelenül tolla alá toluló önéletrajzi anyaggal, és meg kellett birkóznia a mintegy fél évszázados időkeretben kibontakozó sorsok, egymást követő nemzedékek, valamint a történelmi változások bemutatásának problémáival is. Ha nem került is ki minden vonalon győztesként az író, a Kakukkos óra mindenképpen az utóbbi évek fontos prózai teljesítményei közé tartozik a szlovák irodalomban. Bizonyos értelemben a 20. századi szlovák prózafejlődés foghíját szándékozik kitölteni a hagyományos epikai szintézisnek ez a kései kísérlete. A falusi iparoscsalád generációinak sorsát bemutató regénynek erénye az idő problémájának megoldása: az események megfelelő sűrítése, a cselekmény ritmusának megtalálása. Nem érezzük viszont minden vonatkozásban teljesnek a regény világát, azzal a kritikusával is egyet kell értenünk, aki a történelmi sorsfordulók fölületes ábrázolását tette szóvá.

A romantikus konvenció által örökül hagyott tipikus szlovák táj jellegzetesen felföldi: magasba törő szirtek, erdők, völgyekben meghúzódó falvak, kisvárosok. Szükségszerűen más a bemutatott írók alkotásaiban a természeti és táji háttér, Habajnál és Andruškánál kifejezett „alföldiségről" beszélhetünk, a széles búzatáblák, kukoricások, a tág látóhatár nemcsak a síkvidék jellemző tartozékai, hanem az itt élő embereknek a felföldiekétől eltérő szokásait, magatartását tükröző képek is. Felföld és Alföld a mai szlovák nyelvben is élő fogalompár (Horniaky — Dolniaky), elsősorban síkvidéknek és hegyvidéknek a megkülönböztetése, de jelzi a kétféle tájon élő emberek viselkedésformái, mentalitása közötti eltérést is.

Régebbi korok szlovák íróinál gyakran megjelenik ez a különbségtétel, amellyel Dél-Szlovákia mai szlovák író-fölfedezőinél is találkozunk. Chudoba idézett novel-

lájában a főhős nagyanyja magyar családba került szlovák asszony: „Öregapa akkor ismerte meg, amikor a Felföldön járt ökröket vásárolni" (Zbohom, Cyrano. 23. l.). Andruška regényében egy árvai fiatalasszony számára így jelenik meg a dél-szlovákiai falu: „Idegen vidék, idegen emberek. (...) Mennyivel meghittebbek a barátságos hegyek, az erdős hegyoldalak, mennyivel kedvesebbek a végtelen lejtők között megbúvó völgyek, az égbe nyúló hegycsúcsok. (...) Nem tudnék itt élni, gondolta magában Helenka, kiszakadna belőlem a lélek és széjjelhordaná a szél" (Hodiny s kukučkou. 228. l. — Kiemelés tőlem — K. Gy. Cs.). A két világháború között Csallóközbe telepített szlovákok számára tragikus sorsfordulót hozott a történelem, a visszatérés, az újabb fészekrakás lázas sietségének pillanatait mutatja be Habaj Alföldiek I. című novellája; a kisfiú, az unoka szájába a következő kétkedő, a szövegben „rosszindulatúnak" aposztrofált kérdést adja az író: „De Szlovákiában, ott fönt, szebb, mint itt, ugye?" — amire a megélhetés parancsát követő paraszt nagyapa így válaszol: „Hegyek és fák vannak arrafelé. A patakok fürgék, nem olyan lusták, mint itt a csatornák... De kevés a föld ott, itt sokkal több van, és hozzá még milyen!" (Dolniaci. 42. l.).

A föld ad kenyeret bőségesen ezen a vidéken szlovákoknak, magyaroknak is, mégis nemegyszer bizonytalannak látszott a jövő errefelé, hol az egyik, hol a másik nyelven beszélőknek kellett rettegniük megaláztatástól, kitelepítéstől. Ismerősek Habaj szavai a földönfutósorsról, a másnyelvűeket tűrni nem akaró soviniszta hatalom parancsszavai: „Minden családnak egy vagon jár. Holnap este tíz órakor indul a vonat" (Dolniaci. 25. l.). Egyformán embertelenek, kegyetlenek ezek a szavak, bármely nyelven mondják őket. Szembenézni velük pedig csak úgy lehet, ha egyszerre mondunk nemet mindegyik nyelven elhangzott variánsra.

A dél-szlovákiai valóság föltárására vállalkozó szlovák íróknak szembe kellett nézniük e kelet-európai mikrotáj közelmúltjának minden konfliktusával: szociális igazságtalansággal, egymás ellen uszított népek kisembereinek vergődésével, nemzetiségi összeütközésekkel, emberi és nemzetiségi jogok sárbatiprásával. Ha e problémakomplexum teljes és hiteles ábrázolásának igényével szembesítjük a tárgyalt műveket, kétségtelen értékek elismerése mellett néhány kérdőjelet is meg kell fogalmaznunk.

Chudobának sem, Andruškának sem kifejezett célja nemzetiségi konfliktusok bemutatása, mégsem tudja egyikőjük sem kikerülni ezt a kérdéskört. Az Isten veled, Cyrano főhősének kamaszkori gátlásai mellett két másik akadályt is le kell küzdenie, hogy befogadják társai a kisváros gimnáziumában: meg kell szabadulnia paraszti félszegségétől, és tökéletesen meg kell tanulnia szlovákul. Közvetlen a háború utáni években járunk: nincs más út följebb lépni, kikerülni a paraszti sorból — szlovákká kell válni. Az asszimiláció folyamatát az eredmény felől mutatja be az író, hiszen a visszaemlékező főhős-narrátor már szlovákként pergeti vissza gimnazista éveinek eseményeit, számára a magyarok főnév már nem többes szám első, hanem többes szám harmadik személyű: „Hej, a hétszentségét (ahogy a magyarok mondják)..." (Zbohom, Cyrano. 24. l.). Az egyén belső vívódásairól fölnevelő és befogadó közösség között, a „motívumok harcáról" azonban alig tudunk meg valamit a novellában. Talán nem is fejezhető ki egyik irodalmi nyelven sem ez a kelet-európai képlet, hiszen az „etnikai senki földjén" tartózkodó ember kálváriájához nehéz kulcsot találni vagy az egyik, vagy a másik partról nézve.

Andruška a mindennapok krónikása akar lenni, a születés-munka-halál hármasságának meghatározottságában vonulnak el előttünk regényében az egymást követő nemzedékek képviselői. A kisemberi sors egyetemes vonatkozásait szem előtt tartva úgy tetszik, tudatosan lemondott a nemzetiségi kérdés ábrázolásáról. Olyannyira, hogy „a történet végéig nem tudjuk, hogy szlovák vagy magyar családokról van-e szó..." — jegyezte meg Július Noge recenziójában (Romboid 1974. 8. szám). Számos jelzés azonban magyar szereplőkre utal: az egyik falu műkedvelőinek János vitéz előadása, néhány vezetéknév és elsősorban az Árvából menyasszonyt választó

fiú édesanyjának ellenkezése: „Hogyan segítek majd a fiamnak, ha választottjával, istenem, meg sem értetem magam?" (Hodiny s kukučkou. 209. l.). Egyetértünk az író szlovák kritikusával, a táj valóságában élő nemzetiségi kérdés bemutatása nélkül nem lehet teljes a kép.

Természettel, történelmi viharokkal vívják konok szívóssággal, a megmaradásba vetett hittel harcukat Habaj szlovák telepesei. A múlt szlovák sebeinek gyógyítása az író elsődleges célja, akkor lesz azonban igazán hitelessé a csallóközi valóság, amikor észreveszi az öreg magyar parasztembert is, aki a nagyvárosból érkezett pozsonyi fiatalokat kalauzolja hétvégi háznak szolgáló öreg tanyát kereső útjukon a Kis-Duna mellékén (A nyár közepén című novella a szerző második kötetében). Az író-narrátor állásfoglalása egyértelmű, ő nem csak a térképről ismeri ezt a vidéket, nem az üzleti befektetés lehetőségét látja a pusztuló tanyákban. Ő nem furcsa bennszülöttnek nézi a szlovákul keveset tudó magyar parasztot, mint autós pozsonyi barátai. Tudja, mit érez magában az öreg, amikor a „városi urak" leereszkedő, vállveregető módon bánnak vele. Érti a magyar parasztot, mert a nyelvét is beszéli. Ők ketten érzik a fájdalmat a folyó kipusztult élővilága miatt. Így lesz közös a Csallóköz, Dél-Szlovákia „titka", aminek megfejtéséhez az ott élők gondjaiban való osztozás szükséges, s nem is titok, ha mindenkit anyanyelvén kérdezünk róla.

KISS GY. CSABA

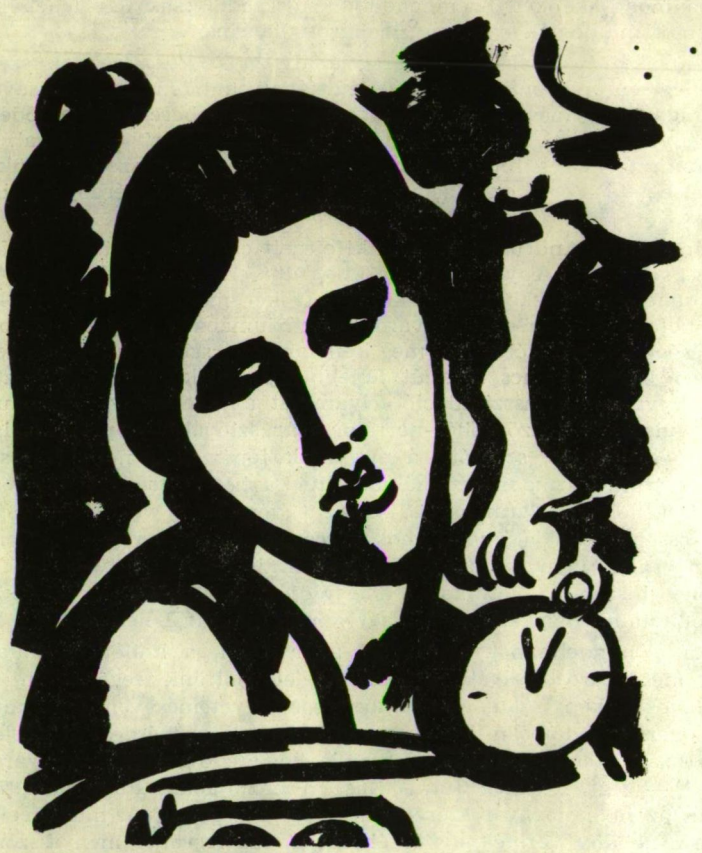

Jakó Zsigmond Erdélyi fénikse

Misztótfalusi Kis Miklós a magyar művelődéstörténet legismertebb s leggyakrabban idézett alakjaihoz tartozik. Sok tudós tanulmány szól róla, sorsát szépirodalmi alkotások népszerűsítik. Lassan szinte jelképpé változott: a haladást vagyona s akár élete árán is szolgáló hazafi, illetve forradalmár példájává, akit megöl a hagyományos honi szellemi, gazdasági és társadalmi maradiság. Jakó Zsigmond szövegközlése és a válogatással együtt olvasandó értekezése — bevezető tanulmány s gazdag jegyzetanyag — elsősorban éppen azért fontos, mert teljes, igazi, történeti analízissel helyettesíti ezt az egyszerűsített, művelődéstörténeti pózba merevített Misztótfalusi-szobrot. S ugyanakkor a gondos nyomda- és könyvtörténeti dolgozatok partikuláris igazságai megett meglátja a részleteket megelevenítő históriai horizontot: a nagy európai erők interferenciáját, melyek szükségképpen meg kellett hogy őröljék a kor szakmai csúcsára fölvergődött magyar tipográfust.

A kor, melyben Kis Miklós élt, az újkori Európa jellegzetes nagy átmeneti periódusainak egyike. A megerősödött nemzeti — vagy dinasztikus — központi hatalmak integrációs törekvései Európa-szerte egyre inkább birodalompolitikai szempontokat juttattak előtérbe, ha kellett, még saját gazdasági érdekeik rovására is. S ezáltal nemcsak a gazdasági fejlődéssel szervesen egybefonódott nemzetközi kálvinizmus szerepe — s jelentősége — változott hirtelen meg, hanem a korábbi európai egyensúlyba — Braudel Mediterraneumából tudjuk, milyen jól — beilleszkedett töröké is. Az egyensúly megbomlásának áldozatul kellett essék a kicsi Erdély rövid aranykora. Nem lehetett többé ezen a helyen ügyes államgazdálkodással viszonylagos függetlenséget kiravaszkodni. S az új helyzetben a magyar nyelvű biblia s az egész magyar nyelvű művelődés erősen mellékes tényezővé vált, ha ugyan egyáltalában számított. A nagy vállalkozás, amibe Kis Miklós hollandiai évtizede alatt minden erejét, tehetségét, reményét s nehéz munkával szerzett vagyonát ölte, a felszabadító háborúkat követő új helyzetben úgyszólván értékét és értelmét veszítette. Nemhogy a hatalmasok támogatását — amit elődei többnyire élveztek — nem nyerte el, hanem még egyszerű olvasókra sem igen számíthatott. Ez a helyzet okozta leginkább tragédiáját, nem ellenségei.

Mert ellenségekkel mindig kellett néki számolnia, s számolt is vélök. Hisz alig vették Erdélyben hírét, hogy min dolgozik, máris megindult ellene a teológusok furkálódása. De Teleki Mihály s az eklézsia akkori vezetői meggyőződvén Misztótfalusi szakmai kiválóságáról, végül is melléje állottak. Ámde Teleki halála s a felszabadító háborúk utáni új helyzetben mit sem ért immár tudás és szakmai kiválóság; a hatalmas Habsburg-birodalom tartományocskájává züllő Erdélyben engedelmes alattvalók kellettek, nem népük fölemelésével fáradozó gondolkozók. A hatalom új urai a lehető legelegánsabb módon szabadultak meg a függetlenséget s az önálló gondolkozást kedvelő tipográfustól: szabad kezet engedtek irigy teológuskollégáinak.

Nem voltak ezek a papok ostobák vagy éppen műveletlenek. Ellenkezőleg, Misztótfalusi legádázabb ellenségei éppúgy Hollandiában tanultak, mint ő, s a kál-

vinista egyházat dúló pártharcokban is ugyanahhoz a coccejánus frakcióhoz tartoztak. De sohasem bocsátották, nem bocsáthatták meg Misztótfalusinak Hollandiában kivívott erkölcsi és szakmai tekintélyét, anyagi sikereit. A saját önbecsülésük érdekében meg kellett alázzák, el kellett pusztítsák a nagy tipográfust. Kitalált mulasztásokat, soha el nem követett bűnöket fogtak rá, és teológiaivá-ideológiaivá álcázták alapvetően szakmai jellegű ellentétüket. Büszkeségük nem tűrhette, hogy valaki, méghozzá nem is „igazi" pap, csak egy közönséges „vasműves", annyira fölibük kerekedhessék és — kitelik tőle — fejükre olvashassa tévedéseiket. Misztótfalusit szakmai kiválósága miatt veszejtették el ellenségei; hallgatólagos, ám lelkes helyeslését érezve az ország urainak, akik szerint semmi szükség sem volt az olvasni s gondolkozni tudást lelkiismeretesen és szakszerűen terjesztő emberekre. Mert Kis Miklós a Gubernium megváltozott körülményei között is a Nagy Fejedelem korának az enyedi kollégiumban megismert ideáljai és kulturális hagyományai szerint élt s cselekedett. Egy letűnt kor nemesebb normáinak szentelte tehetségét, rendkívüli akaraterejét s egyedülálló mesterségbeli tudását.

Jakó Zsigmond elsősorban ezt a mesterségbeli tudást ismerteti, elemzi, értékeli; s ami a legfontosabb: elhelyezi a kor nyomda-, könyv- és eszmetörténeti kontextusában. Az európai betűművészet, a magyar könyvkultúra és művelődés érdekében fáradozó Misztótfalusit eleveníti fel, „mégpedig — írja — főként az egykorú, hiteles tényanyag közzétételével". Közli Hollandiából írt leveleit, jelentéseit, szerződéseit; betűmetsző és betűöntő műhelyének, valamint nyomdájának a temetést követő napon felvett leltárát, továbbá azoknak a betüöntő mintáknak és egyéb eszközöknek a számbavételét, amelyeket Bánffi György a műhely anyagából 1724-ben a kolozsvári református kollégium részére megvásárolt. A műhelyből egyébként még a XVIII. század közepén is nagy számban kerültek eszközök s betűk Pataki József nyomdász kezébe; Pataki Sámuel professzor 1780-ban íródott jelentéséből pedig kiderül, hogy „egészen a XVIII. század végéig Misztótfalusi Kis Miklós betűszerszámai jelentették azt a kimeríthetetlen forrást, ahonnan a reformátusok nyomdái megújulhattak". De Misztótfalusi hatása nem korlátozódott Erdélyre: Jakó Zsigmond — Haiman György, Harry Carter és Buday György kutatásai nyomán — a részleteket egyetlen nagy egésszé összegező képben vázolja, hogyan és hol kapcsolódott Misztótfalusi hollandiai munkássága az európai betűművészet fővonalába, s miként — és miért — határozta meg a fejlődés irányát az egyik fontos átmeneti periódusban. S a korszerű, új betűforma megteremtésén túl s véle kapcsolatban Misztótfalusinak fontos szerep jutott — mutat rá Jakó — a nyomdatechnika legfrissebb törekvéseinek elterjesztésében is. De még ennél is sokkal több az, amit a művelődéstörténelem az *Erdélyi fénix*nek köszönhet. Misztótfalusi büszke — és sok tekintetben Galileiéra emlékeztető — szakember-öntudata Jakó könyvében nyer először teljes mértékben igazolást, mert Jakó — szokása szerint — tágas horizontú eszme- és társadalomtörténeti összefüggésekben tárgyalja a nyomdászoknak is becsületére váló szakértelemmel ismertetett technikai részleteket; az olvasó a nyugat-európai művelődésben centrális szerepet kivívó könyvnyomtatás szociokulturális helyzetét és jelentőségét érti meg, miközben a „patrica"- és a „segédponcbélyegző"-készítés titkaival ismerkedik. „A feudalizmus felett diadalmaskodó németalföldi köztársaságok kivirágzó városias gazdasági-művelődési életében megnőtt a könyv szerepe: keresett tömegcikké vált. A kereslet növekedése serkentőleg hatott a nyomdászatra. Az egyszerű nyomtatóműhelyekből több sajtóval és alkalmazottak seregével dolgozó manufaktúrák alakultak, melyek több ezres példányszámban dobták piacra kiadványaikat. A fejlődés azonban nem csupán mennyiségi volt. A zömében tehetős városi olvasóközönség minőségi igényei szintén megnövekedtek. A pontosan metszett, szép betű, a nyomás tisztasága és olvashatósága általános követelmény lett. S ezzel a betűmetszőknek szintén számolniuk kellett."

Misztótfalusi kortársainál korábban s alaposabban számolt véle, ezért került betűformája a fejlődés élére. Hazatérve azonban nem maradhatott meg — nyugati kollégáival ellentétben — betűmetszőnek. A feudális Erdélyben a szakmai differen-

ciálódás még nem jutott el idáig, Misztótfalusinak a betűöntéssel, a könyvnyomtatással és könyvkiadással, sőt még a könyvek árusításával is törődnie kellett. De tehetsége, páratlan és sokoldalú fölkészültsége, roppant munkabírása éppen őt — s csak őt — egy ilyen föladatra valósággal predestinálta, s ő fölismervén hazája tényleges igényeit, időt, fáradságot s pénzt nem kímélve, akadályokat nem ismerve fogott a nagy munkába. Kiadványai tartalmi s formai igényességével akarta megteremteni azt az olvasóközönséget, amely azután a németalföldihez hasonlóan magától igényelje az ilyen könyveket. S tudta, hogy ez egyes-egyedül az anyanyelvi műveltség elterjesztésével és elmélyítésével történhet. „Misztótfalusi Kis Miklós az anyanyelvű művelődés nagy úttörőjeként volt a technikai haladás akkor legfrissebb újdonságainak európai jelentőségű közvetítője a hazai fejlődésben." Így, s ezért: „éppen az európaiság és a gyökeresen helyi valóság tökéletes egybekapcsolása" miatt időszerű Kis Miklós személye és életműve ma is. És csak ez az időszerűség világosítja meg a *Mentség* igazi jelentését és jelentőségét. Mert az Erdélybe hazatérő Kis Miklós „az európai nyomdászat központjából, tapasztalat és munkaeszköz formájában, mindent magával hozott, amivel az itthoni könyvkiadást korszerűsíteni lehetett volna. A feudalizmus kori erdélyi nyomdászat számára nem adódott még egy ilyen kedvező alkalom lemaradása behozására. Misztótfalusi Kis ellenségei tehát nemcsak egy igaz embert hajszoltak korai halálba, hanem modern könyvműveltségünk kibontakoztatásának hátráltatásáért szintén hordozzák a súlyos felelősséget".

„Jakó Zsigmond minden munkája kimerít és lezár egy témát hosszú időre", summázta fejtegetéseit az *Erdélyi fénix*ről írt kiváló, bevezetésnek beillő recenziójában Mikó Imre. Aligha lehetne találóbban s tömörebben jellemezni Jakó Zsigmond történetírását. Ámde az *Erdélyi fénix*, mint minden igazán napjainkhoz szóló történelem, a lezárt témán túl meg is nyit egy másikat, nehezebben körvonalazhatót, soha elég tágra nem nyithatót: a súlyos felelősség témáját. Hiszen az újkori magyar művelődés évszázadai újra s újra megteremtették — a Misztótfalusi-sors szinte szó szerinti reinkarnálásával — az elmulasztott lehetőségeket, a lehetőségek elmulasztását. *(Kriterion, 1974.)*

Gulyás János: Bizonytalan vendég

„A kötet negyvenegy írása közül egyet elbeszélésnek vagy kisregénynek tekinthet az olvasó, kettőt-hármat novellának. De voltaképpen lírai kötetet vesz a kezébe, egyetlen első személyű elbeszélő és hős írásait" — kommentálja a fül Gulyás új novellás kötetét. Márpedig „bármely nyelvből kíséreljük meg magyarra áttenni, a *novella* jelentéseként az *elbeszélés* szavát-fogalmát nyerjük" — olvashatjuk Sükösd Mihály Örkény *Egyperces novelláir*ól szóló recenziójában. A fül tehát nem ok nélkül siet megnyugtatni a „Szépre Szomjas Olvasót", hogy Gulyás novelláinak többségétől ne is várjon elbeszélést. Ezt azonban nem mentegetőzésképpen teszi, hiszen Modern Fül, és már a *Küzdelem az epikával*-ban is csak azért definiálta Sükösd a novella jelentését, hogy utána azonnal kijelenthesse: „Az egypercesekből viszont — a mintaértékűekből — éppen az elbeszélés hiányzik. Az elbeszélés igénye és szabályzata. Az egypercesek a hagyományos műfaji törvények szerint nem novellák." Régen rossz ugyanis annak a műnek máma, ami a hagyományos műfaji törvényeket követi. Persze a kötelező rendhagyásnak is megvannak a maga határai. Sükösd is elmagyarázza okosan, hogy bár nincs bennük elbeszélés, mégis novellák az egyper-

cesek, aminthogy a fül is készséggel elismeri Gulyás novelláinak többségéről, hogy ha elbeszélés nincs is, de elbeszélő mindig van bennük.

De hát akkor szegény elbeszélő ugyan mit csinál? Azt is megmondja a fül: „Prózaverseket". Hasonlóképpen, Örkény egypercesei sem maradtak munka nélkül, amiért bennük „a valóság novellába foglalt anyaga elveszti közvetlen eseménytartalmát". Ellenkezőleg. Nagyon is módszeresen építkeznek, „modelleznek" míg „esemény, tér, idő és személyiség valóságos elemei hirtelen elcsavarodnak, önmaguk látszatra képtelen folytatásába csapnak át". Aminthogy Gulyás „prózaversei" is „egy különös, színes, valósággá álmodott és álomba átforgatott világ képeit" teremtik meg, önmaguk látszólag képtelen, látszatra képes folytatását.

Elrendezhetnők tehát Gulyás novellának nem tekinthető félperceseit és félórásait az elbeszélésnek nem tekinthető új elbeszélő műfaj novellái közt; s így megkapnánk — egy elbeszéléstől tartózkodó elbeszélő novellamentes novellamodelljeit.

Csakhogy Gulyás novellái szabályos elbeszélések. Sohasem hiányzik belőlük az elbeszélés igénye és szabályzata. Még legrövidebb félpercese is elbeszélés: épp az a bravúr benne, ahogyan pár sorban, akár a népballada, rengeteg mindent elmond. A *Júlia szigete* például néhány sorban elbeszéli egy vidéki tanító egész sorstragédiáját: a menekülését a foglalkozás unalmából az udvarlásokba, beléesését a jól előkészített házasság csapdájába, a mindennapok gyötrő egyformaságát, a megszokott eseménytelenség borzalmait. S a néhány sorban még arra is jut Gulyásnak ideje, hogy érzékeltesse a munka — a foglalkozás — életmentő látszatait: „Minden reggel szomorúan ébredek, s előre félek, hogy mi lesz ebből; egyszer majd rám kiált az öregasszony, és vége lesz örökre mindennek. Melyiket válasszam, mielőtt rám kiált?

— Él még Bánk.

— Igen, Uram. Fogunk még kiáltani.

Gyorsan múlnak a délelőttök az iskolában, csak a délutánok lassulnak."

Vagy a *Pókok*. Mindössze tizenhárom sor, még nem is teljes 13 sor, s benne van az egész történet, amiből Martin Walser *Az egyszarvú* címen félezer oldalas nagy sikerű pseudoporno regényt írt. De bármelyik novellát elővehetjük, egyikből sem hiányzik az elbeszélés. A gyakori, pontos idő- és helymeghatározások különben maguk is utalnak erre: „Az Intézet már kezdte temetni az első saját halottjait, amikor én is az Intézethez kerültem." „Ezüst táj mosolyog élénk, villogó, táguló köreivel, azután mozdulatlan lesz, fehér, közömbös, akár a papok. Tél van." „A falak már melegek. Március van. Villogó a szél, a vasárnap jól érzi magát." „Látom a téren áthaladó villamosból, hogy a kutyáját sétáltató egyik öregúr, amint a kutya eljön a fától, azonnal megtörli az előre elővett selyempapírral a seggét. A villamos két lámpa előtt is akadálytalanul kanyarodik tovább a hosszú sugárút felé. Mindenki örül. Reggel fél nyolc van." Folytathatnánk az idézeteket oldalakon át, mert úgyszólván mindegyik lapon megtalálható az elbeszélésekben kötelező hely- és időmeghatározás. De sohasem a klasszikus, változtathatatlan eseménytér és a klasszikus, egyenletesen folyó, megfordíthatatlan abszolút idő formájában. A Gulyás-novellákban az idő az egyidejűségben, a tér az események relatív távolságában nyilvánul meg. A téren áthaladó villamos, a kutyáját sétáltató öregúr, két egymás utáni jelzőlámpa „megúszása" ábrázolja például a tavaszi reggel „téridejét". Mindez persze már régen nem újság, hiszen éppen a téridőszerkezet újraértelmezésével kezdett elválni századunkban elébb a regény s aztán a novella is a klasszikus epikától.

De az elbeszélés térideje csupán a vonatkoztatási rendszert határozza meg; hátravan még a nehezebb, nem formalizálható rész, amivel minden elbeszélőnek külön meg kell küzdeni: az elbeszélés kibontakoztatása, a dolgok kikerekítése, az a különös kavargás, mely ismert és váratlan keverésével-keveredéséből a kifejlődés, az evolúció evidenciáját teremti meg. Ahol ez nincs meg, ott epikáról aligha lehet szó; de aki rájön, hogy a véletlenből hogyan szője meg a meghatározottság szálait, az megtalálhatja az elbeszélés fonalát akkor is, ha egyébként fütyül a regény- és novella-

szerkesztés klasszikus szabályaira. A klasszikus elbeszélés oksági összefüggései és láncai helyett nyugodtan alkalmazhatja az evolúció kapcsolatrendszerét.

K. Jakab Antal elemezte — Vári Attila novellás kötetéhez írt előszavában — az efféle elbeszélésteremtő evolúció folyamatát. „Ha *történetnek* nevezzük az elbeszélés minden olyan elemét — írja —, amelyet az előzmények határoznak meg, és *mesének* minden olyan elemét, amely nem következik az előzményekből, akkor azt mondhatjuk: az epika mesélni kíván, mesét mesére halmozni, hogy elfelejtse és elfelejtesse, minél messzebbre tolja azt az óhatatlanul elközelgő, végzetes pillanatot, amikor a mesék történetekbe torkollanak, ahonnan nem lehet őket újrakezdeni, csak befejezni, mert kezdetük foglyaivá váltak."

Pontosan ez Gulyás novelláiban is mese és történet dialektikája. A megvalósítására persze nincsen sablon, minden esetben külön formát kell kitalálni. Az *Oszlopsorok* például egy bokszbajnok életéről szól; lényegében a sportember egymás utáni meccseit sorolja el, külön számok alatt. Mindegyik meccs leírása részletező, aprólékos, élethű történet, bármelyik ökölvívó igazolhatja. Hogy is írhatna mást Gulyás, aki hosszú évek óta szolgál szorgalmasan a Sporthivatalban? Ám a reális történeteket szabályszerű időközönként meg-megszakítja valami: egy régi emlék, homályos nosztalgia, váratlan bölcselkedés a nőkről, meghitt moralizálás, valami ingyen jött szerelem. Vagy valamilyen furcsa élmény, fantasztikus, de reális mese. És szabályszerűen és egyre intenzívebben a fölismerés, hogy meg kell halni. „Szörnyű lesz majd a vizes agyagban feküdni. Mereven, fehéren. Láttam ilyet többször is, de akkor még nem rólam volt szó." Ilyen „nem rólam van szó" hessegeti állandóan tovább a befejezést. Úgyhogy a meccsek monoton során át végig ébren marad az olvasó érdeklődése, mert a mese csak a befejezés pillanatában válik kezdete foglyává, a volt nagy sportolóval készített interjú — meghiúsításával. Lényegében ugyanez az elbeszélésdialektika ismétlődik meg a *Sejtés*ben is, csak ez a novella nem egy sportoló, hanem egy Budapesten tanuló afrikai egyetemista történetét meséli el. A félperces novellákban persze ilyesmire nincs idő; itt a helyzetek hamar véglegessé válnak, de egy-egy váratlan kép véletlen villanása ilyenkor is mindig kivezet belőlük. A nyelv nagyszerű esetlegességei nem engedik, hogy idő előtt lecsapjon a vég: a történetek befejezése. Kifejező, szellemes címekkel *(Délelőtti város Északról, Erzsébet szombaton, Bizonytalan vendég)*, a címek alá írt „ajánlásokkal" („Ezerkilencszázhatvankilenc november kilencedikén éjjel, mikor ezt írtam, előtte egyedül sakkoztam a konyhában. Én nyertem. Spanyol megnyitással."), leginkább azonban a kettő összhangjával (*Üzenet* — „Mindig a valószínűtlen az igaz.", *Vera a másvilágon* — „Jön még valaki?", *Tigris, kertiszéken* — „Merő álmélkodás az ember.", *Noémi* — „A jóízű fürdéshez nem kell piszkosnak lenni.") Gulyás rendszerint „nyelvi nyitást" teremt, ami után aztán már saját világában érezheti magát a mese.

Gulyás ugyanis pár szóval is tud önálló és szuverén világot teremteni; játszva — másként persze nem is lehet — alakjai köré tudja kanyarítani azt az atmoszférát, amit jobb híján „abszurd"-nak nevez az irodalomelmélet és a kritika. Vagy nevezzük inkább — Páskándi Géza szavával — „abszurdoid"-nak. Mindenképpen meg kell ugyanis különböztetni a nyugati irodalomban elterjedt abszurd és kváziabszurd áramlatoktól. Sükösd Mihály is ezért használta Örkényről szólva a „kelet-európai abszurd" elnevezést. Vázolta is röviden az irány irodalomszociológiai hátterét, s utalt arra is, miért fogadja közönség s kritika gyakran értetlenkedve az efféle írásokat. Gulyás esetében még az is zavarhatta — már amennyiben egyáltalában figyelemre méltatták — kritikusait, hogy az ő abszurditása ízig-vérig mindennapjaink valóságában gyökerezik, semmi absztrakció nincs benne, a földhözragadtságig konkrét. „A debreceni híd mellett a csárda tele van külföldi vadászokkal és hajtóikkal — olvashatjuk egyik régi elbeszélésben. — A vattakabátos, csizmás, sáros, öregedő parasztemberek sült sonkát esznek tojással, és sört isznak. A külföldi vendégek erős, lebbencsel kevert krumplilevest, amit az öregek már meguntak. A gerendából petróleumlámpák lógnak, de üvegjük villanykörtéket fog. közre. Nem égnek. Sötétség és bűz fogad bennünket. A nyugatnémet vadászok ordítozva szürcsölik a levest, az

öregek megfontoltan, csendben, késsel, villával, műanyag tálakból falják a sonkát, tojással. Mindenki elégedett. Gépkocsivezetőnk issza az unikumot, köhögi a füstöt, és szemüveget cserél." Nem holmi groteszk helyzet regisztrálásáról van itt szó; a humort az író teremti meg, a tartalom szempontjából afféle fölöslegességekkel, hogy „műanyag tálakból falják a sonkát, tojással". Meg ilyesféleképpen: „Nemsokára hatalmas mellű, sárga blúzos lány jött velünk szemben, aztán egy halványkék selyem nadrágkosztümös, hosszú, fekete lány, akinek, szerintem, már csak a haja miatt is óriási volt a feneke." Nem is mulasztotta el a kritika a kisregényt, melyből az utóbbi idézet származik, a már nyugaton is levitézlett „lüke regény" honi variánsának kinevezni. Pedig tán csak a besorolás tévés, és Gulyás novellisztikájának helyét igazában Örkény István, Hernádi Gyula, Páskándi Géza, Vári Attila, Bálint Tibor művészetének szomszédságában kellene keresni. Akárhogyan is, Gulyás János novelláit friss elbeszélőkészség, groteszk humor, mélységes együttérzés a szegényekkel s elesettekkel, erős realitásérzék s pompás nyelvi találékonyság jellemzi. Vagy a fül szerint: „végletes pontossággal megfogalmazott, de végtelen szelídséggel éppen csak elsuttogott szavak az élet csillapíthatatlan szeretetéről". S megint prózaibban: a mi „all round", lírától tudományos tézisekig terjedő tehetségekhez szokott honi irodalmunkban Gulyás „csak" elbeszélő. Tán ezért is veszik észre nehezen? Pedig micsoda elbeszélő! *(Magvető, 1974.)*

VEKERDI LÁSZLÓ

Kormos István mágiája

Tudtam, legjobb műfordítóink egyike. Ösztönösen, megfogalmazatlanul vallottam, kijelentő mondatos terjedelemben. De most itt van válogatott versfordításainak gyűjteménye, s a bővebb indoklást nem odázhatom el.

Olyan örömmel rakja elénk fordításait, akár a verseit. Azt az utat, melyet a mű a papíron ballonkabátja zsebéből, pénztárcájából asztalunkig megtesz, a kezünkig boldog oldottság lebegi át, függetlenül, hogy Kormos István vagy André Frénaud alkotása sorjázik-e azon. Mert végül is a más nyelvű vers az előhúzott papírokon Kormos alkotásává, magyarrá lényegült. Műhelyének két, egymásba nyíló szobája van, s az ajtó mindig nyitva áll.

Egyszer rádióműsorban kérdeztem, azt mondta: „A műfordítónak nem nyelveket kell tudni elsősorban, hanem versül kell tudni." Igaza van, a fordító nem elégedhet meg az informálással, magyarrá, s talán még sajátjává is kell alkotni a verset, természetesen olyan határok között, melyeket az idegen költő húz meg. A fordítók nevét letakarva, egytől egyig fölismerhetem az övéit.

Mik egyszerre fölismerhető sajátosságai? Neki a műfordítás nem bérmunka, hanem ihletett kedvtelés, éppolyan szükséges, mint költészete. Egyik tágítja a másikat.

Elsőnek a nyelve, aztán a választása vall rá.

Maga választotta természetéhez illően a szegénységben szomorkodó Tu Fu-t, a Si King magányos-árva, szépségtől roskadozó dalait; a középkori portugálok kecses lantját örömmel hangolja föl a magyar szavakra, az ófrancia költészet pikantériájától dévajkodik, tobzódik Chaucer érzékletes sorain át, szólongatja a modern költészet zenekarát, melynek instrumentumai neki oly igen kedvesek. Azokat a moderneket szereti, akik az értelmet, érzelmet, érzékletességet nem tagadták meg, de nem is hevertek bele az elkorhadt sablonokba. Már választásaiból is előhívhatom lelke

arcát: meghatározott, akár a testi, vonalasra vésett, ívesen domborított, fényre vágyó fej árnyékos plasztikája.

Tehát, mert önmagát keresi a világirodalomban és önmagát találja meg, nem hamisít, nem követ el bűnt, ha leigázza, kizsákmányolja, értékeivel kolonizálja, értékeivel gazdagítja a meghódított tartományokat.

Elsőnek a nyelve gondoltat Kormosra, de természetét mégis a választása ismerteti föl. S hogy a fölismerés pontosabb lehessen, tudnunk kell, kit nem választ, s a választottakból mit választ. Nem hiszem, azért hiányoznak a németek, mert nem ismeri a nyelvet, hátha ismeri; a portugál középkori líra külön rész is lehetne újdonságos szépségeivel, és úgy tudom, fordítója nem tud portugálul. És finnül, észtül sem, biztosan, csehül se, szerbül se, lengyelül se, a kínait ne is említsem. Kormos István olyan *költészetül* tud, amely szelleméhez illik; a magyarhoz a finn, észt, a mordvin, a hanti, s ehhez a latin népek szabad világossága, melyben megélheti a teret és időt; a szlávok szenzibilis búja, melyben „köd előttem, köd utánam" eltűnhetik; s a más költészetekből minden, amire érvényes az előbbiek mágnese. Ez a magnetikus szerelem könnyedén idevonzza az angolokat. Az élen Chaucer jön:

Vállán bő teveszőr zeke
víg kacskaringókkal tele;
övén kés, díszes-veretes,
cipője szerfelett hegyes,
bár széles orrú hajdanán;
tiszta-szaru az oldalán,
keze könyvet tartván lecsüng.

Mutatja őt Robert Greene, aki csak azért fordíttatott le, hogy a sovány, „nem nagyon magas", piszkavaslábú, harisnyanadrágos, sityakos, ezüstfényű és lágy hajú költőt — botjával koppintva — elővezesse.

Jön Blake a kis csibésszel és a kéményseprővel. Most nem játssza ki, micsoda zuhatagok hanyatlanak az agyától a szívéig, mutassa meg azt csak Puskin, akinek árvízi haláltánca elviselhetőbb, démonai nem albioni démonok, Blake most enyhébb, kedvesebb ajándékokkal érkezik, az ártatlanság és a tapasztalás dalaival. De Burns három verssel is teljesen. Keats, ahogy a vendégnek nem szabad megfeledkezni a jómodorról. John Masefield egy matróz históriáit énekli el:

„egy ágy s egy pléhpohár fölös lett — így esett —
dolgunk végeztivel."

Ahogy Masefieldet ismerem, legjobb formáját adta.

Azt írtam, választása jellemző rá. Zavarban vagyok. Zavaromban Villon-t tartom a kezemben, Walter von der Vogelweidet, Shakespeare minden vígjátékát, az egész Molière-t (a Sganarelle kivételével, mert azt már Kormos lefordította, de válogatott versfordításai közé egy sora sem kerülhetett), Verlaine-t, Apollinaire súlyos bibliotékáját, a huszonhárom évesen halott Baczynski összes műveit, a beatköltők között Ferlinghettit. Csak könyvtárosi cipelőtechnikám segít a megnevezett és megnevezetlen *könyvtorony málházásában*. Zavarban vagyok, zsarnoka lettem szerető olvasói óhajaimmal.

De hát mennyi az élet, azokhoz a szent passziókhoz, amiket véghez kéne vinni!

Vágyaimban megtörve inkább nyelvéhez fordulok. A stilisztákra vár az a vizsgálat, melynek végeredménye lenne: jelen költészetünkben a hangutánzó és hangfestő szavak legnagyobb mestere Kormos István. Általuk úgy emeli föl a verset, mint hévér a kocsit, nem a vehemens emberek izomerejével, hanem a fizikai törvényeken alapuló áttételek rafinériájával.

Vallomásomhoz ne legyen szürke egy kis nyelvészkedés, hiszen az előzőkre is az biztatott, hogy Kormos fordításai közben ilyen mondatokat találtam:

„Csupádon-csupa *fütty az életem*".

Azt hiszem, hogy a mordvinoknál is *zsiborog* a láb, s az oroszok is úgy gondolnak a tatárra, ahogy *„kaftánja korcos, ékes, karmantyús vala személye"*. És mindenhonnan messziről *donog* a harangszó, s *kahog* az éj. S honnan döcög a szekér kenetetlen *nyiszorgó* négy keréken? S a hóhullás mélye, mért *hózuzogás*? S mit jelent a két sor?

„Fölmásznak Isten szekerére,
koccantva *Isten oldalára"*.

S aztán tovább: „kit gyámolának tisztel *csonka-bonka*. S mit jelent, hogy „csapott *suhér* szelet", s *gágározott* és *habatolt*?

Kormos mindig a jelzőből teremt kifelé állítmányt és alanyt. Soha nincs részletes állapotban, hanem virul, bosszankodik, pajzánkodik, de soha nem trágárkodik, mikor az ófrancia énekek vaskosságait a magyar népköltészet szemérmes őszinteségével adja át nekünk. Tudja a feladatát. Ott áll, ahol ítélkeznek a jelzők.

A magyar nyelv elfelejtett rétegeiből is alkot, új szavakat teremt maga is költészetben, fordításban egyaránt.

Így ismétlődik, szélesül, magasul versről versre, fordításról fordításra mágiája. *(Európa, 1974.)*

ÁGH ISTVÁN

Tamás Menyhért: Szövetségben a fákkal

Nemzedéktársai között is későn, túl a harmincharmadik évén jelentkezett első verskötetével Tamás Menyhért. Az önálló kötet késői megjelenésének talán egy haszna van: verseinek füstfogója nem a kritika volt, hanem az évek, amelyek költővé érlelték. Neve nem ismeretlen, mégis szólnunk kell a kivételesen élménygazdag életútról, amelyről versei is vallanak. A bukovinai Hadikfalván született 1940-ben, tizedik gyerekként. Szülőfalujából 1941-ben Bácskába, majd 1944 őszén a székelyek közel húszezres népfolyamának második földönfutásával Magyarországra kerül. Apai örökségként szavak helyett beszédes mozdulatokat, szemvillanásokat őriz. Anyja a zsoltárok romlatlanságával és guzsalyos esték emlékével ajándékozta meg. Családi örökségként kapta hányatott gyermekkorát, szép nyelvét, a földönfutás sanyarú élménybőségét, amely a költővé válás indító és meghatározó mozzanata lett. Ez az alapélmény vált költészetének legáradóbb ihletforrásává. Mélyen személyes vonatkozású, de egyben közösségi érvényű is ez az élménykör.

Költőként újra végigjárja a gyermekfejjel átélt földönfutást. Nem a valóságban, a lélek útjain halad, az emlékezés kötelességének ösvényein. Erről vall kötetnyitó versében: „Addig semmit sem kezdhetek / a felgyűlt szavakkal, / ... míg a visszatérés szomja / végig nem vezet újra / az üresedő mezőkön, / míg rendezetlen / bennem / az ősi sor,..." A kötetcímben kiemelt és az egész könyvön végigvonuló famotívum szerencsés rátalálás saját költői magatartásának kifejezésére. Közismert tény adja tartalmát: a fákat a föld rétegeibe eresztett gyökérzet táplálja, de a fák ereje a táptalajt is köti, amint a költő sorsát is megszabja nemzeti, nyelvi kötöttsége, eszmei elkötelezettsége. A fákkal vállal szövetséget, „kik villám-hasítottan is / leveledzik a példát". A famotívum kiteljesedő fő szólamként tér vissza a kötet címadó versében: *Szövetségben a fákkal*. Ez a szövetség az ember morális magatartásának a foglalata: a faág gyöngédségre, a fatörzs konok igazságszeretetre tanít, „cipelve a hűség terhét — / szabadságunk e szövetség".

A jól szerkesztett kötet struktúrája a költői fejlődésutat is érzékelteti. A kulcsponti helyeken, szinte a fontossági sorrendnek megfelelően állnak a legjelentősebb versek. Az első ciklus az *Örökség* című, az alapszintet, az indulást és a kötődéseket jelöli. Megnevezi eszményképeit: a magyar irodalomból Nagy László a mértékadó, a világirodalomból a vele mélyen rokon García Lorca. Versajánlásait nem a divat, hanem a szerves kötődés irányítja. Az bizonyos, hogy az ősi és modern egysége, találkozása, a metaforagazdag költői nyelv és magas fokú művészi tudatosság értékmérő ideál Tamás Menyhért számára is.

A „kútba súlyosuló lélek" megindul az emlékezés meredek falán, a múlt mélyébe hatol, amelynek „gyöngy-igézete" folyton messzebbre, mélyebbre rejtőzik. Önmagával és a világgal való kemény szembenézés bátorságát kéri a múlttól, ezért feledkezik naponta múltjának kútkávájáról. „Kitakart arccal", elemi őszinteségvággyal írja Benjámin Lászlónak ajánlott versében: „minden őszinte szó / híd a lélek mély szakadékai fölött". Benjámin *Tengerek fogságában* című nagy összegző érvényű verséből veszi át verscímként az emlékezés jelzőtüzét őrző Toronyőr elnevezést. A „Toronyőr-Benjáminról" így vall: „Forradalmaink őre! Kínban tart az idő, / ajkadon felhasad a némaság, / a hajdani társak helyett is / eloldozod az emlékezet bóját..." Ő is ezt teszi, emlékei szűk esztendőket idéznek, a „lesöpört padlás", az „elprédált emberség" idejét meg a „lefelé szálló gőg, a felfelé-alázkodó megalkuvás"-ét.

Tamás Menyhért kitakarva a gyermekkori alapélmény legfájóbb sebét *Beszegzett ég alatt* címmel verses krónikát ír a bukovinai székelyek második földönfutásáról. Az öt részből álló ciklus elé Illyés egyik, 1944-ben írt, de csak a közelmúltban publikált verséből idéz négy sort: „Gombolyagként kibomolva / tekerül le Hadikfalva. / Futó fonál az orsóról: / Istensegíts egy szekérsor." Az idézet célja nem a hitelesítés, hanem a lírai szőttes érzékletesebbé tétele. Megdöbbentő képekben mutatja be a történelem tomboló viharában menekülő emberek földönfutását: „beszegzett ég alatt" „a fákig nő az iszonyúság", „küllőkhöz-vert álmok szakadékain / tovább nő töredezik a néma kín". A számkivetettséget drámai tömörséggel, balladákra emlékeztető sejtetéssel, néhol zsoltáros komolysággal, szépséggel érzékelteti. Vall, de nem panaszol. A versbe sűrített bűntelen bűnhődést, kivetettséget, árvaságot az idő és a megértés emberivé szelídítette.

A krónikaírók póztalanságával, a küldetéses ember letisztult tudatával beszél az emberi szenvedésről. Nem feledkezik el az új óhazában bezárt kapukról, szálláskérő kiáltozásukra, köszönésükre ridegen ásító udvarokról sem. Megragadó hitelességgel ábrázolja a menekülők lelkiállapot-változásait. A kimerültség mélypontján a riadt figyelem, képzelet sortűznek érez minden zörrenést. A lélek útjait járva jelzésszerűen megnevezi az árvaság és félelem földrajzi állomáshelyeit: zombori erdő, bezdányi komp, amely fölé a megváltás jeleként sirály feszít szárnyakat, ahol már a túlpart az új óhazát jelenti. Az összegző vers legszebb, katartikus hatású, jelképes sűrítettségű mozzanata egy újszülött kislány felszakadó sírása, amely a földönfutás keservei közt a lét folytonosságát, az élet diadalát világgá kiáltó, reményt adó életjel.

Az egyes ciklusok sorrendje is a növekvő művészi szintet, az élményalakítás, megformálás mélyülését mutatja. A kötet második része már Tamás Menyhért legjobb erőit, lehetőségeit sejteti. Élménytípusai nem változatosságukkal, hanem súlyos élethitelükkel hatnak, rögződnek meg emlékezetünkben. Nem veszik bele az önkitáró vallomásokba, többet akar, hiszen verses vallomásait, krónikáját írva, a túlélők kötelességét is végzi. Nem véletlen, hogy a mondandó sűrítettségét tekintve a *Beszegzett ég alatt* című verses krónika a legsúlyosabb, amint megjelenítő erőben, a művészi megformálás szépségével a *Ráolvasások a XX. század hetvenes éveiből* című három részre tagolt vers, valamint a címében is telitalálatnak nevezhető *Tegnap-szépen, holnap-szebben* magasodik a többi fölé.

Első önálló kötetét — a kötött formák mellett is hitet téve, nem engedve a nálunk is eluralkodó fellazult, elsekélyesedett prózaversnek, antiversnek — ezzel a költői vallomással zárja: „Szárnyaim színeitől hivalkodást ne várjatok. / Csillagozni

a nappalt — mihaszna" (Költészet). Tamás Menyhért verskötetét nemzedékének jelentős teljesítményei közt tarthatjuk számon. Tehetsége, gondolat- és élménybősége, kiküzdött versfegyelme alkalmassá teszi új költői régiók meghódítására. *(Szépirodalmi, 1974.)*

CS. VARGA ISTVÁN

George Barit magyar levelezése

SAJTÓ ALÁ RENDEZTE IOAN CHINDRIȘ ÉS KOVÁCS FERENC

A kötet gondozói „a valamikor megválaszolatlan kérdésekre" a válasz lehetőségét kínáló üzenetek foglalataként nyújtják a mának Bariț magyar levelezését. Annak, aki élni akar a válasz lehetőségével, kitűnő bevezetés és gondos jegyzetek mutatják be a konkrét történelmi helyzetet, amelyben ennek a most először közlésre kerülő levelezésnek a gondolatai születtek.

E levelek címzettjét történetírásunk a brassói román kereskedőpolgárság képviselőjeként, mindenekelőtt a modern román politikai sajtó megteremtőjeként tartja számon. Szava már csak azért is súlyosan esett latba mindenütt, mert a múlt század 30-as éveitől a 60-as évek közepéig (közben néhány évet leszámítva) talán ő volt az egyetlen, de mindenesetre a legjelentősebb erdélyi román értelmiségi vezéregyéniség, akit nem kötött sem az egyházi értelmiség, sem az állami hivatalnokok véleménynyilvánítását korlátozó és torzító fegyelem. A politika útjain annak a ténynek a felismerése vezette, amit az 1880-as évek elején így fogalmazott: „Csakis együtt és közösen lehet megoldani a társadalmi és politikai problémákat Erdélyben." Nemcsak azért, mert szerinte is „a sajátképpeni román nép a magyarral mindenkor jó barátságban élt", hanem azért is, mert őszinte, tartós együttműködést ígérő törekvések magyar részről is kibontakoztak. Erre tanúbizonyság ez a levelezés is, amely főleg a 60-as évek román—magyar közeledésének az eddig ismertnél több részletét tárja fel. Tanúsítja azt, hogyha a távolságokat nem is sikerült áthidalni, az eszmék érintkezése és az őszinteség közelebb hozott. Hiszen nem egy passzus olvasásakor alig tudná az olvasó a címzettet a feladótól megkülönböztetni; amikor a Deák-párthoz csatlakozó egykori emigráns utazó Wass Samu (Bariț barátja) a nemzeti érdekegyesítés szükségességéről ír, vagy Gál János közgazdász politikus a nemzeti együttélésnek azt a követelményét fejti ki, hogy „... bármely nemzetiség, ha minoritásban van is, szent, és a törvény védelme alatt álljon, s jogai méltányoltassanak", „... a nemzetiségi jogoknak teljes biztossága, ez egyedül hozhatja meg a polgári boldogságot."

Bariț válaszként Svájc példájával érvelt. Hasonlatával is annak lehetőségét és szükségességét akarta kifejezésre juttatni, hogy — a történeti joggal való érvelés mellőzésével — Erdélyben az erdélyi nemzetek önrendelkezésének érvényesítésével kell lerakni a jövő alapjait, a teljes nemzeti egyenjogúság és a széleskörűen értelmezett demokratizmus jegyében. Az 1863-as erdélyi országgyűlésen való részvétel igenlése választotta el magyar levelezőtársaitól, akik a magyarországi passzív ellenálláshoz csatlakozva, Erdély és Magyarország 1848-as uniójának újraelismeréséhez ragaszkodtak. Liberalizmusában következetes; az erdélyi országgyűlés hatásköre kiterjesztésének követelése viszont az udvar politikáját kritikátlanul követő irányzattal fordította szembe. A fejlemények őt, az erdélyi román közvélemény túlnyomó többségétől rövid időre kiközösített politikust igazolták. Az udvar mint kicsorbult kardot dobta félre az erdélyi román nemzeti mozgalmat. Inkább a Deák-párttal egyezett ki.

Bariţ viszont a Kossuth-emigrációval együttműködő függetlenségi mozgalom felé kereste a közös küzdelem útjait, elfogadva annak nemzeti érdekegyesítő programját. E mozgalmak letörése után élete végéig a románság passzív ellenállásának szükségességét hirdette.

Közéleti, majd tudományos tevékenységével azonban a nézeteit nem osztó kortársai elismerését is kivívta. Sokan kértek tőle tanácsot, véleményt, információkat: a román és német nyelv kolozsvári egyetemi oktatásáért röpiratot író Mátrai Ernő, a régész Torma Zsófia, az erdélyi hírlapírás történetén dolgozó Jakab Elek, a nemzeti megbékélést hirdető Mocsáry Lajos.

A kötet gondozói joggal mutatták be már két évvel ezelőtt a kolozsvári Utunk hasábjain Bariţ magyar levelezését a 19. század második fele erdélyi történetének „bevezetéseként". Olyan állásfoglalásokat ismerünk meg belőle, amelyek fényénél a nemzetiségi kérdés későbbi megoldási módozatairól alkotott értékítéletek nagyon is kétségessé válnak. S ha igaz, hogy jelenünk-jövőnk akarva-akaratlanul épül múltunkra, az őszinteség és egymás iránti tisztelet, a problémák tudatosítása feladata a történetírásnak. Ennek a kötetnek ez az igazi érdeme. *(Kriterion, 1974.)*

MISKOLCZY AMBRUS

Váradi-Sternberg János: Utak, találkozások, emberek

Hídépítők vagyunk — tudatosította mintegy három éve egyik cikkében Jurij Skrobinec, a magyar költészet ukrán tolmácsa a kárpátaljai ukrán és magyar szellemiség egyik legfontosabb feladatát. Értelmiségünk többé-kevésbé folyamatosan immár egy évszázada végzi ezt a munkát, igaz, legtöbbször csak a szépirodalmi fordítások szintjén. A szellemi híd pilléreit alapozó kapcsolattörténeti tanulmányok inkább alkalomszerűek voltak. Jubileumok, alkalmi kiadványok adtak teret számukra.

Kivétel Váradi-Sternberg János ungvári történész munkássága. Már 1971-ben megjelent könyvének, az *Utak és találkozások*nak tucatnyi tanulmánya is bizonyítja: szerzőjük az orosz—ukrán—magyar kapcsolatok történetének tervszerű feldolgozására törekszik. A hasznos és szükséges könyvecske sikere arra biztatta a Kárpáti Könyvkiadót, hogy immár a Gondolattal közösen, nagyobb példányszámban és terjedelemben adja ki újra. A könyv bővített kiadásáról van tehát szó? Többről. Az *Utak, találkozások, emberek* — mint a címváltozat is mutatja — új könyv, amely továbbépíti az előző kötet témavilágát. Míg az 1971-es kiadás az orosz—ukrán—magyar történelmi és kulturális kapcsolatok néhány érdekes mozzanatát villantja fel, a mostani kiadásban a tanulmányok összessége átfogóbb szintézis felé közelít. Egyedül az előző könyvben is kerek egészet alkotó, a forradalmi kapcsolatok felderítetlen tényeit, vonatkozásait tárgyaló fejezet került változatlanul az új kötetbe.

Az Utak, találkozások, emberek első fejezete, a Híradások, utazók, diákok azt vizsgálja, mit tudtak Magyarországról a XVIII. században és a XIX. század elején Oroszországban, hogyan, milyen forrásokból értesültek az ország politikai és társadalmi eseményeiről. A fejezet legjelentősebb tanulmánya — s az előző kiadáshoz képest talán a könyv legnagyobb nyeresége — A Rákóczi-szabadságharc eseményei az egykorú orosz hírlap hasábjain. Az első nyomtatott orosz hírlap, a Vjedomosztyi (Közlemények) 1703. január 2-ától jelent meg. Ez a lap elég részletesen és gyakran ismertette a magyarországi eseményeket. Természetesen — követi jelentések és nyu-

gat-európai források alapján — rendszeresen tájékoztatott a magyar szabadságharc fejleményeiről is. Először tendenciózus, lázadásellenes cikkek jelentek meg, de 1704-től szaporodtak a lapban a „Magyar földről" szignált tudósítások, amelyek már megértőbben szemlélik a felkelők ügyét. Ez, Sternberg következtetéseit elfogadva, az orosz kormány szemléletváltozását is jelzi.

Nem véletlenül emeltük ki ezt a tanulmányt. A szerző (aki különben talán a kuruc kor legkiválóbb ismerője ma a Szovjetunióban) itt alkalmazza legteljesebben és legkézzelfoghatóbban alkotói módszerét. A szorgos kutatómunkával gyűjtött, kevéssé ismert anyagokat a történelem távlatába állítja. A tények és események kommentálásán túl rávilágít az európai diplomácia törekvéseire, meghatározó érvényű döntéseire.

A fejezet befejező tanulmányaiban (A magyar szőlőkultúra meghonosítása Oroszországban a XVIII. században és a XIX. század első felében. Orosz és ukrán írások Tokajról és boráról) a gazdaságtörténet területére rándul át a szerző. Bár Asztrahany, Azov, Derbent és Krím magyar szőlőtelepítéseit, valamint a tokaji borvásárló bizottság tevékenységét is elsősorban a gyakorlati és személyes kapcsolatok szempontjából értékeli — módot lát benne a szellemi értékek cseréjére —, mindamellett a gazdaságtörténeti kapcsolatok szűkebb szakmai részét is imponáló biztonsággal oldja meg.

A kötet legnagyobb és legjelentősebb fejezete az Írók, költők, művek lényegében két részre osztható. Az első öt Petőfi-tanulmányt tartalmaz (Petőfi és a cári cenzúra. Felderítetlen ösvények. Petőfi első orosz költői tolmácsolója — Mihail Mihajlov. Gránitba vésett Petőfi-sorok nyomában. Apokrif orosz Petőfi-versek és szerzőik.) Petőfi nem véletlenül áll az orosz—magyar szellemi kapcsolatok történetének fókuszpontjában, hiszen „a progresszív erők szövetségesüket és elvtársukat látták Petőfiben a cári önkényuralom elleni harcban, és mindenképpen népszerűsíteni igyekeztek a költő műveit". Az orosz demokraták „engeszteléskent és kihívásként Petőfi nevét írták saját forradalmi költeményeik alá. Mindez a két nép demokratikus szellemiségének közelségéről, párhuzamáról tanúskodik.

Váradi-Sternberg Petőfi-tanulmányai már-már nem elsősorban történelmi, de filológiai írások, a költő életének és műveinek mély ismeretéről és stilisztikai készségről árulkodnak. Erősségük éppen a történelem és filológia eszközeinek komplex alkalmazása. Ezek az írások különben — kárpátaljai vonatkozásokkal kibővítve — a jövő évben Po szledam Sandora Petefi (Petőfi Sándor nyomában) címmel, orosz nyelven megjelennek a Kárpáti Kiadó gondozásában.

Hasonló szemléletről és kvalitásokról tanúskodnak a kötet további filológiai jellegű írásai. (Az első kiadásban már megjelentek mellett a Magyar írók veszélyes művei a cári Oroszországban, valamint a Csehov és Jókai.)

A kötet nyilvánvaló nyeresége a két újabb Herzen-tanulmány is. (Herzen és Teleki Sándor kapcsolatáról már az előző kiadásban is olvashattunk.) A Herzen és a magyar szabadságmozgalmak a nagy orosz forradalmi demokrata és az 1849-es magyar emigráció, elsősorban a Pulszky család, Kossuth és Klapka kapcsolatával foglalkozik. „Az eszmeáramlat újabb időben oly irányt vett az orosz birodalomban, melynek befolyása Európa jövőjére kiszámíthatatlan" — írja Kossuth Az orosz birodalom forrongása című művében, nyilvánvalón a Herzentől kapott felvilágosításokra és tájékoztatásokra alapozva véleményét. Érdekes, hogy emigrációban kiadott lapja, a Negyvenkilenc is sokban a herzeni Kolokolra emlékeztet. A két kiemelkedő forradalmár együttműködése gyakorlati téren is kézzelfogható: Kossuth törökországi és szerbiai kapcsolatait kihasználva, segít eljuttatni Herzen kiadványait Oroszországba. A gazdag tényanyagot feldolgozó tanulmány talán egyetlen hiányossága, hogy Görgey áruló voltát túlságosan kritikátlanul kezeli a szerző.

Másik új Herzen-tanulmányában (Herzen és Liszt Ferenc) a vélemények, megnyilatkozások mögötti személyes tartalmat tárja fel Sternberg.

Jelentős nyeresége a kötetnek a Tudósok fejezet is, amely a már az első kiadásban megjelent Asbóth-tanulmány mellett közli a budapesti Orosz Kör, a Kruzsok történetét. Elemezve a kör tagjainak orosz kapcsolatait, Váradi-Sternberg rámutat,

hogy tevékenységük elősegítette a magyar történelmi múlt elfogulatlan feltárását, ismertetését Oroszországban. Érdekes a kritikai iszlámtörténet megalapítója, Goldziher Ignác orosz kapcsolatairól szóló tanulmány is. A fejezet legjelentősebb írása azonban A XVIII. századi magyar felvilágosodás és a Szentpétervári Tudományos Akadémia. A század magyar tudósai és írói számára példa és biztatás az 1725-ben alapított pétervári akadémia léte és tevékenysége. Többen ezen túl gyakorlati kapcsolatokat valósítottak meg a pétervváriakkal. Mindez a szerző szerint is az európai felvilágosodás szerves egységét és sokoldalú megnyilvánulásait illusztrálja. A felvázolt kapcsolatok eddig alig ismert adatai hozzájárulnak a felvilágosodáskori nemzetközi művelődési kapcsolatok jobb megismeréséhez s a közép- és kelet-európai felvilágosodás egyes kérdéseinek jobb megértéséhez.

Kelet-Európa népeinek történelme, kultúrája az évszázadok során sok párhuzamos vonást, jelenséget mutatott fel, gyakran kerültek egymással kapcsolatba. Ezeknek a vonatkozásoknak a feltárása, feldolgozása a hídépítő munka legkomolyabb feladata, a nemzeti elfogultság és elzárkózás leghatásosabb ellenszere. Ez Váradi-Sternberg könyvének legnagyobb pozitívuma. Jó és hasznos könyv tehát az Utak, találkozások, emberek. Biztatás és ígéret a közös múlt, a gazdasági-társadalmi viszonyok azonossága, az együttélés kölcsönhatásai által rokonított szomszédnépek szellemi találkozásának megvalósítására. *(Kárpáti Kiadó—Gondolat Kiadó, 1974.)*

BENEDEK ANDRÁS

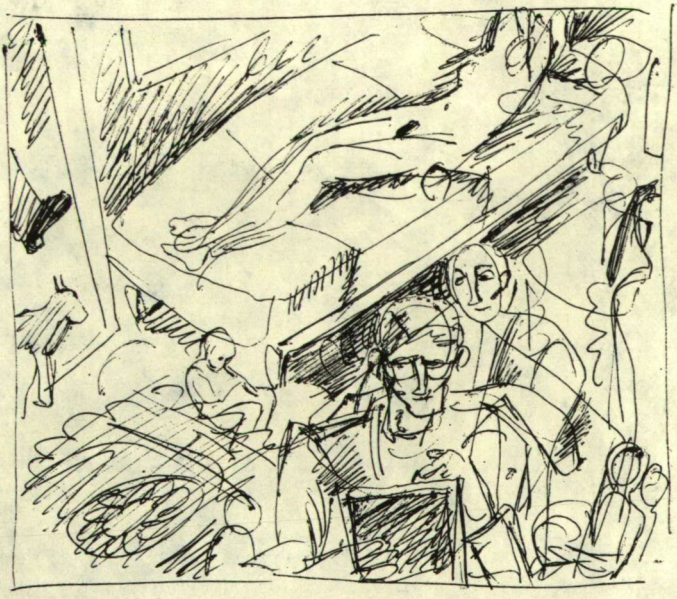

Szerkesztői asztal

Tiszatáj-est volt Balmazújvárosban Annus József, Csoóri Sándor, Ilia Mihály, Kiss Benedek, Tóth Béla és Utassy József, valamint Marosi Júlia énekes és a Muzsikás együttes közreműködésével. A Lenin Termelőszövetkezet által rendezett irodalmi estet Németh István országgyűlési képviselőnek, a termelőszövetkezet elnökének szavai vezették be. Szerkesztőségünk megkoszorúzta Veres Péter szobrát.

*

A JATE hallgatóinak meghívására a szegedi egyetem Eötvös Kollégiumát látogatták meg szerkesztőségünk munkatársai. Ilia Mihály főszerkesztő és Annus József főszerkesztő-helyettes vett részt az érdeklődéssel kísért beszélgetésen.

ILLYÉS GYULA válogatott versei jelentek meg norvégul Oslóban, a H. Aschehoug Co. kiadásában. A kötetet *Sulyok* Vince és Knut Odegård válogatta és fordította. Olyan jelentős Illyés-művek szólalnak meg norvégul, mint a *Bartók, Haza a magasban, A reformáció genfi emlékműve előtt, Hunyadi keze.* Sulyok Vince, aki a magyar irodalom norvég népszerűsítésében eddig is jelentős munkát végzett, az Illyés-kötettel eddigi legnagyobb munkájára vállalkozott.

*

Vendégünk volt Beke György *romániai magyar író,* A HÉT *munkatársa.*

*

Szerkesztőségünk részt vett a 25 éves *Alföld* debreceni ünnepségén, és köszöntötte a jubiláló folyóirat szerkesztőit és munkatársait.